

Снежана Стојшин

СТАНОВНИШТВО

СОЦИОЛОШКА ПЕРСПЕКТИВА

Издавач:

Универзитет у Новом Саду - Филозофски факултет

21000 Нови Сад, др Зорана Ђинђића 2

www.ff.uns.ac.rs

За издавача:

проф. др Ивана Живанчевић Секеруш, декан

доц. др Снежана Стојшин

СТАНОВНИШТВО – СОЦИОЛОШКА ПЕРСПЕКТИВА

Рецензенти:

проф. др Срђан Шљукић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одсек за
социологију, Србија

др Весна Лукић, Институт друштвених наука, Центар за демографска истраживања,
Београд, Србија

проф. др Мајда Чернич Истенич, Универзитет у Љубљани, Биотехнички факултет, Одсек
за агрономију, Словенија

Прелом и дизајн корица:

Снежана Стојшин

ISBN

978-86-6065-489-4

URL

<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2018/978-86-6065-489-4>

Забрањено прештампавање и фотокопирање.

Сва права задржавају аутор и издавач.

Снежана Стојшин

СТАНОВНИШТВО

СОЦИОЛОШКА ПЕРСПЕКТИВА

Посвећено мојој мајци и Горану,
с љубављу и захвалношћу

САДРЖАЈ

Предговор	9
1. ДРУШТВО И СТАНОВНИШТВО	11
1.1. Кретање становништва – социолошки приступ	15
1.2. Значајнија социолошка истраживања миграција	20
2. СТАНОВНИШТВО СРБИЈЕ - ЕФЕКТИ ПРИРОДНОГ ПРИРАШТАЈА И МИГРАЦИЈА	27
2.1. Теоријска разматрања – мобилност, кретање, миграције	27
2.2. Становништво Србије – отићи, али где?	36
2.3. Становништво Војводине – од досељења до депопулације	43
2.3.1. Депопулација војвођанских округа	53
2.3.2. „Нестајање“ војвођанских општина	66
3. ОСОБЕНОСТИ НЕКИХ СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ	76
3.1. Социолошки значај изучавања старосне структуре становништва	76
3.2. Структура становништва Војводине према националној припадности	87
3.2.1. Старење етничких група у Војводини	99
3.2.2. Матерњи језик националних мањина и могућности његове употребе	102

3.2.3. Учешће у политичком животу – национални савети	104
3.3. Становништво и образовање	107
3.3.1. Тип насеља и образовање	112
3.3.2. образовање према полу	115
3.3.3. Неписмено становништво Војводине	120
4. НОВИ САД – ГРАВИТАЦИОНИ ЦЕНТАР СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ	125
4.1. Кретање броја становника у граду Новом Саду	128
4.2. Природно кретање становништва града Новог Сада	139
4.3. Старосна структура становништва Новог Сада	143
4.4. Утицај абортуса на природни прираштај - пример становништва Новог Сада	150
5. БУДУЋНОСТ СТАНОВНИШТВА – утицај глобализације	156
5.1. Демографски аспекти глобализације	157
5.2. Основни правци кретања светског становништва	159
5.3. Старење становништва – стари/нови демографски проблем	162
5.4. Шта је са становништвом Србије?	168
Population – a sociological perspective	175
Литература	178

ПРЕДГОВОР

Значај социолошких истраживања становништва, природног и механичког кретања становништва и његових структура, огледа се у значају истраживања утицаја карактеристика становништва на развој једног друштва. Изучавање биолошке, социо-економских и културних структура становништва, односно промена које се дешавају у овим структурама, пружа нам увид у могуће промене, у узроке промена; али и даје могућност предвиђања кретања становништва. Исто тако, изучавање миграторних процеса даје нам могућност откривања и разумевања узрока просторног кретања становништва, а нарочито последица које они остављају по друштво, али и појединца. Изучавање карактеристика ових структура и процеса, без давања социолошке перспективе најчешће остаје на праћењу статистичких података и не доводи до дубљег разумевања и објашњења ових али и других друштвених процеса.

У овој студији пажња је посвећена кретању становништва Србије, али и неким структурама. Утицај кретања становништва на структуре становништва је узајаман. Наиме, на структуре становништва утичу компоненте природног и механичког кретања становништва – наталитет, морталитет и миграције. Исто тако, промене у структурама становништва утичу на кретање становништва. Ови узајамни процеси и њихове последице истраживане су и на макро и микро нивоима. Наиме, ауторка ове књиге је, поред тумачења појединих демографских података о становништву Србије, Аутономне покрајине Војводине и Града Новог Сада, покушала да статистичким подацима да социолошку перспективу.

Студија резултат је вишегодишњег рада и интересовања ауторке за проблеме кретања становништва, како природног тако и механичког. Из тог разлога је у монографији коришћени су неки делови раније објављених текстова обogaћени новим подацима, а на неким местима и новим теоријама. Студија је намењена, пре свега, студентима социологије којима је неопходно да прво упознају становништво, а затим анализирају и тумаче различите друштвене структуре и процесе. Студија је тематски намењена и широј јавности.

Ауторка се овим путем захваљује рецензентима на драгоценим сугестијама, издавачу и својој породици на стрпљењу и пруженој помоћи у току израде ове књиге.

Нови Сад, септембар 2018. године

I ДРУШТВО И СТАНОВНИШТВО

Имајући у виду да је у овој студији реч о социолошкој перспективи у изучавању становништва, намеће нам се потреба за кратким објашњењем разлике појмова друштво, које проучава социологија и становништво, појма који нас упућује на поље демографије. Потреба за разликовањем садржаја ових појмова јавља се и услед што прецизнијег одређења међусобног односа, који ће олакшати његово разумевање.

Овде нећемо дубље анализирати проблем дефинисања друштва, већ ћемо само подсетити да социологија проучава друштво, односно друштвену структуру и систем, друштвене односе, друштвене групе и заједнице, институције и организације, културу. Демографија, пак, проучава становништво које дефинишемо као скуп појединаца, односно групу људи, који живе у одређеном времену и на одређеном простору и карактеришу их специфичне особине. Ове поједностављене дефиниције чак и лаицима дају довољно информација да разграниче појмове друштва и становништва, где се друштво никако не сме редукovati на једноставан збир појединаца, нити изједначити са појмом становништва које живи на одређеном простору. Међутим, иако многи у потпуности „одвајају“ ова два предмета проучавања поменутих наука, можемо рећи да су у питању нераскидиви предмети проучавања.

У корист овоме иде и све чешће посвећивање пажње социјалној демографији као дисциплини која се може одредити као „проучавање становништва и тумачење појава, процеса, структура, трендова и уочених законитости са становишта социологије, али и других друштвених и хуманистичких наука“ (Бобић, 2007: 34). Наиме, за присталице идеје социјалне демографије карактеристично је да се демографија, односно демографски подаци, показатељи, табеле, временске серије, третирају „само као почетна, емпиријска евиденција (опис) из које се, затим, бирају

ужи сегменти или феномени, који се дубље и детаљније испитују, повезујући се не само са социологијом и њеним појединим поддисциплинама (социологијом породице, урбаном социологијом), већ и са другим хуманистичким наукама“ (Бобић, 2007: 22).

Овакав став заступао је један од најважнијих српских демографа Милош Мацура, истичући да проучавање становништва треба вршити имајући на уму шири контекст и уважавајући међузависност и интеракцију демографског, привредног и друштвеног развоја (Мацура, 1997: 50).

Овако дефинисана савремена демографија представља „комбинацију“ демографије и социологије, односно напредак у односу на позитивистичку демографију која је искључиво користила и обрађивала статистичке податке без тумачења и објашњења који би водили ка решавању друштвених проблема или некој социјалној промени (Бобић, 2007). Савремена демографија представља „ангажовану, квантитативну и квалитативну научну дисциплину која настоји да објасни како и зашто се манифестују одређене појаве уважавајући разноврсност искустава и ослањајући се на мултидисциплинарни повезаност наука које се баве друштвом и становништвом“ (Шобот, 2010: 44). Она „тежи разумевању појава и проналажењу могућих решења проблема важних за демографски и друштвени развој“ (исто, 44), а њен задатак је да процесе и појаве којима се бави „сагледа у контексту интерактивне везе низа чинилаца“ (исто, 44).

Иако демографија проучава процесе природног и механичког кретања становништва и његове структуре, јасно је да ове појаве не могу бити објашњене без познавања ширег друштвеног контекста, односно познавања карактеристика друштва и услова у којима одвијају ови процеси. Анализа ширег друштвеног контекста води ка разумевању демографских процеса и структура, док са друге стране већина друштвених феномена не може бити објашњена без познавања карактеристика становништва. Јасно је да се становништво мења током

времена, увек под утицајем различитих друштвених, економских и културних чинилаца. Мења се број становника и структуре становништва, а ове промене у обрнутом смеру утичу на нове друштвене промене. Тако је, на пример, смањење стопа природног прираштаја у највећем броју случајева повезано са процесима индустријализације, урбанизације и деаграризације, процесима који се на одређене начине одвијају у одређеним друштвима.

Дакле, повезаност друштва и становништва је несумњива. Друштвени развој је у директној вези са развојем становништва. Становништво које расте и развија се, развија се у одређеном друштву које има одређену друштвену структуру, док без становништва нема друштва, културе и историје. Везе друштва и становништва, нераскидиве су и узајамне.

Већина битних демографских процеса одвија се у оквиру различитих друштвених заједница као што су брак, породица, град, село и слично (Бобић, 2007). Даље, друштвене неједнакости утичу на стварање неједнаких животних шанси различитих појединаца, са једне стране, а исто тако демографска диференцираност становништва према старости, полу, образовању, виших и нижих друштвених слојева утиче на „добивање“ неједнаких шанси у друштву (исто, 2007).

Немогуће је разумети промене у природном кретању становништва, наталитету, морталитету и природном прираштају, без социолошке перспективе, односно без разумевања функционисања појединаца унутар мањих друштвених група – брака, породице, домаћинства, али и оних резиденцијалних, као што су суседство, пријатељи, локалне заједнице. Дакле, повезаност демографског и друштвено-економског детерминизма, представља везу између становништва и друштва.

Заједничко деловање друштвених, односно социо-економских, затим психолошких и демографских фактора видљиво је у проучавању савремених миграција. Миграције, односно просторна покретљивост, свакако су у директној вези са друштвеном покретљивошћу, јер је један

од основних мотива мигрирања потрага за бољим условима живота и могућношћу напредовања. Са друге стране, миграције условљавају поремећаје у структурама становништва и друштвеној структури, чиме се опет враћамо на почетак правећи један нераскидив обруч.

Социолошка перспектива истраживања становништва, односно повезивање демографских процеса и структура са ширим друштвеним контекстом, неопходна је због истраживања утицаја карактеристика становништва на развој једног друштва. Изучавање биолошке, социоекономских и културних структура становништва, односно промена које се дешавају у овим структурама, пружа нам увид у могуће промене, у узроке промена; али и даје могућност предвиђања кретања становништва. Исто тако, изучавање миграторних процеса даје нам могућност откривања и разумевања узрока просторног кретања становништва, а нарочито последица које они остављају по друштво, али и појединца. Изучавање карактеристика ових структура и процеса, без давања социолошке перспективе најчешће остаје на праћењу статистичких података и не доводи до дубљег разумевања и објашњења ових али и других друштвених процеса.

У овој студији пажња је посвећена становништву Србије. Изложене су теоријске претпоставке неопходне за разумевање анализираних процеса и указано је на методолошке карактеристике досадашњих истраживања миграција, али и на недостатке постојећих података о миграторним процесима. На макро и микро нивоима испитани су међусобни утицаји кретања становништва на структуре, али и међусобни утицаји механичког и природног кретања становништва. Тумачење прикупљених података у студији одвија се на неколико нивоа – на нивоу целе Србије, Аутономне покрајине Војводине, административних округа у Војводини и Града Новог Сада. Посебна пажња посвећена је анализи становништва Града Новог Сада и последице које поменута кретања имају на старосну структуру становништва овог војвођанског центра ка којем гравитира велики број становника Покрајине.

1.1. Кретање становништва – социолошки приступ

„Као наука о друштву, социологија проучава друштвене односе који утичу на стварање миграција, те последице миграција на друштвене односе, попут економских, политичких и друштвених последица за оне који су се доселили, али и утицаје миграната на нову средину (Schmitter Heisler 2015, 83). Миграције су повезане са развојним процесима и потенцијалима друштва али и са географским, просторним одредницама. Иако првобитно повезано с академском социологијом и позитивистичким приступом, социолошко истраживање миграција користи и демографска, историјска, антрополошка, друштвено-географска, економска, правна и психолошка истраживања (Pešić 2013, 318)“ (Бјељац, Радовановић, 2016: 498)

Не треба детаљније објашњавати зашто кретање становништва представља важно поље истраживања за демографе. Механичко кретање становништва саставни је део кретања становништва, у истраживањима практично неодвојив од природног кретања. Ипак, ни демографи ни социолози нису подједнако проучавали ова два облика кретања становништва, нити су им посвећивали једнаку пажњу.

Ово је најочљивије 80-их година прошлог века али и касније, када се углавном објављују демографске и социолошке студије о природном кретању становништва, најчеће о наталитету и природном прираштају, односно о породици и репродукцији. Ту спадају истраживања попут *„Варијабле ниског фертилитета и намерни абортуси у САП Војводини“* из 1978. године (Клиника за гинекологију и акушерство у Новом Саду); затим студија из 1988. године *„Природни прираштај у САП Војводини и фактори који на њега утичу“* (Медицински факултет у Новом Саду); студије Мирјане Рашевић *„Ка разумевању абортуса у Србији“* (1993), *„Планирање породице као стил живота“* (1999); Марине Благојевић (1997): *„Родитељство и фертилитет, Србија 90-их“*; студија Института

за друштвене науке” *Фертилитет становништва и планирање породице у Југославији*” (1980); студија Мирјане Рашевић и Мине Петровић *„Искусства популационе политике у свету“* (1996) и друге, не мање важне студије о природном кретању становништва и репродукцији. Чини се да тек након 2000. године, праћено друштвеним променама, почиње детаљније интересовање научника за проблем миграција. У последње време примећујемо све већи број радова научника (Весна Лукић, Мирјана Бобић, Дуња Полети, Јелена Предојевић, Владимир Никитовић, Бранислав Ђурђев и други) о миграцијама које су, чини се, раније ипак биле скрајнуте и које су место „главног“ предмета истраживања демографа препустиле природном кретању становништва.

Из тог разлога, у овом уводном делу акценат ће бити стављен на социолошка изучавања механичког кретања становништва.

Миграције се као предмет проучавања јављају у демографији, географији, историји, праву, антропологији, економији, социологији. Имајући у виду да демографија у укупном истраживачком корпусу радова о миграцијама заузима најважније место, можемо поставити питање шта је то што проучавању миграција даје социолошку перспективу и зашто је она неопходна за разумевање миграторних процеса? Социолозима се често као предмет проучавања јавља социјална дистанца између аутохтоног и досељеног становништва, али исте важности су друштвени и структурални узроци миграција и њене последице, вредносне оријентације миграната и слично. Приступ миграцијама као чину поједница, одавно је превазиђен, јер су мигранти заправо друштвена група и то „оправдава“ миграције као социолошки проблем истраживања – у оквиру ове групе и друштва пријема одвијају се сви социолкултурни аспекти миграција као што су адаптација, акултурација, интеграција, идеје о новим миграцијама и слично (Меžпарић, 1986).

Важно питање за социологе јесте питање прилагођавања миграната у различитим културама, које нарочито данас добија на значају, имајући у виду глобализацијске процесе који се односе, не само на миграције

појединаца и друштвених група, већ и на „миграције“ идеја, вредности, обичаја. Подсетимо се да културна димензија глобализације подразумева сусрет различитих светских култура и обичаја (Gidens, 2005; Гајић, 2008) што је веома значајно за изучавање миграција. Гиденс тврди да глобализација коренито мења свакодневни живот и да се данас „слике, идеје, роба и стилови простиру светом брже него икада“ (2005: 68). Међутим, одређене културне специфичности и даље опстају не само када је реч о припадницима различитих друштава, већ и међу припадницима истог друштва (стари - млади, виши - нижи друштвени слојеви, различите етничке групе, мушкарци - жене) (Стојшин, Чикић, 2017).

Овде можемо поставити питање да ли у ери глобализације и кретања великог броја светског становништва долази до хомогенизације културног простора или се под глобалним утицајима различитости још више истичу? Ападурaj (Appadurai, 2011) истиче да је главни проблем у процесима интеракције управо „напетост између културне хомогенизације и културне хетерогенизације“ (2011: 53), али и наводи да хомогенизација има велику емпиријску потпору. Чини се да ово питање има два могућа одговора. Неки аутори (Ritzer, 1995; Santos, 2002) сматрају да су под утицајем глобализације и миграција и људи и идеја, специфична обележја локалних и националних култура угрожена, док други (Robertson, Khondker, 1998) сматрају да глобализација ствара разноврсност исто толико колико и хомогеност¹. Божиловић (2014: 536) наводи да је културна глобализација остварење мултиетничког и мултикултурног друштва у којем су равноправно прихваћени различити

¹ Разматрајући „решење“ односа глобализације и локалних култура, Гиденс (2005) такође издваја два правца. По њему, прву групу чине аутори који су забринuti да ће глобализација утицати на формирање глобалне културе ширењем западног начина живота и гушењем националних култура. У другу групу Гиденс издваја ауторе који сматрају да «глобално друштво сада карактерише огромна разноликост култура које упоредо постоје у свету локалне традиције се промовишу мноштвом других културних облика који долазе из иностранства» (Гиденс, 2005: 70) (Стојшин, Чикић, 2017).

моделу културе, без истицања или доминације неког од модела (Стојшин, Чикић, 2017).

Управо овај аспект глобализације отвара социолозима питање о сусрету култура у имигрантским земљама или подручјима, о могућностима и начинима мешања култура мигрантског и домицилног становништва.

Разматрајући даљу улогу социолога у проучавању миграција, можемо поставити и следећа два питања: прво, да ли социолози уочавају значај изучавања миграторних процеса, и, друго, да ли му посвећују довољно пажње? Актуелност предмета проучавања је несумњива. Један поглед на електронске или штампане медије говори о томе колико се миграторних процеса нуди истраживачима као истраживачки проблем.

И даље је за истраживање занимљив велики миграторни талас који је обележио деведесете године прошлог века на простору бивше СФРЈ, односно истраживање услова живота тадашњих миграната, њихове асимилације и мотива могућег повратка². Даље, посебан истраживачки проблем представљају и миграције које се одвијају у последњих десетак година у којима људи из ратом захваћених исламских држава (Сирија, Авганистан, Ирак) „пролазе“ кроз Србију, или се пак задржавају у њој, отварајући нова истраживачка питања.

Све више се говори о brain drain процесу који подразумева „одлив мозга“, односно одсељавање младог образованог становништва из Србије услед економских разлога. Овај појам први пут је употребљен шездесетих година прошлог века у Великој Британији када је њиме означен одлазак домаће интелектуалне елите у САД. Овај процес захватио је већину држава модерне епохе, а нарочито бивше социјалистичке земље крајем деведесетих година 20. века (Бобић, 2007: 105-106).

² О овоме ће бити више речи у наредним поглављима.

Овом процесу треба придружити и емиграцију великог броја људи из Србије у Немачку, Аустрију и друге западноевропске земље, али и у Словачку, Норвешку и све друге земље које „примају“ медицинске сестре, лекаре, информатичаре, инжењере и припаднике других професија, а затим и њихових породица. Подаци о броју одсељених су на нивоу процена. Болчић наводи да је деведесетих година из Србије отишло 30.000 високообразованих, односно 220.000 становника свих нивоа образовања (Болчић 2002, према Бобић 2007: 106), док Бобић каже да је број емиграната достигао 400.000 (Бобић, 2007: 106).

Ништа мање нису значајне ни унутрашње миграције у којима се празне села, а пуне градови попут Београда, Новог Сада и Ниша. Овај процес „трансформације“ пољопривредника у фабричког радника, започео је средином прошлог века, али се и данас одвија, рекло би се, несмањеном брзином, али у нешто другачијем облику. У веће градове данас најчешће мигрира млађе становништво са вишим степеном образовања и из бољестојећих породица, а ка мањим местима мигрира становништво са нижим степеном образовања (Станојевић, 2012: 73). Анализе унутрашњих миграција показују да ка већим градовима са развијенијим тржиштем рада мигрира младо становништво са вишим наслеђеним и стеченим социјалним, економским и културним капиталом (исто, 79).

Сви ови, и други овде неспоменути миграторни процеси, плодно су тле за социолошка истраживања. Социолошки приступ миграцијама могао би да пружи највећи допринос у истраживању узрока миграција, откривања њихових карактеристика, и, на крају, могућношћу предвиђања ове понекад стихијске и неорганизоване појаве.

Међутим, научницима је овај посао прилично отежан, јер су подаци о миграцијама непотпуни, делимични и најчешће не обухватају ни један талас у целини. Бобић наводи (2007: 103-106) неколико извора података који се односе на праћење миграција (пописи, демографске статистике, регистри и анкетна истраживања) дајући преглед њихових недостатака (проблем несистематичног праћења миграција, проблем валидности

података, проблем квалитета података и друго). Пошто на начин, брзину и квалитет прикупљања статистичких података не можемо утицати, социолози ипак могу дати велики допринос у изучавању миграција организовањем методолошки валидног истраживања које може у великој мери „исправити“ бар неке од наведених грешака.

1.2. Значајнија социолошка истраживања миграција

Прва социолошка истраживачка студија о миграцијама, „Пољски сељак у Европи и Америци“ Томаса и Знањецког (Thomas & Znaniecki)³, квалитативним методама проучавала је миграције користећи се великом изворном грађом и бројним изворима података. Ова микросоциолошка анализа искустава мигрирања пољских сељака у Америку одличан је пример за социолошку студију случаја насталу у истраживању миграција. У прилог овоме иду и подтеме истраживања: њихов долазак, културни шок који је одмах уследио, њихово прилагођавање, губљење пријатељства, породичних веза, промена система вредности и пораст криминала. Извори података импресивни су за истраживачку студију тог времена: 1) институционални подаци: 8.000 докумената купљених од пољских новина, подаци имигрантских организација, записници социјалних агенција, извештаји пољске заједнице у Чикагу, новински извори, архиве, , документација пољске црквене општине у Чикагу; 2) лични подаци дневници: (добити након огласа објављиваних на пољском у чикашким новинама) и аутобиографије⁴.

Пошто је Чикаго 20-их година прошлог века био пун имиграната, јасно је да се као тема социолозима чикашке социолошке школе намеће проблем асимилације. Роберт Е. Парк је из тог разлога направио модел

³ Thomas, W., Znaniecki, F. (1996 [1918-1920]). *The Polish Peasant in Europe and America. A Classic Work in Immigration History*. Illinois: University of Illinois Press.

⁴ Опширније о овој студији види: Богдановић, М. (1993). Методолошке студије, Београд: Институт за политичке студије.

прилагођавања досељеника (Park, 1928). Истраживања миграција и досељеног становништва у оквиру чикашке школе (Park, 1928; Wirth, 1927) дала су велики допринос у анализи проблема континуитета и промене етничких односа у америчким градовима. Парк је истицао значај миграција, наводећи да су оне саставни део сила које пресудно утичу на ток историје, јер сваки културни напредак заправо почиње механичким кретањем становништва – миграцијама (Park, 1928).

У наредним редовима анализираћемо методолошки аспект неколико „наших“ социолошких студија о миграцијама, не прејудуцирајући да студије које су изостављене из анализе нису битне, већ из разлога што је у овим студијама указано на методолошке недостатке у изучавању миграција. Указивање на методолошке недостатке, како званичне статистике тако и научних истраживања, неопходно је због наредних истраживања. Ових неколико анализираних студија представљају, чини се, прекретницу у изучавању миграција, односно акценат се са природног кретања становништва полако премешта на изучавање механичког кретања становништва⁵.

Студија у којој је велика пажња посвећена методу, јесте студија Силве Межнарић *„Босанци, а куда иду Словенци недељом“* која представља истраживање миграната, сиромашних радника из БиХ на привременом раду у Словенији (Mežnarić, 1986). Ова студија је веома значајна јер је у истраживању је примењен мултиметод (multisite/multimethod) који је тек неколико година раније почео да се користи у примењеним социолошким истраживањима (Mežnarić, 1986: 84) као „конгломерат метода којим се покушава разбити ригидни приступ такозване позитивистичке социологије“ (исто, 84). Ауторка је тако избегла поделу на квалитативне и квантитативне методе и недостатке истих у проучавању миграција.

⁵ Овде се мора узети у обзир да ауторка ових редова није имала намеру да омаловажи рад других истраживача чије студије нису анализирани, а које такође имају велику улогу у развоју истраживања о миграцијама.

Не улазећи детаљније у резултате истраживања навашћемо само да је овакв приступ проучавању миграција допринео давању препорука будућим истраживањима миграција. У овим препорукама, насталим из теренског истраживања, наводи се следеће: ауторка истиче потребу за проучавањем миграторног процеса као двосмерног емиграција – имиграција, а не само једног смера; затим предлаже укључивање породице, комшија и локалне информационе мреже у истраживање миграција⁶; објашњава зашто је истраживање говора миграната и околине веома битан⁷. Методолошка напомена (препука) чини се као најважнија: Ни једна претпоставка о миграцијама не може се проверавати само на једној популацији имиграната или друштва пријема, и у само једној средини емигрантској или имигрантској (Межнарић, 1985: 209-211).

Студија Руже Петровић из 1987. године *„Миграције у Југославији и етнички аспект“* свакако је вредна спомена, јер ауторка испитује важну димензију – везу миграција и етничке припадности миграната. Основни проблем, могућности проучавања етничког аспекта миграција, испитан је додуше тумачењем искључиво статистичких података. Међутим, ауторка одмах на почетку наглашава да у истраживањима миграција постоје сазнајно-методолошке потешкоће и да емпиријска уопштавања не могу надокнадити условно-узрочну анализу (Петровић, 1987: 15) наводећи да извори података о миграцијама нису потпуни и да не постоји континуирано праћење овог процеса. Основни подаци о миграцијама нису били регистри или нека детаљнија евиденција, већ пописи становништва. Тадашњи подаци (као ни данашњи) не обухватају миграциону историју поједница, већ само полазну и крајњу тачку кретања (Петровић, 1987), без икаквих других података, тако да је

⁶ Ово је једноставно решити детаљнијим рашчлањавањем питања *зашто сте отишли? на ко је све одлучивао, утицао на одлазак, остајање и повратак?* (Межнарић, 1986: 209).

⁷ Интервјуи су транскрибовани и наведени у оригиналном говору миграната, пружајући веома богату изворну грађу социо-лингвистици.

праћење миграција било скоро немогуће. Пратио се углавном број одсељених и досељених у међурепубличким миграцијама, и време пресељења, без икаквих других података важних за социолошко разумевање миграторних процеса. Значај ове студије огледа се управо у указивању на проблеме проучавања миграција како методолошке, тако и податке настале у прикупљању званичних статистичких података⁸.

У студији Гордане Вуксановић (2001) *“Југословенске избеглице између жеље и могућности за повратком”* која се бави питањима избеглиштва током 90-их коришћен је квалитативни метод. Односно, вишеструка студија случаја омогућила је посматрање присилних миграција из искуства испитаника, али и других извора. Ови разноврсни извори података, периодика из Велике Британије, наши новински чланци, биографије, документациона грађа, статистички подаци, допринели су, уз емпиријско истраживање бољем разумевању ове појаве.

Методолошке карактеристике значајнијих студија о миграцијама:

Студија: <i>Сеобе Срба и Црногораца са Косова и из Метохије</i> ; Р. Петровић, М. Благојевић (1989)	
	извори података: - статистички подаци: пописи становништва, подаци СУП-а; - емпиријско истраживање (мигранти, белешке испитивача-анкетара у посебан упитник)
	метод: научни разговор
	инструмент за прикупљање података: - упитник, 54 питања и великим бројем подпитања - испитане су особине подручја исељења и подручја дестинације, фактори одбијања и привлачења, економско стање и положај домаћинства, посредна и непосредна дискриминација, институционална дискриминација; - пре истраживања урађена је пилот анкета и упитник је

⁸ Овде се истиче проблем упоредивости података и проблем непотпуних података.

	провере и исправљен узорак: - 500 домаћинстава досељених у 5 општина у Централној Србији (Смедерево, Крагујевац, Баточина, Крушевац и Обреновац) - примарна јединица истраживања је породица, а секундарна појединац
Студија: <i>Босанци, а куда иду Словенци недељом</i> , С. Межнарић (1986)	
	извори података: статистички подаци, претходна истраживања, мигрант као информатор у истраживању метод: мултиметод (multisite/multimethod): - дубински интервју са темама за разговор (део су нужни подаци исти за сваког мигранта, а део су подаци које обликује сам мигрант подстакнут темама за разговор); - анализа садржаја; анализа дискурса; посматрање
	инструмент за прикупљање података: подсетник за интервју узорак: - 50 емигрантских породица из Босанске Крајине; 50 породица миграната усељеника које у Словенији бораве више од 5 година (разговор је вођен са целом породицом, често и са децом)
Студија: <i>Југословенске избеглице – између могућности и жеље за повратком</i> , Г. Вуксановић (2001)	
	извори података: - научни радови; документациона грађа; штампа (<i>Блиц</i> и <i>Дневни телеграф</i>; периодика у УК); статистички подаци; биографије метод: вишеструки метод случаја; дубински интервју инструмент за прикупљање података:

	- упитник (пет целина: о члановима домаћинства, услови живота и рада; мотиви одласка; мотиви остајања; мотиви евентуалног повратка)
	узорак: 80 избеглица у Србији (Општина Нови Сад) и 40 у Енглеској (територија Оксфорда) од 18 до 49 година, у браку и целибатери (млађе становништво које се налази на врхунцу репродуктивних и радних способности).

* * *

Последњих година истраживања миграционих процеса имају много већу улогу, односно удео у испитивањима кретања становништва. То се види по бројним студијама попут студије Мирјане Бобић и сарадника из 2016. године *„Студија о спољашњим и унутрашњим миграцијама грађана Србије са посебном освртом на младе“*; Мирјане Рашевић из 2016. године *„Миграције и развој у Србији“*; затим Владимира Станковића *„Србија у процесу спољних миграција“* из 2014. године; студије групе аутора - Бабовић, Цвејић и Ракић из 2007. *„Положај избеглица на тржишту рада и мере њиховог активног запошљавања“*; Весне Лукић из 2015. године *„Две деценије избеглиштва у Србији“*; одбрањене докторске дисертације Јелене Деспић у 2015. години *„Миграције високообразованих лица из Србије од 1991. године у Канаду и Сједињене Америчке Државе“*; Маје Кораћ из 2012. године *„У потрази за домом“* и других научних и сртучних радова о миграцијама. Ове студије прате углавном миграторне процесе становништва Србије, често не посвећујући пажњу територијалним специфичностима, у смислу округа или чак општина.

О потреби за свеобухватним и систематским изучавањима миграција сведочи и податак да је Универзитет у Београду први пут расписао конкурс за упис на интердисциплинарне мастер академске студије - област: Студије миграција за школску 2018/2019. годину. Ова одлука је образложена тиме што „не постоји систематско, јединствено,

свеобухватно изучавање питања миграција у свим њиховим видовима испољавања као и целовита сазнања о последицама (друштвеним, политичким, економским, безбедносним, психолошким, еколошким и другим) које оне производе. Из постојећих наставних планова и силабуса, као и знања која студенти добијају на универзитетима које смо анализирали, веома је тешко извући одговарајуће поуке на основу којих би друштво и држава могли да усвоје стратегије према миграцијама по којима би поступали.“⁹

Значај проучавања миграција са становништа социологије препознало је и Српско социолошко друштво и Организациони одбор међународне конференције *Савремене миграције и друштвени развој* и, организујући конференцију на Филозофском факултету у Београду 2016. године. Интердисциплинарни радови социолога, демографа, правника, економиста односили су се на изучавање демографских и друштвених узрока и последица савремених миграција, затим на миграције у безбедносном и геополитичком кључу, истраживане су државне политике према миграцијама, јавни дискурси о миграцијама, затим идентитети и развојни аспекти миграната и дијаспоре као и социопсихолошке димензије миграција и миграната.

⁹ Извор: http://www.bg.ac.rs/files/sr/studije/studije-uni/KONKURS_ST_MIGRACIJA-201819.pdf, приступљено 29.09.2018.

II СТАНОВНИШТВО СРБИЈЕ - ЕФЕКТИ ПРИРОДНОГ ПРИРАШТАЈА И МИГРАЦИЈА

2.1. Теоријска размартања – мобилност, кретање, миграције¹⁰

Значај изучавања просторног кретања становништва огледа се у потреби истраживања утицаја миграција на природно кретање становништва (природни прираштај), и на структуре становништва, (нарочито на старосну и економску), а значајно питање представља и изучавање процеса прилагођавања мигрантског становништва, као и односа староседеоца и досељеног становништва. Промене у структурама становништва и природном кретању настале као последица просторног кретања становништва, карактеристична су и за имиграционе и за емиграционе просторе.

Јасно је да просторна мобилност односно покретљивост становништва постаје све значајнији процес. Повећање просторне мобилности један је од кључних исхода, али и фактора настанка модерних друштава. Мобилност у данашњим друштвима постаје толико раширен феномен да неки аутори (Sheller, Urry, 2006; Cohen, Duncan, Thulemark, 2013) сматрају да је управо мобилност кључни појам којим је могуће објаснити карактеристике и начин на који функционишу савремена друштва. Парадигма мобилности „руши“ тзв. седелачки начин размишљања присутан у наукама у којима је простор једна од значајних истраживачких категорија (Чикић, Стојшин, 2017). Уједно, она иде у корак са баумановском флуидношћу савремених друштава. Поред мобилности

¹⁰ Текст овог и следећег подпоглавља објављен је под називом *Основне карактеристике просторне покретљивости становништва Србије* (види белешку). За потребе ове монографије текст је допуњен новим подацима и теоријама.

људи, постоји и мобилност предмета, идеја, информација, па неки аутори зато заговарају идеју о постојању вишеструких мобилности (Sheller, Urry, 2006: 212). Такође, говори се и о диверзификацији просторне мобилности људи (Schuler et al., 1997).

Тако, данас говоримо о повратној и неповратној просторној мобилности, мобилности на дужи или краћи рок, мобилности на дужу или краћу дистанцу, економској и ванекономској мобилности (нпр. туризам), добровољној и присилној мобилности. То указује на чињеницу да „мобилности треба да се проучавају у својој флуидној међузависности, а не у својим појединачним сферама“. На основу претходног, не чуди што Коен и Гослинг (Cohen, Gossling, 2015) говоре о хипермобилности у савременим друштвима или о мобилности као начину живота (Cohen, Duncan, Thulemark, 2015) (Чикић, Стојшин, 2017).

Према процени УН, у свету је 2013. године било 232 милиона међудржавних миграната, односно 78 милиона више него 1990. године. Према подацима ове организације, крајем 2012. године број присилних миграната „износио је више од 45 милиона, од чега 15,4 милиона избеглица, 937.000 тражилаца азила и 28,8 милиона интерно расељених лица (UN, 2013)“ (Лукић, 2015: 7).

Уколико се на почетку подсетимо најчешће коришћене дефиниције миграција, где су миграције, најједноставније речено, стална промена места становања, а затим и све учесталијих привремених промена места становања, у смислу дневних, викенд, недељних миграција, јасно је да појам миграција није одржив у овој формулацији. Наиме, како друштво постаје све мобилније и како се смањује удео сталних промена места становања у укупној мобилности становништва, све чешће се у литератури јавља питање да ли неке врсте механичког кретања, као што су на пример дневне миграције, треба сврставати у миграције или је у питању само циркулација, односно мобилност становништва.

Кауфман (Kaufman, 2002), на пример, говори о различитим врстама просторне покретљивости и издваја четири типа покретљивости: 1) резиденцијалну покретљивост, 2) миграције као процес емиграције и имиграције, 3) путовања, туристичка и пословна, и 4) дневну мобилност. Слично, Бел и Ворд (Bell&Ward, 2000) разликују појам миграција од појма мобилности, и не говоре о дневним миграцијама, већ користе појам циркулација (мобилност) становништва.

Табела 1. Основне разлике појмова миграције и просторна покретљивост

		Тип кретања	
		миграције	„привремене“ миграције
кључни концепти		стална промена пребивалишта	нестална кретања различитог трајања
	уобичајено пребивалиште	интегрални концепт	мање важно
	повратак	нема намеру за повратком	постоји могућност повратка „кући“
кључне димензије			
	трајање	трајно пресељење	различито трајање боравка
	учесталост	један догађај	догађаји се понављају
	сезона	мање сезонске варијације	велике сезонске варијације

Извор: (Bell&Ward 2000: 99)

Наиме, ови аутори кажу да између миграција и просторне покретљивости постоји разлика, јер у миграције треба укључити само она просторна кретања која као резултат имају трајну промену боравишта, док се под појмом просторне покретљивости посматрају промене боравка које се понављају и променљивог су трајања. Тако у просторну покретљивост спадају локална дневна путовања која се обављају због посла, школовања и других потреба, или нека недељна или сезонска

путовања (годишњи одмори, викенд путовања, службена путовања и слично). Ови аутори указују на значај проучавања просторне покретљивости, јер оваква кретања, исто као и миграције, могу довести до прерасподеле становништва из једног региона у други. Међутим, тај утицај је пролазан, а не кумулативан као у случају миграција (Bell&Ward, 2000: 99).

Исто тако се Вилијамс и Хал (Williams&Hall, 2000) питају да ли туристичке посете, викенд посете или кретања привремених миграната, сезонских радника и номада спадају у миграције или је то заправо циркулација становништва.

Појава „нових“ облика просторне покретљивости, или боље речено повећање степена њихове учесталости, условљава потребу за променом у теоријском приступу у проучавању миграција, односно утиче на промену полазне тачке проучавања овог појма.

У досадашњим уџбеницима социологије и демографије (Брезник 1988, Фригановић 1990, Балетић 1999) скоро се уопште не спомиње појам циркулације односно мобилности становништва, већ се довори о дневним или недељним миграцијама ради посла, школовања или обављања других потреба. Брезник миграције дефинише као сваку промену боравка која је трајног карактера, али под условом да је прекорачена граница неког насеља (Брезник, 1988: 237), а затим у оквиру поделе миграција¹¹ према критеријуму времена наводи сталне, сезонске и дневне (исто, 248).

С правом се може рећи да није потпуно јасна граница између циркулације становништва и привремених миграција. Наиме, ако

¹¹ Брезник је касније дао веома често коришћену типологију миграција која се заснива на више критеријума. Према критеријуму времена већ је наведено да постоје сталне, сезонске и дневне миграције; према критеријуму државне припадности постоје спољне и унутрашње; према критеријуму поделе насеља на сеоска и градска постоје миграције међусеоске, међуградске, село-град и град-село; док према критеријуму добровољности могу бити добровољне и присилне, организоване и стихијске (Брезник, 1988: 248).

миграције подразумевају трајно пресељење, оправдано је питање да ли дневне миграције или викенд кретања становништва треба посматрати као привремене миграције или циркулацију становништва. Исто тако ни Фригановић (1990) ни Wertheimer-Baletić (1999) не издвајају појам циркулација становништва, него употребљавају појам дневних миграција, под којим подразумевају одлазак на посао, школовање деце у другим местима и слично. Ни овде се не ради о задовољавању основног критеријума по којем би неко кретање становништва било миграција – трајна промена пребивалишта.

Ђурђевић наводи да су миграције „облик просторне покретљивости између једног географског подручја и другог, који подразумева трајну промену места становања“ (2007: 326), али додаје да је то карактеристично за нашу литературу, док се у иностраној литератури „само трајна промена места становања (стална миграција) сматра м., тј. у м. се не укључују краткотрајна путовања која не резултирају променом сталног места боравка“ (Ђурђевић, 2007: 326), односно већ поменута дневна и сезонска кретања становништва.

То заправо значи да просторну покретљивост више није довољно изједначавати са појмом миграције, већ да просторну покретљивост заправо чине миграције, али и циркулација односно мобилност становништва.

И Гиденс уводи појам „нова миграција“ под којом подразумева „измењене обрасце миграторних кретања у Европи, у годинама након 1989.“ (Гиденс, 2005: 714), истичући да су на ове миграције утицали пре свега „завршетак хладног рата, и пад Берлинског зида, продужавање етничког сукоба у бившој Југославији и процес европске интеграције“ (исто, 714), што је утицало на промену у традиционалним обрасцима миграторних кретања. О „новим миграцијама“ говоре и Мороквашић и Рудолф (1996) који кажу да су оне биле карактеристичне за 90-е године прошлог века, односно да су „садашње миграције све чешће вид мобилности радне снаге, а не „усељавање“ - „исељавање“ становништва“

(Morokvasić i Rudolf 1996, према Болчић, 2002: 159). Њихова основна карактеристика јесте да су оне „клатеће“, односно подразумевају вишеструке одласке и доласке миграната који траже посао у некој средини ради подизања квалитета живота своје породице, са повременим доласцима кући (исто, 159). Наравно, циљ ових миграција није трајно напуштање места становања.

Међутим, неки аутори ипак разликују миграције од циркулација становништва. Тако, на пример, Нејашмић за разлику од миграција које подразумевају све промене сталног места боравка, циркулацију дефинише као кружно кретање становништва које подразумева одлазак из једног места и повратак у исто место у року од неколико сати, дана или месеци, под претпоставком да није постојала идеја о трајној промени пребивалишта (Нејашмић, наведено према Опачић, 2009). Према овом аутору, миграције су коначне или привремене, док је циркулација становништва редовна, случајна или сезонска.

Циркулација становништва, чини се, постаје преовлађујући облик просторне покретљивости, а анализа основних карактеристика просторне покретљивости указује на потребу прављења разлике између појмова миграције и мобилности или циркулације становништва.

Мобилност или циркулацију становништва можемо окарактерисати као временски ограничена, честа и кратка кретања становништва (дневне „миграције“ ученика, студената, радника, викенд путовања, туристичка или пословна путовања, сезонски посао, одлазак на викендицу и слично), док миграције пре свега подразумевају дужу раздаљину и намеру за дужим останком на територији имиграције.

Весна Лукић наводи да су код разматрања појма миграције важне детерминанте, затим законски оквир као и просторно-временске одреднице. Наиме, „у оквиру просторно-временских одредница миграције разматра се раздаљина пресељења, врста административно-територијалне границе коју мигрант прелази, те трајање -- понављање (миграција са променом уобичајеног места пребивалишта, циркуларна

или дневна) миграције“ (Лукић, 2015: 7). Како су за последње две деценије у Србији карактеристичне пре свега присилне миграције, ауторка наводи да су најчешћи узроци њиховог настанка „грађански ратови, револуције, етнички сукоби, различити облици кршења људских права, развојни пројекти, елементарне непогоде“ (Лукић, 2015: 7). Ове миграције су најчешће међународне, али у обзир треба узети и интерно расељена лица и унутрашње, односно миграције у оквиру исте државе.

Разматрања о миграторним карактеристикама становништва најчешће се крећу у оквиру теорије о push&pull факторима, моделу који прави равнотежу између негативних одбијајућих фактора присутних на територији одласка и оних позитивних, привлачећих, присутних на месту доласка. Иако Доналд Бог (Donald Bogue, 1969) у овој теорији наводи различите факторе одбијања (опадање природног богатства, губитак посла, угњетавачки или репресиван третман због политике, религије, етничког порекла, затим отуђење од заједнице, као и непостојање могућности за браком, породицом) и привлачења (боље могућности за запошљавање, могућности стицања већег дохотка, прилику за образовањем, добри животни и климатски услови, зависност од партнера који мигрира и нови, другачији људи или околина) (Bogue, 1969: 754), чини се да су економски фактори емиграције данас у Србији доминантни.

Свакодневно искуство, али и теорија¹², указују на то да су преовлађујући мотиви одласка, односно миграција, заправо економски фактори. Наиме, према теорији светског система (Полети, 2013), миграције су последица економске и политичке, односно друштвене трансформације, пошто су постојећи односи били уздрмани продором тржишта, те становништво кроз миграције тражи нове начине преживљавања (Полети, 2013: 336). Чини се да је кључну напомену дао

¹² Даглас Меси наводи да се за анализу миграторних карактеристика најзначајније чине, пре свега, неокласичне економске теорије које подразумевају излазак радне снаге на тржиште рада, затим нова економија миграција која представља слање једног или више чланова породице на рад у иностранство ради „допуне“ буџета. (Poleti, 2013; Massey, 2001).

Меси (Massey, 2013), рекавши да мигранти не долазе из сиромашних и неразвијених региона, већ најчешће из друштава у трансформацији, друштава као што је Србија.

Јасно је да су нови облици просторне покретљивости, што значи и миграција, настали као последица глобализације и убрзаног развоја технологије. Досадашњи приступ проучавања миграција обухватао је најчешће само временску и просторну димензију, те је неопходно редефинисати појам миграција, односно просторне покретљивости. Све већа учесталост јављања облика просторне покретљивости у виду дневних, викенд, недељних или сезонских кретања, аргументује потребу за одвајањем појма мобилности или циркулације становништва од појма миграција. О томе сведоче и подаци о просторној покретљивости становништва Србије, о чему ће бити речи на наредним странама. Наиме, у Србији су велики миграторни таласи имали пресудну улогу у просторном размештању становништва и променама у броју становника и њиховим структурама, али их ипак треба посматрати заједно са мобилношћу, односно циркулацијом становништва.

Критика савремених теоријских приступа миграцијама

Иако ће у наредним редовима у објашњењима миграторних процеса бити коришћени неки од теоријских приступа, овде ћемо укратко указати на стање у савременим теоријским приступима миграцијама. Полети наводи да се миграције проучавају на микро (из перспективе појединца), мезо (јединица анализе су друштвене групе) и макро (структурални подстицаји и ограничења миграторних токова: веза друштвених, економских, политичких културних, демографских и других структура) нивоима (Полети, 2013: 335). Пошто су миграције најчешће изазване економским факторима (чак је и Лијева (Lee, 1966) теорија фактора одбијања и привлачења или теорија push-rool фактора у основи имала економске разлоге, а замерено јој је поједностављено тумачење сложеног процеса), чини се да савремени теоријски приступи не заобилазе економске факторе, или их чак стављају у центар приступа.

Данас теоријска основа за проучавање савремених миграција и даље није потпуна, односно, не постоји кохерентна теорија (Poletti, 2013; De Haas, 2008). Де Хас објашњава да је разлог овоме заправо комплексност миграција односно тешкоће које се јављају у покушају одвајања миграција од других друштвених процеса. Последица овог јесу углавном дескриптивни радови о миграцијама (De Haas, 2008).

Меси (Massey, 1993) даје синтезу постојећих теоријских приступа, издвајајући као основне теорију неокласичне економије, теорију нове економије миграција, теорију дуалног или сегментираног тржишта рада, теорију светског система, теорију социјалног капитала и теорију кумулативне каузалности (Massey, 1993; Полети, 2013; Деспих, Предојевић, 2010). Све ове теорије у основи имају економски призив. Међутим, треба напоменути да се ови теоријски приступи не искључују међусобно, већ се најчешће баве појединим аспектима истих фактора миграционих процеса.

2.2. Становништво Србије – отићи, али где?

Већ је речено да последње две деценије Србију карактеришу присилне миграције, али не треба заборавити ни пресељења на линији село-град, која већ дужи временски период представљају преовлађујући облик миграција у Србији.

Демографску слику Србије карактерише, пре свега, смањење броја становника односно депопулација, затим негативан природни прираштај, старење становништва, али и емиграциона депопулација која захвата највећи део Србије. Оваква демографска слика резултат је укрштања различитих фактора који су деловали током 20. века који карактеришу друштвене промене и сукоби, различита политичка и ратна дешавања. Један од посебних чинилаца који су утицали на промене у демографској слици становништва Србије свакако су миграције, нарочито оне у последњој деценији 20. века.

Наиме, миграције су утицале пре свега на укупан број становника и његов размештај у простору, затим на природно кретање становништва и његове структуре. Емиграција превасходно доводи до смањења броја становника, а пошто се исељава углавном младо становништво, старосна структура становништва мења се и у месту исељења и у месту досељења. Промене у старосној структури становништва доводе до промена у природном кретању становништва, односно директно утичу на наталитет и морталитет на обе територије.

Најзначајнији миграторни таласи

„Миграције становништва представљају комплексну друштвену појаву, која уз природни прираштај најнепосредније утиче на промену у демографском и економском потенцијалу подручја одсељавања односно досељавања.

Током читавог XX века на просторима Републике Србије одвијала су се интензивна миграторна кретања становништва. Прва половина XX века обележена је највећим ратовима у историји човечанства (Први и Други светски рат), који су неминовно изазвали померања становништва.

Миграције су настављене и након Другог светског рата. Најпре се, у оквиру аграрне колонизације (1946–1948), у АП Војводину доселио велики број становника из других република СФРЈ, док је снажна индустријализација (1948–1961), концентрисана у мањем броју центара, узроковала интензивно пресељавање, углавном сеоског становништва унутар Републике Србије.

Након 1961. године интензитет унутрашњих миграција на простору Републике Србије почиње да јењава из године у годину. Међутим, истовремено се отвара нови канал просторне мобилности становништва на економској основи, када се у земљама Западне Европе појавила потреба за ангажовањем радне снаге из Јужне и Источне Европе, што је резултирало повећаним одливом радно способног становништва из Србије почев од средине 60-их година па све до краја 80-их година прошлог века.

Услед нових ратних сукоба на простору бивше СФРЈ, крај XX века карактеришу нова миграторна кретања која се огледају у приливу великог броја лица избеглих са простора бивших Југословенских република и у интерном расељавању становништва са простора АП Косово и Метохија. Поред тога, за период од распада СФРЈ до данас, услед неповољне политичке и економске ситуације, карактеристичан је нови талас одсељавања становништва у иностранство, као и напуштања неразвијених подручја и концентрисање становништва у неколико већих градских центара унутар Републике Србије.“ (РЗС, 2013: 9-10)

* * *

Србију су током 20. века обележила су велика миграторна кретања. У првој половини велика померања становништва изазвали су Први и Други светски рат, али се и након Другог светског рата миграције настављају. Прво у виду аграрне колонизације (1946–1948), током које се „у АП Војводину доселио велики број становника из других република СФРЈ, док је снажна индустријализација (1948–1961), концентрисана у мањем броју центара, узроковала интензивно пресељавање, углавном сеоског становништва унутар Републике Србије“ (РЗС, 2013: 9). Међудржавне миграције провлађују у периоду након 1961. године када се „отвара нови канал просторне мобилности становништва на економској основи, када се у земљама Западне Европе појавила потреба за ангажовањем радне снаге из Јужне и Источне Европе“ (РЗС, 2013: 9). Од поменуте 1961. па до 1980. године земљу напуштају углавном нискоквалификовани радници. Следећи период карактерише „политичко-економска емиграција 90-их година XX века, коју је карактерисао одлазак великог броја висококвалификованих особа, тзв. одлив мозгова“ (Гречић, 2010). Подаци показују да се у Србији број становника у периоду од 2011. до 2016. године годишње смањивао у просеку за 36.000 (РЗС, 2016), што, имајући при томе у виду и негативне стопе природног прираштаја, указује на континуиран одлазак становништва из Србије. Према проценама, у последњих неколико година (2002–2011), Србију је напуштало од 13.000 до 15.000 становника годишње (Никитовић, 2013: 193).

Спољне добровољне миграције. У спољним миграцијама у ранијим миграторним таласима као крајња одредишта најчешће су се јављале Аустрија и Немачка. Број одсељавања у Аустрију прилично је узједначен у периоду од 1971. године до 2011. године и кретао се од 19,7% од укупног броја емиграната из Србије 1971. до 22,5% 2011. године. Међутим, број одсељених у Немачку у поменутом периоду драстично се смањио са 45,8% колико је износио 1971. године на 17,9% од укупног броја

миграната 2011. године. Са овим смањењем повећао се удео одсељених из Србије у „остале европске земље“ са 2,5% 1971. године, на 16,8% колико је износио 2011. године (Станковић, 2014).

Иако тачних података о бројности дијаспоре нема, Министарство вера и дијаспоре у последњем Миграционом профилу Републике Србије (2010) даје приказ 2.774.500 припадника дијаспоре према земљама дестинације. Према овим подацима популација дијаспоре процењена је на следећи начин: САД 1.000.000, Немачка 500.000, Аустрија 300.000, Канада 200.000, Аустралија 200.000, Француска 120.000, Швајцарска 120.000, Велика Британија 80.000, Шведска 75.000, земље Бенелукса 50.000, Италија 20.000, Руска Федерација 20.000, Јужна Африка 20.000, Турска 15.000, Бразил 8.000, Данска 7.000, Нови Зеланд 7.000, Чиле 5.000, Аргентина 5.000, Кипар 5.000, Африка (остатак) 5.000, Финска 4.000, бивше земље СССР 3.000, Кина 3.000, Норвешка 2.500, што укупно износи 2.774.500 становника (Павлов и др. 2012).

Према Попису становништва из 2011. године на раду, односно боравку у иностранству налази се 313.411 грађана Србије, што чини 4,2% од укупног броја становника. Просечна старост овог становништва износи 34,7 година, што заправо представља показатељ да земљу напушта углавном млађе становништво. Наиме, становништво на боравку у иностранству је знатно млађе од становништва Србије, које је у просеку старо 42,2 године. Међу спољним мигрантима више је мушкараца (53,4%) него жена (46,6%) (РЗС, 2015б).

У Србији према попису 2011. године живи 234.932 становника који су повратници са рада у иностранству (РЗС, 2015б). Од укупног броја повратника забележених пописом 2011. године 18,6% њих је без оновне школе или са непотпуном основном школом 22,4% има завршену основну школу, 39,8% има средњу школу, а 18,9% вишу или високу школу (Станковић, 2014: 25).

*Присилне миграције*¹³. Поред претходно описаних спољних добровољних миграција, период од 1990. године до данас карактеришу и присилне миграције становништва са ратом захваћених подручја земаља бивше Југославије. Последњи попис је показао да у Србији живи 277.890 присилних миграната, што представља удео од 3,9% у укупном броју становника. Њихова просечна старост је 43,4 године, док је становништво Србије у просеку старо 42,2 године. Међу присилним мигрантима више је жена (50,7%) него мушкараца (49,3%). Највише ових миграната налази се на територији Војводине (51,3% од укупног броја миграната), док их је најмање на територији Јужне и Источне Србије, свега 4,9% од укупног броја (РЗС, 2015г). Највећи удео присилних миграната у укупном броју становника једне општине забележен је у Војводини у општинама Шид (19,3%), Инђија (18,6%), Сремски Карловци (17,6%) (исто, стр. 1).

Међутим, највећи број миграната живи у градовима, у Београду (91.663 миграната) и Новом Саду (31.866). У Београду живи 32,9% од укупног броја присилних миграната досељених из ратом захваћених бивших република у Србију. „Концентрација присилних миграната у Граду Београду повећана је у међупописном периоду 2002-2011. за 3,6%, односно 1,5% за Нови Сад“ (Лукић, 2015: 8).

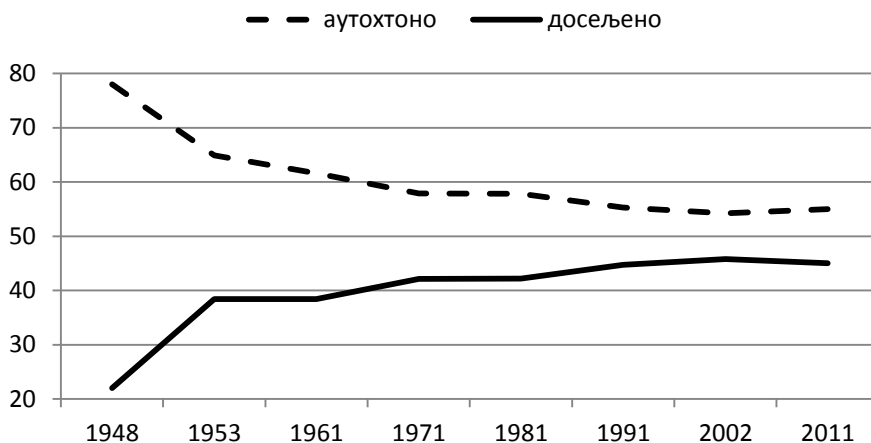
Ова два најзаступљенија облика миграција утицала су на промену демографске слике Србије, али пре свега, Војводине. Од 7.186.862 колико је у Србији забележено становника према попису из 2011. године, 3.949.797 становника живи у месту у којем се родило, односно представља аутохтоно становништво (РЗС, 2013). Наиме, 45,0% становништва Србије тренутно живи у месту у које се доселило, док је

¹³ Овде неће бити детаљно анализиран процес присилних миграција које су деведесетих година прошлог века карактерисале Србију. Више о овом види: Лукић, В. (2015). *Две деценије избеглиштва у Србији*, Београд: Републички завод за статистику; Лукић, В. (2005). *Избегличке миграције из Босне и Херцеговине у Београд*, Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.

аутохтоног становништва¹⁴ у Србији 55,0% од укупног броја становника. Ови подаци говоре колико је значајно изучавати миграторна кретања у Србији и последице које та кретања имају како на место одласка, тако и на место доласка.

Највише становништва на нивоу целе Србије досељено је из друге области 17,2%, затим из другог насеља исте општине (најчешће миграције село-град) 9,7% становништва, док је 9,6% становништва досељено из бивших република СФРЈ (табела 2).

Графикон 1. Однос аутохтоног и досељеног становништва у Републици Србији, 1948-2011.

Извор: Пописи становништва за дате године

Највећи удео становништва досељеног из другог насеља исте општине има регион Шумадије и Западне Србије, 14,6% од укупног броја становника.

Ови подаци говоре да, поред два велика миграторна таласа о којима је напред било речи, велику улогу на просторну расподелу становништва

¹⁴ “Аутохтоним становништвом сматрају се лица која непрекидно од рођења станују у истом насељу, односно лица која се никада нису селила. Становништво које се у насеље становања доселило из другог насеља у Републици Србији или из иностранства сматра се досељеним становништвом.” (РЗС, 2014в: 54).

имају миграције село-град, али и међуопштинске миграције од неразвијених ка развијеним општинама, односно областима.

*Табела 2. Становништво Републике Србије према
миграторним обележјима, у %*

	укупно	од рођења станује у истом месту	досељено становништво				
			из Републике Србије			из иностранства	
			из другог насеља исте општине	из друге општине исте области	из друге области	из бивших реп. СФРЈ	из других земаља
Република Србија	100,0	54,9	9,7	7,5	17,2	9,6	1,2
Регион Београда	100,0	48,2	2,4	6,4	26,5	15,0	1,5
Регион Војводине	100,0	53,8	7,9	7,2	13,9	15,7	1,4
Регион Шумадије и Западне Србије	100,0	58,7	14,6	7,8	13,6	4,5	0,9
Регион Јужне и Источне Србије	100,0	58,7	13,2	8,6	15,8	2,9	0,9

Извор: РЗС, 2013.

Према пописним подацима, највише досељеног становништва у региону Београда досељено је из осталих области Србије, а становништво се и даље досељава.

Наиме, према последњим подацима (РЗС, 2015а) једино подручје где је миграциони салдо био позитиван 2014. године јесте регион Београда (миграциони салдо 7.505 становника). Регион Јужне и Источне Србије бележи миграциони салдо -2.869, док се највише становника иселило из

региона Шумадије и Западне Србије, 4217 више него што се доселило (исто, 2015а).

2.3. Становништво Војводине – од досељавања до депопулације¹⁵

Смањење броја становника и процес депопулације са којим су Србија, а самим тим и Војводина, ушле у 21. век „резултат је социо-економских и демографских кретања током историје“ (Голубовић, 2006: 40). У Војводини је овај процес „добрио израженије облике у складу са друштвено–економским, етничким, културним, образовним и психолошким особеностима становништва“ (исто, 40).

На промене у броју становника неке области утичу различити чиниоци. Основне компоненте промене броја становника на једном подручју су природно и механичко кретање становништва. У Војводини од Другог светског рата до данас ова два најзначајнија чиниоца промена броја становника, висина стопа природног прираштаја и миграције, различито су утицала. Међутим, поред дугорочних тенденција кретања два наведена фактора, на демографски развој становништва Војводине утицале су и друштвене прилике, односно рат на простору бивше СФРЈ и њен распад (Стојшин, 2011).

У наредним редовима анализиране су промене у кретању становништва Војводине у периоду од 1948. године (првог послератног пописа) до 2016. године¹⁶, и то на три нивоа. Прво је анализирано кретање становништва на територији Војводине, затим је указано на

¹⁵ Један део података из овог поглавља објављен је у тексту (2011). „Промене у кретању становништва Војводине“ у Зборнику *Друштво структура промене*, али је текст измењен и допуњен најновијим подацима.

¹⁶ Да би се што боље сагледале промене у кретању броја становника Војводине, наведено је и неколико података о броју становника од 1869. до 1931. године, али ти подаци нису детаљније тумачени. О овоме више види: Ћурчић, „*Број становника Војводине*“, 1996. Већа пажња у раду ће бити посвећена анализи кретања становништва након 1991. године.

специфичности војвођанских округа, а на крају су испитане разлике и сличности кретања становништва у 45 војвођанских општина.

* * *

Кретање броја становника Војводине - На територији Војводине је 1869. године¹⁷ живело 1.152.468 људи, а према процени 2016. године 1.881.357 људи (табела 3). Током овог периода од 147 година, становништво Војводине увећало се за 728.889 становника, а индекс износи 169,9. Становништво се годишње у просеку повећавало за 4.959 људи.

У току 147 година највећи индекс пораста броја становника 113,0 забележен је у периоду између 1880. и 1890. године, а „највероватније је да су одлучујућа била масовна досељавања из других делова монархије“ (Ђурчић, 1996: 14). У овој деценији пораст становништва већи је шест пута него у периоду од 1869. до 1880. године. Такав темпо пораста полако се смањивао до Првог светског рата, „али је ипак ово био период најбржег раста војвођанске популације“ (исто, 14) (Стојшин, 2011: 226).

Најмањи индекс 95,1 забележен је у периоду од 2002. до 2011. године (табела 3). Међутим, смањење броја становника Војводине између два пописа први пут је забележено у периоду од 1981. до 1991. године, када је индекс износио 99,0.

Период осамдесетих година прошлог века ипак није прва депопулација у Војводини. Да би што верније пратио промене у броју становника, Ђурчић (1996: 9), на пример, узима у обзир и процене броја становника, нарочито у периоду од 1931. године и наредног пописа који је урађен тек пет година након Другог светског рата. Он наводи да се на основу трендова промена броја становника и података о природном прираштају може проценити број становника непосредно пред оба

¹⁷ Од ове 1869. године па до данас организују се модерни пописи становништва, а „подаци су и поред низа методолошких разлика у великој мери упоредиви“ (Ђурчић, 1996: 6).

светска рата и каже да је „у оба случаја он већи од броја становника у првим послератним годинама“ (Ђурчић, 1996: 9). Ако се у обзир узму процене, у периоду Првог светског рата број становника Војводине смањен је за 27.063 становника, а у време Другог светског рата за 98.202 становника¹⁸ (Стојшин, 2011: 226).

На повећање броја становника Војводине до Првог светског рата миграције нису имале пресудну улогу. Са једне стране, постојала су усељавања у Војводину, као што су „досељавање Срба крајем 17. и у првој половини 18. века, аустријске и мађарске колонизације до прве половине 20. века“ (Ђурчић, 2006: 69), а са друге стране „током прве две деценије 20. века војвођанско становништво узело је масовно учешће у прекоморским миграцијама (Букуров, 1976), које су вероватно биле масовније од насељавања Мађара“ (исто, 70), што је имало за последицу негативан миграциони салдо.

Како је други чинилац кретања становништва, природни прираштај, утицао на промене у броју становника Војводине, може се пратити од почетка 20. века¹⁹. Природни прираштај у Војводини био је позитиван до 1989. године, али треба напоменути да је у време Првог и Другог светског рата био негативан. Стопе природног прираштаја²⁰ стално су смањиване, „с тим што су се у време светских ратова јављале изразите регресије... у наредним мирнодопским периодима та ексцесна стања су се постепено

¹⁸ Види: Ђурчић, 1996:10, Ђурчић, 2006:69-71.

¹⁹ „Наиме, *Статистика Републике Србије* је на основу расположивих (често некомплетних) података извршила пројекцију рађања, умирања и природног прираштаја за читаву своју територију.“ (Ђурчић, 1996: 92). Проблем праћења стопа природног прираштаја присутан је до 1964. године, од када статистика бележи податке о природном кретању становништва по насељима.

²⁰ У периоду од 1900. до 1909. процењена је стопа природног прираштаја од 10,6‰, од 1910. до 1920. била је 2,0‰, а овако нагло смањење стопе у овом периоду последица је негативног природног прираштаја у ратним годинама. Од 1921. до 1930. стопа природног прираштаја износила је 3,6‰, а од 1931. до 1940. 4,3‰ (извор: Ђурчић, 1996: 93). Ђурђев (2006: 33) наводи да је Војводина „само 1920. године имала природни прираштај већи од једног процента, а већ од следеће године стопа је преполовљена и до Другог светског рата опала је на само три промила“.

стабилизovala, али је начелни тренд опадања увек био настављен“ (Ђурчић, 1996: 93).

Табела 3. Промене броја становника Војводине

година	број становника	индекс
1869	1.152.468	-
1880	1.179.230	102,3
1890	1.332.635	113,0
1900	1.429.271	107,3
1910	1.505.755	105,4
1921	1.535.794	102,0
1931	1.624.158	105,8
1948	1.640.599	101,0
1953	1.698.640	103,5
1961	1.854.971	109,2
1971	1.952.560	105,3
1981	2.034.782	104,2
1991	2.013.889	99,0
2002	2.031.992	100,8
2011	1.931.809	95,1
2016	1.881.357	97,4

Извори: за период од 1869. до 1931. године резултати пописа становништва (Ђурчић, 1996: 8-9), ови подаци односе се на данашњу територију Војводине; од 1948. до 2011. Пописи становништва за дате године, за 2016 годину процена броја становника (дем. стат. 2016)

Након анализе кретања броја становника, јасно је да треба поставити питање да ли је основни узрок таквих промена било механичко или природно кретање становништва. Наравно, треба имати на уму да ова два фактора делују истовремено и да њихова испреплетаност доводи до тога да се тешко раздвајају. Ипак, покушаћемо.

* * *

Промене након Другог светског рата - Војводина је 1948. године имала 1.640.599 становника, што је само 16.441 становник више него што је забележено претходним пописом 1931. године (табела 3). Од завршетка Другог светског рата до пописа 1948. године миграциони салдо у Војводини био је негативан, а број одсељених био је већи за скоро 33 хиљаде од броја досељених и то због „повратништва колониста и одсељавања у иностранство“ (Ђурђевић, 1995: 66). Ове промене у броју становника углавном су последица одсељавања Немаца²¹ и другог становништва, као и колонизације²².

Од првог послератног пописа 1948. до наредног, 1953. године, број становника порастао је за 58.041, а индекс пораста износио је 103,5 (Стојшин, 2011: 228).

Највећи пораст броја становника у Војводини од Другог светског рата до данас забележен је у периоду од 1953. до 1961. године, када се становништво Војводине годишње повећавало за 19.542 становника. На пораст су утицале, пре свега, стопе природног прираштаја, које се јављају као последица компензационог периода након рата. У овом периоду апсолутна вредност природног прираштаја била је највећа од рата до данас, а рођено је 123.962 становника више него што је умрло. Међутим,

²¹ Процењује се „да је од почетка Другог светског рата до момента пописа, 15. марта 1948. године, број Немаца у Војводини смањен за око 300.000.“ (Ђурђевић, 1986: 112)

²² На основу регистара који су рађени у току колонизације, процењује се „да је у оквиру данашњих административних граница Војводине колонизовано 36.430 домаћинстава са 216.306 спољних савезних колониста“ (Ђурђевић, 1986: 113), а досељени колонисти чинили су „13,2% укупног становништва, односно без овог таласа Војводина би 1948. године имала свега 1.424.451 становника“ (исто, 114).

пораст стопа наталитета након рата трајао је релативно кратко, „па се већ педесетих година испољавају знаци опадања наталитета“ (Голубовић, 2006: 41).

Међутим, пораст броја становника последица је и извршене колонизације, односно механичког кретања становништва. Брезник наводи (1991: 26) да је у Југославији након Другог светског рата дошло до „највећег организованог померања нашег становништва из неразвијених у развијене области. Око 45.000 домаћинстава са 246.000 њихових чланова преселило се из разних крајева – претежно пасивних подручја - у равничарске пределе Војводине, на плодну равницу Баната, Бачке и Срема“. Управо у овом међупописном периоду од 1953. до 1960. године миграциони салдо први пут након Другог светског рата био је позитиван и износио је 31.458 становника (Ђурчић, 2006: 70).

Након Другог светског рата први пад броја становника у Војводини забележен је пописом 1991. године. Становништво се између пописа 1981. и 1991. године годишње смањивало за 2.089 људи. Негативна стопа природног прираштаја у Војводини је први пут забележена 1989. године. Смањењу броја становника допринео је негативан миграциони салдо који се у Војводини појавио „као директна последица смањеног броја досељавања из република бивше СФРЈ и већег исељавања услед економске и друштвене кризе и наговештаја трагичних догађаја који ће почетком 1990-их захватити ове просторе“ (Стевановић, 2006:71).

И 2002. године, услед негативних стопа природног прираштаја, највероватније би био забележен пад броја становника, да није дошло до прилива великог броја избеглог становништва из бивших југословенских република. Ово је период у којем су миграторна кретања становништва имала велики утицај на кретање укупног становништва (Стојшин, 2011).

И Пенев наводи да је пораст броја становника Војводине између последња два пописа „искључиво (је) резултат позитивног миграционог салда од 144,4 хиљаде лица“ (2006:77). „Ова кретања резултат су, пре

свега, интензивног досељавања, а не, на пример, знатног смањења обима исељавања“ (Стевановић, 2006:72). Током читавог посматраног периода природни прираштај је био негативан (-82.637), а „према попису УНХЦР-а који је спроведен 1996. године у Војводини је било регистровано 260 хиљада избеглица“ (исто, 78). Према попису 2002. године²³ „избегло становништво чини 9,2% укупне војвођанске популације, што значи да је готово свако десето пописано лице на простору Војводине избегло из бивших југословенских република у време ратних сукоба током последње деценије 20. века“ (Стевановић, 2005:44).

Дакле, повећање у ратном периоду између пописа 1991. и 2002. године, може се тумачити искључиво механичким приливом становништва, пошто је у посматраном периоду природни прираштај сваке године био негативан. У овом периоду забележена је највећа нето миграција, 167.497²⁴ становника.

Ђурђевић (2006: 36) наводи да је у периоду између 1948. и 2002. године „у Војводини нето миграција имала удео већи од петине у порасту броја становништва Покрајине и то само захваљујући последњем међупописном периоду“. Нето миграција у Војводини у периоду од 1948. до 2002. године износи 80.349 (Ђурђевић, 2006: 37).

Каква је миграторна слика данас? Према резултатима последњег пописа становништва, 2011. године у Војводини живи 891.856 становника досељених како унутрашњим, тако и спољашњим миграторним процесима²⁵ (табела 4). Од тог броја, до 1991. године, односно до великог

²³ Према резултатима пописа 2002. године, у овом једанаестогодишњем периоду у Војводину је укупно досељено 213.195 становника. Од тога је 10,2% досељено из Централне Србије, 88,5% од укупног броја досељеног становништва дошло је из бивших југословенских република, а 1,3% досељено је из иностранства.

²⁴ Према методологији пописа 2002. године, нето миграција у овом периоду износила је 144.404 становника.

²⁵ Према пописним подацима, досељавања становништва подељена су на унутрашње миграције у које спадају досељавања из другог насеља исте општине, затим из друге општине исте области и друге области у оквиру Р. Србије. Спољашње миграције чине досељавања из бивше СФРЈ и из других земаља. Опширније види РЗС, 2013.

имиграционог таласа из бивших република СФРЈ, у Војводину се доселило 51,7% од укупног броја досељеног становништва. У деценији након 1991. досељавања су имала највећи интензитет, с обзиром на дужину посматраног периода, када се у Покрајину доселило 24,4% од укупног броја досељених. И након 2000. године досељавања у Војводину се настављају.

Табела 4. Становништво досељено у Војводину према времену досељавања

		укупно	до 1991.	1991/2000	после 2000.
Војводина	свега	891.856 (100,0)	460.476 (51,7)	215.592 (24,4)	168.808 (18,9)
	унутрашње	561.621 (63,0)	299.506 (33,6)	84.531 (9,5)	139.502 (15,6)
	из друге области	329.983 (37,0)	160.970 (18,1)	131.061 (14,7)	29.306 (3,3)

Извор: РЗС, 2013.

Напомена: разлика до 100,0%, представља разлику укупног броја досељених и збира досељених, што је заправо удео становништва са непознатом годином досељавања.

Закључујемо да се од укупног броја у Војводини, 63% становника који не живе у месту рођења, доселило се из неког дела Војводине, или Републике Србије, док је 37% од укупног броја досељених дошло са територија изван РС (табела 4).

* * *

Колико је на кретање становништва Војводине од Другог светског рата до данас утицао природни прираштај становништва? Већ је наведено да је за Војводину карактеристична дугорочна тенденција опадања стопе природног прираштаја. Међутим, у најмање два међупописна периода дошло је до одступања, а „разлог томе су миграције: у периоду 1953-

1961. реч је о масовном досељавању аграрног становништва, а у периоду од 1991-2002. на пораст броја становника утицало је избеглиштво.“ (Ђурђевић, 2006: 35). Управо након Другог светског рата у Војводини, од 1948. до 1952. године забележена је највиша стопа природног прираштаја 10,9‰, а од 1953. до 1960. стопа је пала на 8,7‰. У наредним годинама природни прираштај има све мање вредности (Стојшин, 2011: 232).

Након 1961. године „у Војводини је у 71 насељу констатован негативан природни прираштај. У наредној деценији њихов број повећао се на 210, а између 1981. и 1991. године на 291.“ (Ђурђевић, 1996: 95). Вредност стопе природног прираштаја од 1981. до 1990. године кретала се око 0,7‰.

У периоду између пописа 1991. и 2002. године природни прираштај у Војводини бележи негативне стопе, ниже из године у годину. „Од 1991. године до 2002. године вредност природног прираштаја опала је са -1,8‰ на -4,7‰. До пада природног прираштаја дошло је услед пада стопе наталитета и повећања броја умрлих“ (Стојшин, 2004: 358), које се јавља услед све старијег становништва у Војводини.

У последњих десетак година стопе наталитета становништва покрајине приближно су једнаке, те се сваке године рађа око 9,4 деце на 1.000 становника. И стопе морталитета су се стабилизовале и крећу се од 14,2‰ до 15‰ (табела 5). Од 2005. до 2016. године стопе природног прираштаја кретале су се око -5,0‰.

Иако је наведено да се природно и механичко кретање становништва тешко може „раздвојити“, у табели 6 приказане су укупне вредности природног прираштаја и пораста становништва. Према овим подацима, вредности природног прираштаја до 1971. године, веће су од укупног пораста становништва, што значи да је на пораст становништва пре свега утицао управо природни прираштај. У периоду након 1971. године, када је пораст становништва већи од вредности природног прираштаја, јасно је да је улогу у повећању броја становника имало досељавање становништва, односно миграције.

Табела 5. Природни прираштај становништва Војводине

година	стопа наталитета	стопа морталитета	стопа природног прираштаја
2005	9,5	15,0	-5,5
2006	9,5	14,5	-5,0
2007	9,2	14,5	-5,2
2008	9,3	14,2	-5,0
2009	9,4	14,4	-4,9
2010	9,3	14,5	-5,2
2011	9,0	14,5	-5,5
2012	9,3	14,3	-5,0
2013	9,1	14,1	-5,0
2014	9,3	14,3	-5,0
2015	9,3	14,8	-5,5
2016	9,1	14,5	-5,4

Извор: Витална статистика за дате године

Период након 2002. године карактерише опадање броја становника, али и негативне вредности природног прираштаја. Међутим, јасно је да разлику у овим вредностима чини одсељено становништво.

Табела 6. Природни прираштај становништва Војводине

година	природни прираштај	пораст становништва
1948 - 1953	91.672	58.041
1953 - 1961	123.962	156.331
1961 - 1971	97.094	97.589
1971 - 1981	69.466	82.222
1981 - 1991	11.457	-20.893
1991 - 2002	-82.607	18.103
2002 - 2011	-100.283	-100.183
2012 - 2016	-49.359	-50.452

Извор: РЗС (1957), РЗС (1995), РЗС (2004), наведено према Ђурђевић,
2006:37; демографска статистика 2011-2016.

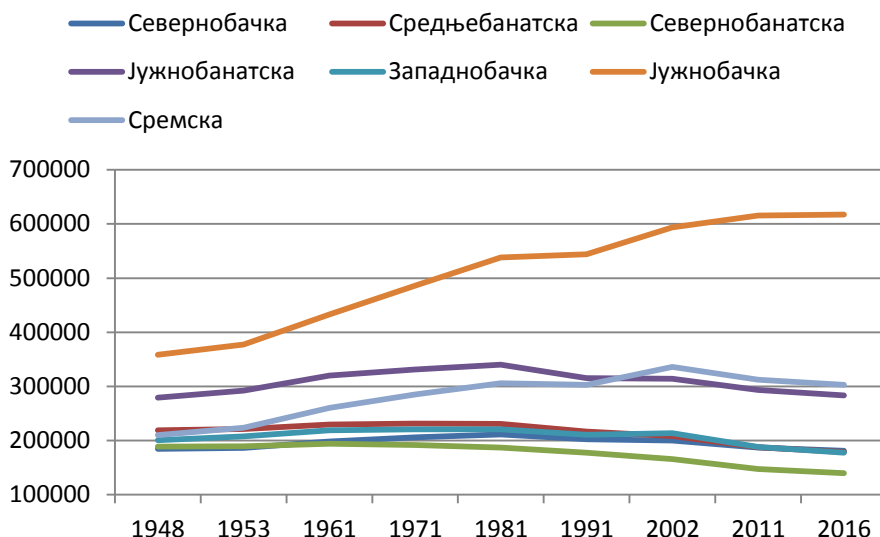
2.3.1. Депопулација војвођанских округа

Промене у кретању становништва Војводине разликују се у зависности о којем подручју Војводине је реч. Након Другог светског рата до 2016. године број становника константно је растао само на подручју јужнобачке области²⁶, а индекс²⁷ пораста за ову област од пописа 1948. до 2016. године износи 172,1 (табела 7).

²⁶ Јужнобачку област чине општине Бач, Бачка Паланка, Бачки Петровац, Беочин, Бечеј, Врбас, Жабаљ, Србобран, Сремски Карловци, Темерин, Тител и град Нови Сад.

²⁷ Треба објаснити градијент промене броја становника обележену индексима: индекс мањи од 79 означава нагло и велико смањење; од 80 до 89 средње смањење; од 90 до 98 мало или умерено смањење; од 99 до 100 је стагнација броја становника; од

Графикон 2. Кретање броја становника у војвођанским областима

Ипак, пораст становништва, поред јужнобачке области, у периоду након Другог светског рата 1948. године до 2016. године има и становништво сремског (144,3) и јужнобанатског округа (101,5). У осталим окрузима данас има мање становника него непосредно након Другог светског рата.

Најмању вредност индекса 74,0 има севернобанатски округ, а становништво се у овој области у просеку годишње смањивало за 722 становника годишње (-49.110 становника укупно). У овој области ни 2002. године, након великих миграција, није забележен пораст броја становника, а 2011. године број становника смањен је за 18.111 становника (табела 7а). Према проценама, 2016. године број становника ове области био је 139.940, што претпоставља смањење за 7.830 становника за само пет година.

101 до 109 мало и мерено повећање; од 110 до 119 средње повећање; док индекс већи од 120 означава нагло или велико повећање броја становника.

Претпоставља се да ће 2041. године у овом округу бити око 117.000 становника у средњој варијанти и са миграцијама (117.292) и без њих (117.088) (РЗС, 2018а: 1).

Севернобанатска област

Према подацима РЗС, 2017. године у севернобанатској области било је 35.418 запослених становника, што представља 25,6% запослених у односу на број становника, док је исте године било 9.573 незапослена становника. 20% незапосленог становништва млађе је од 30 година (РЗС, 2018: 2-3).

Чак 36,2% становништва ове области је издржавано становништво, док 29,5% као извор средстава за живот наводи зараду, а 23% становника ове области живи од пензије, односно сваки четврти становник (РЗС, 2014б: 42).

Просечна зарада у општинама севернобанатске области (49.320 динара) је испод покрајинског просека (54.926 динара за децембар 2017.). Тако је у Кикинди просечна зарада без пореза и доприноса за исти период била 47.246 динара, у општини Чока 42.621 динара. У исто време у јужнобачкој области просечна зарада је износила 62.010 динара, а за град Нови Сад чак 68.710 динара (РЗС, 2018а). У ризику од сиромаштва налази се 28,6% становништва (РЗС, 2018: 3).

Умерен пораст броја становника карактеристичан је за све области Војводине до пописа 1961. године. Већ у наредном попису 1971. године уочава се незнатно смањење броја становника у северном Банату²⁸. Наредне, 1981. пописне године, смањење броја становника забележено

²⁸ Севернобанатски округ чине општине Ада, Кањижа, Кикинда, Нови Кнежевац, Сента и Чока.

је и у средњебанатском²⁹ округу. У ова два округа од тог периода до данас број становника константно опада.

У сремском³⁰, западнобачком³¹, севернобачком³² и јужнобанатском³³ округу смањење броја становника уочено је између пописа 1981. и 1991. године. У периоду од 1991. до 2002. године, који карактерише, специфично механичко кретање становништва, број становника порастао је у западнобачком, јужнобачком и сремском округу, док је у осталим областима настављен тренд опадања броја становника (Стојшин, 2011).

Дакле, већ у наредном међупописном периоду, од 2002. до 2011. године, миграторна кретања немају такав обим да значајније утичу на број становника. У овом периоду број становника смањио се у свим посматраним областима, осим у јужнобачкој области, у којој је индекс пораста износио 103,6, а број становника је порастао за 21.705 становника.

Највеће смањење у овом деветогодишњем периоду забележено је у западнобачкој области (индекс 87,9), а број становника смањио се за чак 25.924 становника (табела 7а). Од тада до последњих података 2016. године, број становника ове области наставио је да пада и у овом петогодишњем периоду смањио се за још 10.611 становника.

Јужнобанатски округ има незнатно већи број становника него након Другог светског рата са индексом 2016/1948 101,5. Пораст броја становника у овој области бележен је до 1981. године, а након тога бележи се константан пад броја становника.

²⁹ У средњебанатски округ спадају општине Житиште, Нова Црња, Нови Бечеј, Сечањ и град Зрењанин.

³⁰ Сремски округ чине општине Инђија, Ириг, Пећинци, Рума, Стара Пазова, Шид и град Сремска Митровица.

³¹ Западнобачки округ чине општине Апатин, Кула, Озаци и град Сомбор.

³² У севернобачки округ спадају општине Бачка Топола, Мали Иђош и град Суботица.

³³ Јужнобанатски округ чине општине Алибунар, Бела Црква, Вршац, Ковачица, Ковин, Опово, Пландиште и град Панчево.

Дакле, од 1991. до 2002. године позитиван миграцијски салдо имале су само јужнобачка (+48.185) и сремска област (+34.247), док се у свим осталим областима више људи одселило него доселило, те је забележен негативан миграцијски салдо (Стојшин, 2011).

Незапосленост у Западнобачком округу

„У Западнобачком округу је, према доступним подацима из 2012. године, било регистровано 36.312 запослених, што је за готово десет процената мање од броја запослених у 2010. години (око 39.000 у 2010. и 38.546 у 2011. години). Посматрано у периоду од последњих пет година, број запослених у Западнобачком округу са око -1,5%, опада брже него у Војводини (око 0,5%) и Централној Србији (око 0,3%).“ (Нововић, 2013:6)

Дакле, западнобачку област карактеришу опадање броја запослених и високе стопе незапослености. У 2017. години забележено је 17.165 незапослених становника што чини 9,7% од укупног броја становника (НСЗ, 2018:15) Од укупног броја незапослених 2017. године чак 56,9% било је дугорочно незапослено (на посао чекају дуже од једне године).

Такође, „у 2013. години, број запослених на 1.000 становника у Западнобачком округу био је 193, што је знатно мање од овог показатеља на републичком (241) и покрајинском нивоу (237). Опадање броја запослених у највећем обиму се региструје у привредним друштвима.“ (Нововић, 2013:6). Највећи број запослених је радно ангажован у јавном сектору (образовање, здравствено и социјално осигурање и државна управа), а пољопривредна производња јесте главна привредна делатност (исто, 8). Поред тога, „најзначајнији прехранбени капацитети су: - "Апатинска пивара" Апатин - Фабрика уља и биљних масти "Сунце" Сомбор - Фабрика шећера "Црвенка" Црвенка - АД "Сомболед" Сомбор - Фабрика алкохола "Панон" Црвенка - Фабрика бисквита "Јаффа" Црвенка.“ (Нововић, 2013:9).

Табела 7. Кретање броја становника у војвођанским областима

област	1948	1953	1961	1971	1981
Севернобачка	184.506	186.569 (101,1)	198.392 (106,3)	205.929 (103,8)	211.475 (102,7)
Средњебанатска	218.821	221.667 (101,3)	229.812 (103,7)	231.486 (100,7)	230.962 (99,8)
Севернобанатска	189.050	189.414 (100,2)	194.150 (120,5)	191.632 (98,7)	187.179 (97,7)
Јужнобанатска	279.092	292.125 (104,7)	320.187 (109,6)	331.285 (103,5)	340.189 (102,7)
Западнобачка	200.465	207.941 (103,7)	219.331 (105,5)	220.671 (100,6)	220.876 (100,1)
Јужнобачка	358.722	377.282 (105,2)	432.873 (114,7)	486.083 (112,3)	538.016 (110,7)
Сремска	209.943	223.642 (106,5)	260.226 (116,4)	285.474 (109,7)	306.085 (107,2)

Табела 7а. Кретање броја становника (наставак)

област	1991	2002	2011	2016	2016/ 1948
Севернобачка	202.493 (95,7)	200.140 (98,8)	186.906 (93,4)	181.334 (97,0)	98,3
Средњебанатска	216.754 (93,9)	208.456 (96,2)	187.667 (90,0)	178.995 (95,4)	81,8
Севернобанатска	177.542 (94,9)	165.881 (93,4)	147.770 (89,1)	139.940 (94,7)	74,0
Јужнобанатска	315.633 (92,8)	313.937 (99,5)	293.730 (93,6)	283.350 (96,5)	101,5
Западнобачка	210.679 (95,4)	214.011 (101,6)	188.087 (87,9)	177.476 (94,3)	88,5
Јужнобачка	543.878 (101,1)	593.666 (109,2)	615.371 (103,6)	617.333 (100,3)	172,1
Сремска	303.216 (99,1)	335.901 (110,8)	312.278 (93,0)	302.929 (97,0)	144,3

Извор: РЗС, 2014а; процена броја становника за 2016. годину (Демографска статистика, 2016)

Напомена: у загради се налазе индекси броја становника

Међутим, нису све области у Војводини емиграционе. Према пописним подацима (табела 8) види се да се као и до сада највише становништва досељава се у Јужнобачку област где живи више досељеног (52,6%) него аутохтоног становништва (47,4%). Тренутно више досељеног (49,1%) него аутохтоног становништва (50,9%) живи и у Сремској области (табела 8).

У осталим војвођанским областима већи је удео аутохтоног него досељеног становништва. Највећи удео становништва које се није селило, према попису 2011. године, има севернобанатски округ (64,3%) која, како је већ речено, има и највећи пад броја становника у периоду после Другог светског рата. У севернобанатској области најкарактеристичније су миграције унутар општина (досељено из других насеља исте општине 10,8%).

Највише досељених из бивших република СФРЈ има у сремској (23,5%), западнобачкој (19,9%) и јужнобачкој области (19,2%). Уочава се и правилност да овај удео опада са даљином области, те што је даљи од границе Хрватске, удео досељених из бивших република је мањи. Најмањи удео овог становништва међу досељеним становништвом има управо најудаљенија севернобанатска област (6,1%).

Дакле, више становника 2016. него 1948. године имале су јужнобачка област (индекс 2016/1948 је 172,1), затим сремска (индекс 144,3) и јужнобанатска област (101,5). Према процени броја житеља Војводине, мање становника 2016. године него 1948. године имали су западнобачка област (индекс 88,5), затим средњебанатска област (81,8), док је највеће смањење броја становника у посматраном периоду забележено у северном Банату (индекс 74,0).

**Табела 8. Становништво Војводине према миграторним обележјима
2011. године, у %**

	укупно	од рођења а станује у истом месту	досељено становништво				
			из другог насеља исте општин е	из друге општин е исте области	из друге област и	из иностранства из бивши х реп. СФРЈ	из других земаља
Регион Војводине	100,0	53,8	7,9	7,2	13,9	15,7	1,4
Западнобачка област	100,0	58,2	8,2	3,6	8,8	19,9	1,3
Јужнобанатска област	100,0	58,0	7,7	7,1	16,0	9,5	1,6
Јужнобачка област	100,0	47,4	5,4	10,4	16,2	19,2	1,3
Севернобанатска област	100,0	64,3	10,8	6,8	10,7	6,1	1,3
Севернобачка област	100,0	58,7	12,3	2,9	14,9	9,5	1,6
Средњобанатска област	100,0	58,5	9,1	8,3	12,3	10,5	1,2
Сремска област	100,0	49,1	8,4	5,2	12,5	23,5	1,3

Извор: РЗС, 2013.

* * *

Када се становништво у различитим областима Војводине досељавало?

У већини војвођанских области највећи број досељеника досељавао се у периоду пре 1991. године (табела 9). У Јужнобанатском 59,0%, у западнобачком 58,0%, у севернобанатском 57,7%, у средњобанатском 57,8% досељених је до 1991. године. У јужнобачком (46,1) и сремском округу (49,1) забележено је највеће досељавање деведесетих година, мање од половине досељених становника насељено је до 1991. године.

Највећи удео становништва досељеног деведесетих година (1991-2002) у укупном броју досељених има сремска област - чак 30,9%, а затим западnobачка и јужnobачка област са по 24,9% досељених.

Миграције после 2000. године у војвођанским областима карактеришу много већа унутрашња кретања, него досељавања становништва изван граница РС.

Табела 9. Становништво досељено у војвођанске области према времену досељавања и месту емиграције

		укупно	до 1991.	1991/2000	после 2000.
Западнобачки округ	свега	78.550 (100,0)	45.521 (58,0)	19.572 (24,9)	10.327 (13,1)
	унутрашње	38.766 (49,3)	22.887 (29,1)	5.239 (6,7)	8.444 (10,7)
	спољашње	39.758 (50,7)	22.634 (28,8)	14.572 (18,6)	1.883 (2,4)
Јужнобанатски округ	свега	123.292 (100,0)	72.713 (59,0)	23.930 (19,4)	21.375 (17,3)
	унутрашње	90.488 (73,4)	55.337 (44,9)	12.249 (9,9)	18.554 (15,1)
	спољашње	32.762 (25,6)	17.376 (14,1)	11.681 (9,5)	2.821 (2,3)
Јужнобачки округ	свега	323.423 (100,0)	149.077 (46,1)	80.711 (24,9)	74.449 (23,0)
	унутрашње	196.905 (61,0)	90.102 (27,9)	31.977 (9,9)	59.344 (18,4)
	спољашње	126.425 (39,0)	58.975 (18,2)	48.734 (15,1)	15.105 (4,7)

**Табела 9. Становништво досељено у Војводину према времену
досељавања и месту емиграције (наставак)**

		укупно	до 1991.	1991/2000	после 2000.
Севернобанатски округ	свега	52.682 (100,0)	30.376 (57,7)	9.081 (17,2)	10.458 (19,8)
	унутрашње	41.803 (79,3)	23.978 (45,5)	5.938 (11,3)	9.434 (17,9)
	спољашње	10.868 (20,7)	6.398 (12,1)	3.143 (6,0)	1.024 (1,9)
Севернобачки округ	свега	77.126 (100,0)	39.818 (51,6)	18.100 (23,5)	13.583 (17,6)
	унутрашње	56.446 (73,2)	30.778 (39,9)	8.983 (11,7)	11.737 (15,2)
	спољашње	20.656 (26,8)	9.040 (11,7)	9.117 (11,8)	1.846 (2,4)
Средњобанатски округ	свега	77.831 (100,0)	44.978 (57,8)	14.786 (19,0)	13.731 (17,7)
	унутрашње	55.818 (72,0)	32.981 (42,6)	7.244 (9,4)	11.844 (15,3)
	спољашње	21.997 (28,0)	11.997 (15,5)	7.542 (9,7)	1.887 (2,5)
Сремски округ	свега	158.952 (100,0)	78.023 (49,1)	49.173 (30,9)	24.855 (15,6)
	унутрашње	81.386 (51,2)	43.443 (27,3)	12.901 (8,2)	20.115 (12,7)
	спољашње	77.517 (48,8)	34.580 (21,8)	36.272 (22,8)	4.740 (3,0)

Извор: РЗС, 2013.

Напомена: разлика до 100,0%, представља разлику укупног броја досељених и збира досељених, што је заправо удео становништва са непознатом годином досељавања.

У укупним миграцијама у војвођанским областима најчешће су унутрашње миграције. Највећи удео унутрашњих имиграната у укупном броју досељених има севернобанатска област (79,3%), јужнобанатска област (73,4%) и севернобачка област (73,2%), а најмањи удео сремски округ, где је свега 51,2% од укупног броја досељених досељено са територије РС.

Међутим, у последњих пет година позитиван миграциони салдо, бар што се тиче унутрашњих миграција, имају јужнобачка област +8.162 и севернобачка +586 (табела 10). Остале области имају негативан миграциони салдо, што заправо говори да се становништво ових области сели углавном у јужнобачку област.

Досељавања у ову област, најчешће на територију града Новог Сада, константна су.

Табела 10. Унутрашње миграције становништва Војводине

окрузи	укупно	2012	2013	2014	2015	2016
Севернобачки	586	131	-11	120	174	172
Средњебанатски	-2.019	-364	-358	-442	-376	-479
Севернобанатски	-1.769	-421	-369	-293	-326	-360
Јужнобанатски	-2.037	-301	-407	-467	-330	-532
Западнобачки	-2.783	-575	-583	-548	-518	-559
Јужнобачки	8.162	1759	1346	1473	1744	1840
Сремски	-1.384	-281	-276	-268	-319	-240

Извор: РЗС, 2016.

Када је реч о унутрашњим миграцијама, никако не смемо заборавити да одређени број досељеника није променио адресу пребивалишта, те или путује на место рада или су се преселили без промене пребивалишта,

па је стање вероватно нешто другачије. Наиме, 2014. године у десет градова у Србији са највећим бројем ових миграната – радника који раде у општини, а не живе у њој, спадали су Нови Сад, центар јужнобачког округа, са 7% (24.590) радника миграната, затим Стара Пазова (2.221) са 3% и Панчево (2.960) са 2% радника (према Марјановић, 2015: 24-25). Ови радници су из групе најактивнијих на тржишту рада и стари су од 25-54 године. У Новом Саду од наведеног броја радника миграната 66% њих има средњу стручну спрему, а 26% је са високим образовањем (исто, 26).

Слика 1. Општине и области у Војводини³⁴

³⁴ Преузето са <http://www.resuscitatio.org.rs/shmp/mapa.html>, приступљено 22.09.2018.

* * *

Пошто је објашњен утицај миграција на кретање броја становника, у наредним редовима размотрићемо укратко и основне карактеристике природног кретања становништва ових области.

Већ је речено да је на територији Војводине 1989. године забележен негативан природни прираштај. Међутим, ситуација се разликује међу областима.

У Банату је „регистрован први случај негативног природног прираштаја у мирнодопском периоду (1981-1990. год)“ (Ђурчић, 1996:94). Већи број умрлих него живорођених у почетку је био „карактеристичан за мала и периферна села“ (исто, 95), а то се углавном односило на северни и југоисточни Банат, а затим и на север Бачке. Поред негативног природног прираштаја, који од тада захвата све више насеља у Банату, ово подручје било је „најтипичније емиграционо подручје Војводине“ (исто, 97) (Стојшин, 2011), што је објашњено на претходним странама.

Након Баната, више умрлих него живорођених бележи се у свим војвођанским областима. У Војводини³⁵ се вредности природног прираштаја крећу око -5,0‰, као што је већ речено.

Од 2005. до 2016. године природни прираштај је негативан у свим војвођанским областима. Најниже стопе у овом периоду има становништво Баната (табела 11). У посматраном периоду најнижи природни прираштај забележен је управо у северном Банату 2016. године -9,6‰, а ова територија бележи најниже вредности прираштаја на територији целе Војводине.

³⁵ Слична је ситуација и на нивоу целе Републике Србије, где је 2016. године забележен природни прираштај од -5,1 ‰ (РЗС, 2016: 5). Наравно, ситуација се веома разликује по областима, а нарочито по општинама. Тако је на пример, 2016. године најнижи природни прираштај у Србији забележен у општини Црна Трава -37,7‰, затим у општини Гаџин Хан -27,5‰, општини Кучево -22,4‰, у Бабушници -20,3‰.

Највише стопе, али ипак негативне, има становништво јужне Бачке, где се вредности природног прираштаја крећу око -1,7%.

Табела 11. Природни прираштај становништва војвођанских округа

окрузи	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2016
Севернобачки	-6,7	-6,5	-6,7	-6,7	-7,2	-6,7	-6,9
Средњебанатски	-8,3	-7,7	-7,3	-7,2	-7,5	-7,9	-7,3
Севернобанатски	-8,5	-8,1	-8,2	-7,4	-8,4	-8,5	-9,6
Јужнобанатски	-5,5	-4,9	-5,5	-5,6	-5,4	-5,9	-6,2
Западнобачки	-7,7	-8,4	-8,7	-8,0	-7,2	-8,3	-9,2
Јужнобачки	-2,9	-1,9	-2,0	-1,7	-1,4	-1,7	-1,8
Сремски	-4,9	-4,6	-5,4	-5,1	-5,0	-5,4	-5,6

Извор: Витална статистика за дате године

2.3.2. „Нестајање“ војвођанских општина

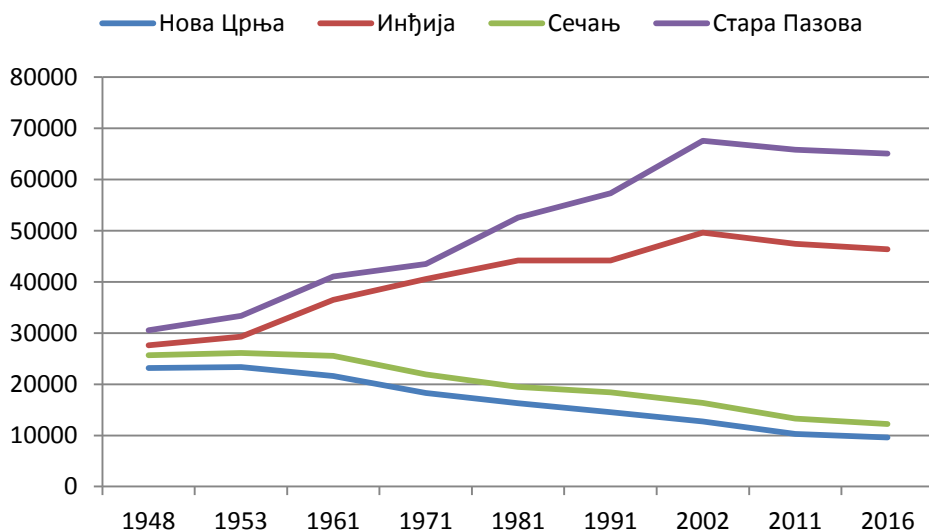
Кретање броја становника у општинама Војводине је веома различито. У периоду од 1948. до 2002. године смањење броја становника константно је бележено у банатским општинама Житиште (индекс 2002/1948 је 59,2) и Кањижа (индекс 78,4). Ништа боља ситуација није ни у општинама Нова Црња³⁶, Нови Бечеј, Сечањ, Чока и Пландиште, општинама у којима је повећање броја становника након рата забележено само наредним пописом 1953. године, а од тада број становника константно опада. У општинама Нови Кнежевац, Бела Црква, Ковачица, Оџаци и Бач број становника повећавао се само до 1961. године, а од тада број становника и у овим општинама константно опада (Стојшин, 2011).

³⁶ У Новој Црњи је у периоду од 1948. до 2002. године број становника скоро преполовљен. У првом послератном попису ова општина имала је 23.169 становника, а 2002. године 12.924.

Посматрајући период након Другог светског рата, од пописа 1948. до 2002. године, константан пораст броја становника у свим пописним годинама забележен је у девет општина: Врбас (125,0), Бачка Паланка (132,8), Рума (166,4), Сремска Митровица (180,8), Панчево (186,0), Инђија (186,2), Темерин (191,6), Стара Пазова (229,9) и Нови Сад (275,1)³⁷ (исто, 237).

У истом периоду од 45 војвођанских општина издваја се пет општина, Суботица, Кула, Сомбор, Жабаљ и Сремски Карловци, у којима је пад броја становника забележен само у периоду између 1981. и 1991. године. Иако је у овим општинама 2002. године забележен пораст броја становника, може се претпоставити да би и пописом 2002. године био забележен мањи број становника у овим општинама да није било досељавања деведесетих година прошлог века. Ово заправо указује на велики значај специфичних миграторних кретања становништва, нарочито на територији Војводине.

Графикон 3. Кретање становништва неких општина

³⁷ У заградама се налазе индекси броја становника 2002/1948. Извор: РЗС, 2003в.

Преостале општине могу се поделити у две групе. У прву групу спадају општине у којима је присутно и повећање и смањење броја становника у међупописним периодима, али је број становника мањи 2002. него 1948. године, а ту спадају Ириг, Бачка Топола Ада, Алибунар, Опово, Сента, Бечеј, Србобран и Мали Иђош. Другу групу чине општине у којима је такође варирао број становника у међупописним годинама, али је број становника 2002. године већи него прве пописне године после рата. У ову групу спадају Вршац, Ковин, Апатин, Пећинци, Тител, Зрењанин, Кикинда, Шид и Бачки Петровац (Стојшин, 2011).

Период до 2002. године издвојен је од периода 2002. до 2016 године, јер је 2002. године „завршен“ један велики миграциони талас који је утицао на кретање броја становника у посматраним општинама. Исто тако, након 2002. године јавља све већа емиграција из војвођанских општина, како унутрашња тако и спољашња, те је период након 2002. године веома интересантан за анализу.

Шта се дешавало након 2002. године са бројем становника? Број становника порастао је само на територији града Новог Сада са 299.294 колико је износио 2002. године на 353.525 колико се процењује да има 2016. године. У свим осталим општинама број становника је смањен. Иако од 1991. до 2016. године (табела 12) индекс већи од 100 имају општине Беочин (102,6), Инђија (105,0), Нови Сад (129,5), Сремски Карловци (112,7), Стара Пазова (113,5) и Темерин (111,6), у свим овим општинама, осим у Новом Саду, након досељавања деведесетих година, број становника се смањује. Ово је један од показатеља да је на пораст броја становника у овим општинама утицало пре свега досељавање, али и да се последњих година све више становника досељава на територију града Новог Сада.

Колико су поменуте миграције утицале на кретање становништва у Војводини показују следећи подаци. У периоду од 1991. до 2002. године број становника порастао је у 16 од укупно 45 општина, док је у осталим општинама забележено смањење броја становника. Од тих 16 општина 8

припада јужнобачком округу³⁸, 7 општина је из сремске области³⁹, а повећање је забележено још у Панчеву и Сомбору. Управо ово су општине са највећим бројем досељених деведесетих година на територији Војводине, али и целе Србије.

Највеће стопе пораста биле су у Старој Пазови 14,9‰, Сремским Карловцима 14,5‰, затим у Темерину 11,4‰, Инђији 10,5‰, а најмање у Сремској Митровици 0,6‰ и Сомбору 1,1‰ (Стојшин, 2011: 239).

Табела 12. Кретање броја становника у општинама Војводине

Општина	1991.	2002.	2011.	2016.	2016/1991
Ада	21.506	18.994	16.991	16.237	75,5
Алибунар	26.535	22.954	20.151	18.995	71,6
Апатин	32.999	32.813	28.929	27.395	83,0
Бач	17.249	16.268	14.405	13.601	78,8
Бачка Паланка	58.835	60.966	55.528	53.218	90,4
Бачка Топола	40.473	38.245	33.321	31.517	77,9
Бачки Петровац	15.662	14.681	13.418	12.952	82,7
Бела Црква	23.707	20.367	17.367	16.471	69,5
Беочин	14.848	16.086	15.726	15.229	102,6
Бечеј	42.685	40.987	37.351	35.911	84,1
Врбас	46.405	45.852	42.092	40.214	86,7
Вршац	58.228	54.369	52.026	50.152	86,1
Жабалъ	25.823	27.513	26.134	25.476	98,7
Житиште	22.811	20.399	16.841	15.573	68,2

³⁸ Бачка Паланка, Беочин, Жабалъ, Нови Сад, Србобран, Темерин, Тител и Сремски Карловци.

³⁹ Инђија, Ириг, Пећинци, Рума, Сремска Митровица, Стара Пазова и Шид.

Зрењанин	136.778	132.051	123.362	118.699	86,8
Инђија	44.185	49.609	47.433	46.390	105,0
Ириг	11.696	12.329	10.866	10.330	88,3
Кањижа	30.668	27.510	25.343	24.193	78,9
Кикинда	69.743	67.002	59.453	55.998	80,3
Ковачица	30.469	27.890	25.274	24.249	79,1
Ковин	38.263	36.802	33.722	32.125	83,9
Кула	49.311	48.353	43.101	40.550	82,2
Мали Иђош	14.394	13.494	12.031	11.486	79,8
Нова Црња	14.538	12.705	10.272	9.581	65,9
Нови Бечеј	28.788	26.924	23.925	22.932	79,7
Нови Кнежевац	13.816	12.975	11.269	10.610	76,8
Нови Сад	272.998	299.294	341.625	353.525	129,5
Опово	11.384	11.016	10.440	9.925	87,2
Оџаци	37.501	35.582	30.154	28.130	75,0
Панчево	125.261	127.162	123.414	120.871	96,5
Пећинци	20.077	21.506	19.720	19.370	96,5
Пландиште	14.581	13.377	11.336	10.562	72,4
Рума	55.087	60.006	54.339	52.280	94,9
Сента	28.779	25.568	23.316	22.302	77,5
Сечањ	18.438	16.377	13.267	12.210	66,2
Сомбор	96.105	97.263	85.903	81.401	84,7
Србобран	17.365	17.855	16.317	15.718	90,5
С. Митровица	85.328	85.902	79.940	77.123	90,4
С. Карловци	7.534	8.839	8.750	8.494	112,7
Стара Пазова	57.291	67.576	65.792	65.088	113,5

Суботица	150.534	148.401	141.554	138.331	91,9
Темерин	24.939	28.275	28.287	27.830	111,6
Тител	16.218	17.050	15.738	15.165	93,5
Чока	15.271	14.832	11.398	10.600	69,4
Шид	36.317	38.973	34.188	32.348	89,1

Извор: РЗС, 1993; РЗС,2003в; РЗС, 2012б; за 2016. годину процена броја становника у општинама 30.06. (ДС, 2016)

У том периоду великих миграција, у банатским општинама није дошло до повећања броја становника, јер се највећи број досељених са подручја бивших република СФРЈ концентрисао у Срему и општинама у Бачкој које се граниче са Хрватском.

Негативан тренд кретања становништва у војвођанским општинама настављен је и у периоду након 2002. године до последњих података 2016. године (табела 12).

Овде ће само укратко бити указано на кретање природног прираштаја у последњих десетак година.

Већ је речено да је у Војводини негативни природни прираштај први пут забележен 1989. године, и од тада сваке године има све мање живорођених, а све више умрлих на територији војвођанских општина. Већ 1991. године позитиван природни прираштај забележен је само „у 10 општина, док је 2002. године позитиван природни прираштај имало само становништво општине Нови Сад, свега 0,2%“ (Стојшин, 2004: 359). Према последњим подацима демографске статистике 2016. године, од 45 општина само град Нови Сад има позитиван природни прираштај (1,1%), док је у свим осталим општинама негативан.

Најнижу вредност стопе природног прираштаја 2016. године, има становништво општина Чока -12,5%, Алибунар -11,0%, Оџаци -10,5%, Нови Кнежевац -10,4%, Бач -10,1% и Ада -10,0%. Тренд опадања стопа природног прираштаја је настављен, а како нема значајнијих

имиграционих таласа, очекује се даљи пад броја становника у скоро свим војвођанским општинама.

Стопе наталитета 2016. године увелико су испод 10‰, једино у граду Новом Саду (11,6‰) и Жабљу (11,9‰) прелазе ову вредност. Најнижа стопа наталитета забележене су у Иригу (6,8‰) и Пландишту (6,9‰).

Најнижу стопу морталитета има становништво Новог Сада (10,5‰), због досељавања углавном млађег становништва. Највише стопе бележе се у Чоки (19,5‰), Опову (18,9‰), Алибунару (18,5‰), Новој Црњи (18,6‰) и Новом Кнежевцу (18,6‰),

Табела 13. Природно кретање становништва у војвођанским општинама

општине	наталитет			морталитет			природни прираштај		
	2002	2011	2016	2002	2011	2016	2002	2011	2016
Ада	9.8	7.3	7,5	15.5	16,5	17,6	-5.7	-9,2	-10,0
Алибунар	9.1	6,8	7,5	17.9	18,5	18,5	-8.8	-11,7	-11,0
Апатин	8.3	7,3	7,8	15.5	16,1	16,5	-7.2	-8,8	-8,7
Бач	9.3	6,9	7,4	17.7	17,7	17,5	-8.4	-6,3	-10,1
Б. Паланка	10.0	8,5	9,2	14.8	14,8	15,4	-4.8	-6,3	-6,2
Б. Топола	8.5	7,3	7,7	16.2	16,6	16,8	-7.7	-9,3	-9,1
Б. Петровац	8.4	9,6	7,2	15.4	16,5	14,6	-7.0	-6,9	-7,4
Бела Црква	10.8	9,3	8,0	16.1	18,4	17,6	-5.3	-9,1	-9,6
Беочин	11.7	8,9	8,7	11.9	11,8	13,6	-0.2	-2,9	-4,9
Бечеј	11.0	8,6	9,1	17.0	16,5	16,2	-6.0	-7,9	-7,1
Врбас	10.5	10,0	9,3	13.5	14,7	15,0	-3.0	-4,7	-5,1
Вршац	10.8	8,9	9,0	15.8	15,5	14,3	-5.0	-6,6	-5,3
Жабалъ	12.1	9,5	11,9	14.3	15,3	12,9	-2.2	-5,8	-1,0

Житиште	8.4	8,0	9,3	19.0	19,2	17,9	-10.6	-11,2	-8,6
Зрењанин	9.1	8,8	8,3	15.7	15,2	15,2	-6.6	-6,4	-7,0
Инђија	8.3	7,7	9,7	12.6	12,5	14,1	-4.3	-4,8	-4,4
Ириг	7.9	7,1	6,8	15.6	17,6	14,8	-7.7	-10,5	-8,0
Кањижа	10.0	8,5	7,2	18.6	15,8	16,5	-8.6	-7,3	-9,3
Кикинда	9.8	7,9	8,1	15.0	15,3	17,2	-5.2	-7,4	-9,2
Ковачица	10.5	8,9	9,2	16.8	18,4	15,6	-6.3	-9,5	-6,5
Ковин	9.2	7,8	7,9	14.6	16,3	16,4	-5.4	-8,5	-8,5
Кула	11.0	7,4	7,7	14.4	15,5	16,0	-3.4	-8,1	-8,4
Мали Иђош	10.1	8,7	8,5	15.2	14,9	14,8	-5.1	-6,2	-6,3
Нова Црња	6.6	6,0	9,5	19.8	20,8	18,6	-13.2	-14,8	-9,1
Нови Бечеј	9.2	9,2	10,0	16.7	16,4	16,7	-7.5	-7,2	-6,6
Н. Кнежевац	9.8	8,5	8,2	19.7	19,9	18,6	-9.9	-11,4	-10,4
Нови Сад	11.5	12,2	11,6	11.3	11,0	10,5	0.2	1,2	1,1
Опово	8.1	9,0	9,6	15.7	15,0	18,9	-7.6	-6,0	-9,4
Озаци	9.1	7,1	7,9	16.6	17,8	18,3	-7.5	-10,7	-10,5
Панчево	10.2	9,3	9,1	12.8	13,2	13,3	-2.6	-3,9	-4,3
Пећинци	8.8	8,8	9,4	12.2	14,1	15,0	-3.4	-5,3	-5,6
Пландиште	8.2	5,6	6,9	17.6	18,2	16,2	-9.4	-12,6	-9,3
Рума	8.7	7,8	8,5	14.8	15,3	15,6	-6.1	-7,5	-7,1
Сента	9.7	7,6	8,5	18.4	16,6	17,4	-8.7	-9,0	-8,9
Сечањ	9.0	7,9	7,5	18.0	21,0	16,8	-9.0	-13,1	-9,3
Сомбор	9.0	7,1	7,3	15.4	15,7	16,7	-6.4	-8,6	-9,4
Србобран	9.7	8,6	7,7	16.3	16,2	13,7	-6.6	-7,6	-6,0

С. Митровица	10.1	8,3	8,3	13.1	14,1	14,6	-3.0	-5,8	-6,4
С. Карловци	8.7	6,6	8,9	12.7	13,9	15,5	-4.0	-7,3	-6,6
Стара Пазова	9.2	8,9	9,2	10.2	11,5	11,4	-1.0	-2,6	-2,3
Суботица	9.7	8,4	8,7	16.2	15,1	15,2	-6.5	-6,7	-6,5
Темерин	10.7	9,1	8,8	12.4	11,7	12,6	-1.7	-2,6	-3,9
Тител	8.5	10,0	8,2	14.4	14,2	14,0	-5.9	-4,2	-5,7
Чока	7.2	6,0	7,1	15.9	19,3	19,5	-8.8	-13,3	-12,5
Шид	8.4	8,4	7,9	14.1	15,4	17,0	-5.7	-7,0	-9,2

Извор: витална статистика за дате године

* * *

Дакле, демографска слика Војводине лошија је из године у годину. Два велика миграторна кретања која су се у Војводини догодила након Другог светског рата, колонизација и досељавање избеглог становништва 90-их година, само су на кратко „поправила“ демографску слику неких делова покрајине. Природни прираштај је значајнију улогу у порасту броја становника имао у периоду након Другог светског рата, од 1953. до 1960. године, када су забележене највише стопе. Након тог компензационог периода, тренд опадања стопа природног прираштаја је настављен (Стојшин, 2011).

Показано је да стопе наталитета имају тенденцију пада, а стопе морталитета расту у скоро свим општинама Војводине (табела 13). Једина област у којој су стопе природног прираштаја ниске али углавном позитивне, област ка којој гравитира велики број становника других делова Војводине, али и Централне Србије, јесте јужнобачка област, тачније град Нови Сад.

Према последњим подацима, 2016. године само становништво Новог Сада има позитиван природни прираштај 1,1‰. Становништво овог гравитационог центра константно расте, док за остале области постаје

карактеристичан негативан миграцијски салдо и веома ниске, негативне стопе природног прираштаја. Ово узрокује опадање броја становника у све већем броју војвођанских општина, а, са друге стране, константан пораст становништва Новог Сада.

III ОСОБЕНОСТИ НЕКИХ СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ

3.1. Социолошки значај изучавања старосне структуре становништва

„Структура становништва по старости и полу формира се у дужем периоду, под директним утицајем рађања, смртности и обима миграционих кретања становништва. Актуелни старосно- полни састав становништва стога представља јасну слику досадашњег развоја сваке популације и истовремено, у великој мери, условљава будуће промене у кретању становништва.

На основу података о обележјима, одређују се неки веома битни скупови становништва, као што су: деца предшколског и школообавезног узраста (млађи од 15 година), малолетно становништво (млађи од 18 година), пунолетно становништво (18 и више година), радни контингент (15–64 године), женско фертилно становништво (15–49 година), контингент старих (65 и више година) итд.“

РЗС, 2014в: 26

Најважнија структура становништва, која представља основу за даља изучавања становништва неке територије, јесте старосна структура. О овој структури било је речи и на претходним странама, јер је веома тешко раздвојити процесе механичког кретања становништва и структура, на које ти процеси заправо утичу и условљавају их.

Старосна структура, могло би се рећи, представља личну карту становништва једне територије, у којој се види целокупан демографски развитак тог становништва у дужем временском периоду, виде се периоди високих стопа наталитета, ратна страдања, повећање просечне старости становништва, миграције мушког становништва и слично.

Разликују се два типа старења (Бобић, 2007: 167; Мацура, 1997: 106). Прво, индивидуално старење, карактеристично за сваког појединца, којим он улази у доба које се по својим карактеристикама, потребама и социјалним функцијама разликује од младог и зрелог доба. Друго, старење становништва као процес мењања старосне структуре које се јавља у периоду демографске транзиције модерног доба (Мацура, 1997: 106). Бобић наводи (2007: 154) да старосна структура представља односе међу генерацијама, односно различитих старосних група и узраста у неком друштву. Промене у старосној структури, које постају карактеристичне за већину развијених друштава, имплицирају две групе проблема: 1) економски, социјални и здравствени проблеми појединаца, који се на агрегатном нивоу испољавају као друштвени проблеми економског и социјалног значаја који су специфични за старење становништва; и 2) демографски проблеми старења у смислу поремећаја у социјално значајним групама становништва (Мацура, 1997: 105-106).

Старосна структура може се анализирати преко различитих индикатора, као што је: индекс старења⁴⁰; затим удео одређених старосних група у укупном броју становника неке територије⁴¹; преко просечне старости становништва; али у сваком случају ове индикаторе треба у анализи узети заједно. Старосне пирамиде представљају графички приказ старосне структуре (Ђурђевић, 2001: 135-137; Бобић, 2007: 160-164; Брезник, 1988: 302-303).

Сандберг (Gustav Sundbärg) је извршио поделу становништва према уделу старосних контингената, те становништво припада прогресивном типу уколико младог становништва од 0-14 година има 40%, становништва од 15-49 година 50%, а становништва старијег од 50 година

⁴⁰ Индекс старења становништва је однос броја становника старијег од 60 година у односу на становништво старо од 0 до 19 година. Уколико су вредности веће од 0,5 констатује се убрзан процес старења становништва.

⁴¹ Најчешће се узима подела на младо 0-19, млађе средовечно 20-39, старије средовечно 40-59 и старо становништво, старије од 60 година (Брезник, 1988: 68). И овде ће на основу ове поделе бити анализирана старосна структура.

10%; старосну структуру стационарног типа чини 26,5% становништва од 0 до 14 година, 50,5% од 15 до 49, а 23% становништва старије је од 50 година; становништво регресивног типа има 20% младих од 0 до 14 година, 50% становништва од 15 до 49 година, и чак 30% становништва старијег од 50 година (Бобић, 2007: 160).

Први пут је у Србији већи број старих лица (65 и више година) у односу на становништво млађе од 15 година забележено Пописом 2002. године. Овај процес, процес интензивног демографског старења, настављен је и након тог периода, а као последица бележи се раст удела старих и смањење удела младог становништва⁴². Показатељи дубоке демографске старости, у којој се налази и становништво Србије, јесу просечна старост становништва од 40 до 43 године, затим удео младих до 20 година од 20 до 24%, удео старијих од 60 година од 20 до 25% и индекс старења од 0,83 до 1,25 (Бобић, 2007: 158; Пенев, 2006: 42). Према Попису 2011. године „сваки шести становник Републике Србије је старији од 64 године (17,4%), док је сваки седми млађи од 15 година (14,3%)“ (РЗС, 2014в: 26). Просечна старост становништва Србије према подацима последњег пописа износи 42,2 године.

На промене у старосној структури утичу висок или низак фертилитет. Млада старосна структура условљена високим стопама фертилитета и ниским стопама морталитета, нарочито одојчади и деце, посебан је изазов за друштва. Оваква старосна структура карактеристична је за ромску популацију у Србији, која је, иако је и њу захватио процес демографског старења, „тек достигла ниво просечне старости коју је становништво Србије (без Косова и Метохије) имало 1931. године (27,7 година)“ (Радовановић, Кнежевић, 2014: 64). Просечна старост ромске популације према попису 2011. године била је 27,8, а становништва

⁴² Посматрано по регионима, најнеповољнија ситуација је у Региону Јужне и Источне Србије, где је скоро свако пето лице старије од 64 године (19,4%). Најмање учешће старих лица је у Београдском Региону и у Региону Војводине (16,4%), док је у Региону Шумадије и Источне Србије 17,7% старијих од 64 године (РЗС, 2014в: 26).

Србије 42,2 године⁴³. У Републици Србији овакву старосну структуру имају још само Албанци и Бошњаци (исто, 63).

Дакле, код осталих етничких група, односно целокупног становништва Републике Србије, карактеристичан је регресивни тип старосне структуре, односно јављају се све ниже стопе наталитета и све веће стопе морталитета. Овај процес доводи до негативног природног прираштаја и све већег старења становништва. Наиме, стопе фертилитета имају тенденцију пада, а стопе моралитета расту. Као последица ових промена константно се смањује удео младог становништва у укупном броју становника, а повећава удео старог становништва.

Две слике старосне структуре становништва, прогресивне и регресивне⁴⁴, узрокују и две групе последица.

У случају младе старосне структуре, карактеристичне углавном за становништво земаља у развоју, не постоји добра основа за формирање радно способног становништва⁴⁵, јер је удео радног контингента у укупном становништву прилично низак. Наиме, услед високих стопа наталитета, долази до великог прилива младог становништва, што утиче на смањење ионако малог удела радно способног становништва у укупном становништву. У оваквим случајевима јављају се проблеми у планирању даљег образовања, услед све већег притиска на образовни систем, као и проблем повећања незапослености младих.

Са друге стране, и у земљама које су захваћене процесом демографског старења јављају се промене у структури радне снаге. Наиме, најважније последице раније наведених кретања у старосној

⁴³ Према попису 2011. године у укупној ромској популацији млади од 0 до 19 чине удео од 41,5%, а старији од 60 само 7,1%.

⁴⁴ Наравно, не треба изгубити из вида ни стационарни тип, али га овде нећемо посебно анализирати имајући на уму његову тенденцију преласка у регресивни тип.

⁴⁵ Радни контингент становништва чини становништво у одређеној животној доби, коју с обзиром на физиолошку способност рада у одређеном радном времену и с одређеним ступњем интензивности називамо радна снага или радно способно становништво (Wertheimer-Baletić, 1999: 398).

структури у Србији огледају се у недостатку адекватне радне снаге и великој оптерећености пензионог система. То значи да старење становништва неповољно утиче на однос активног и издржаваног становништва, јер долази до повећања броја пензионера, са једне стране, и све већег мањка радне снаге са друге стране.

Дакле, јасно је да се значај изучавања старосне структуре становништва огледа у неопходности њеног познавања пре било каквог изучавања радне снаге и економских структура становништва, проблема незапослености и слично.

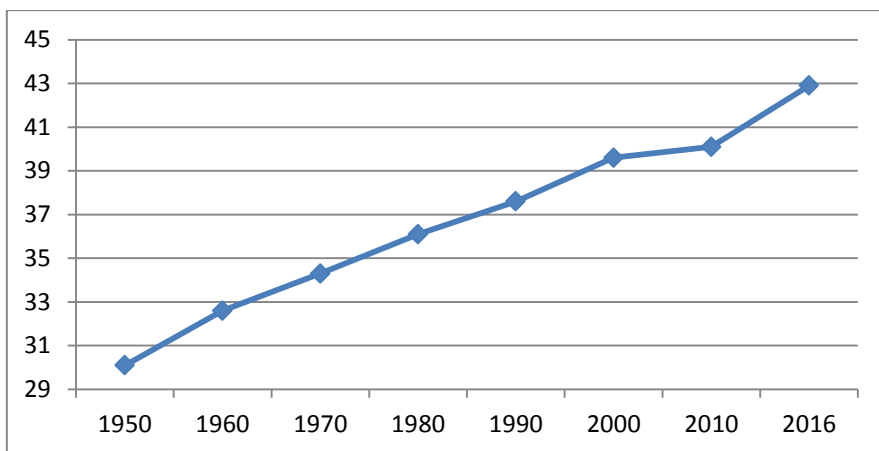
Исто тако познавање старосно-полне структуре становништва представља „основ за израду најразличитијих стратегија и политика у вези са старењем, младима, образовањем, побољшањем положаја жена у друштву, са превенцијом насиља и заштитом деце итд.“ (РЗС, 2012б: 10).

* * *

Војводину карактерише све већа депопулација и све старије становништво. Становништво Војводине налази се, као и становништво целе Србије, у дубокој демографској старости, на шта указују бројни показатељи.

Пре свега, у Војводини је индекс старења прешао вредност од 0,5 1981. године, а већ 1991. године износио је 0,71 (Пенев, 2006: 43). Према последњим подацима објављеним за 30. 06. 2016. године, процењује се да у Војводини има 19,5% становништва старости до 19 година, а 56,1% становништва старог од 20 до 60 година (ДС, 2016: 43). Сваки четврти становник (26,4%) старији је од 60 година.

Један од индикатора јесте и просечна старост становништва, која је за територију покрајине сваке године све већа. Након Другог светског рата, од 1950. године до 2016. године, просечна старост становништва Војводине порасла је са 30,1 на 42,5 (графикон 4).

Графикон 4. Просечна старост становништва Војводине

Извор: Демографска статистика 2016: 37

Такође, дошло је до промене у уделу младог и старог становништва у укупном броју становника. Посматрајући блиску прошлост, видимо да је још 1991. године становништва старијег од 60 година било 18,3%, а, како је већ наведено, према проценама 2016. године бележи се чак 26,4% старих (графикон 5). Истовремено се удео младих у укупном броју становника смањио са 25,7% колико је износио 1991. године на 19,5% 2016. године⁴⁶.

Овај процес старења становништва, који је започео давно пре првог негативног забележеног природног прираштаја 1989. године, довео је до тога да је 2011. године забележено свега 14,4% деце млађе од 15 година, док је старијих од 65 година 16,4% (табела 15). Према раније споменутим проценама за 2016. годину, 18,3% становништва старије је од 65 година (табела 14), што указује на дубоку демографску старост.

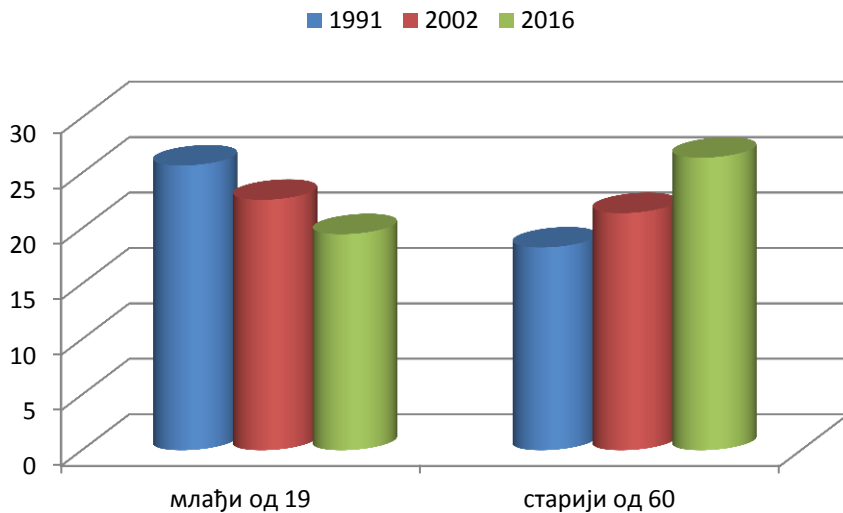
⁴⁶ Израчунато на основу процене РЗС за 2016. годину: Регион Војводине, Становништво, РЗС, Профил мај 2018. године, преузето са http://devinfo.stat.gov.rs/SerbiaProfileLauncher/files/profiles/sr/1/DI_Profil_Region%20Voivodine_EURSRB001002.pdf

Табела 14. Процена старосних група за 2016. годину

	број становника	удео у укупном броју
укупно	1.881.357	100,0
0-14	272.325	14,5
0-19	366.722	19,5
20-60	1.054.481	56,1
60+	489.974	26,4
15-64	1.265.192	67,2
65+	343.840	18,3

Извор: Демографска статистика за 2016. годину

Графикон 5. Промене у уделу младог и старог становништва

Извор: РЗС, 1993; РЗС, 2003в. и Дем. стат. за 2016

Старење становништва, на шта посебно указују подаци пописа 2011. године, брже се одвија у осталим (читај: сеоским) срединама, него у градским (табела 15).

Митровић наводи да у селима Србије, као и Војводине, већину становништва чини старије становништво - већина старих (50-64) и најстаријих (преко 65 година), наводећи да ово није показатељ, односно последица само депопулације села, већ је “сенилизација сеоског становништва истовремено била и један од узрока депопулације сеоских насеља и подручја. Сенилизација становништва и депопулација простора међусобно се условљавају тако да својим негативним дејствима стварају „вртлог пропадања“ у којем долази до свеопште социјалне девастације.” (Митровић, 2015: 67).

Табела 15. Становништво Војводине према великим старосним групама 1991./2011. према типу насеља, у %

пописна година	тип насеља	удео неких старосних група у укупном становништву		
		испод 15. година	15-64	65+
1991.	укупно	19,2	68,5	11,8
	градска	19,5	69,4	10,6
	остала	18,8	67,3	13,4
2002	укупно	15,9	68,0	15,6
	градска	15,5	69,8	14,3
	остала	16,4	66,1	16,9
2011.	укупно	14,4	69,3	16,4
	градска	14,4	69,8	15,8
	остала	14,3	68,5	17,3

Напомена: разлика од 100,0% је непознато

Извор: Митровић, 2015: 65

Просечна старост мушкараца у Војводини износи 40,2, а жена 43,3 године. Ово је условљено дужим животним веком женског становништва – у Војводини је од укупног броја становништва старијег од 75 година (134.527) 63,8% жена (85.870) и 36,2% мушкараца (48.657) (РЗС, 20126).

„Најмлађе“ становништво на територији Војводине живи у јужнобачком округу, са просечном старошћу 40,6 година (графикон 6). Становништво општине Нови Сад⁴⁷ најмлађе је и једино са просечном старошћу у Војводини испод 40 година – 39,8 година. У јужнобачкој области најстарије је становништво Бачке Паланке са просеком од 42,4 године.

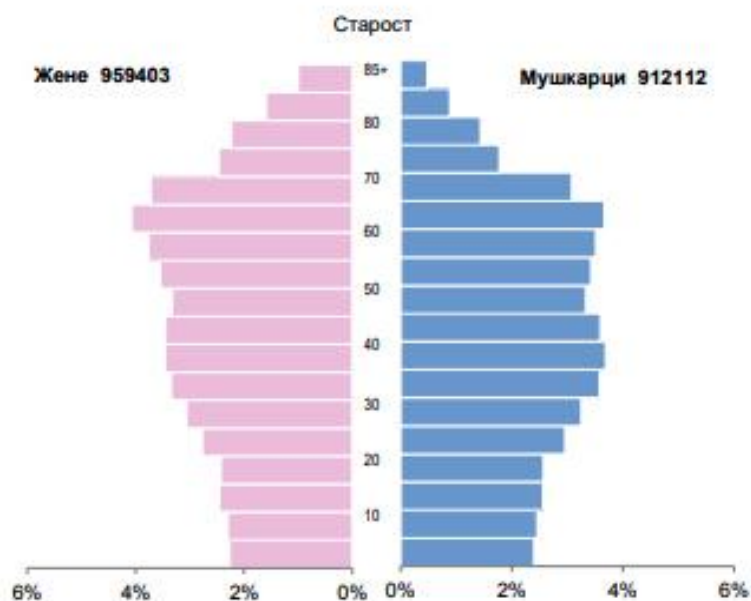
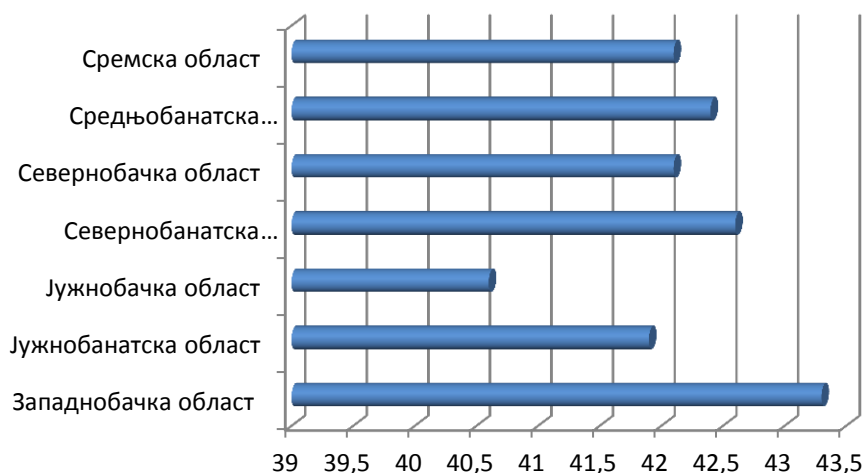
Становништво осталих области у Војводини старије је од Новосађана. Просечна старост становништва западнобачког округа највиша је 43,3 године, а у тој области најстарије је становништво општине Оџаци са просечном старошћу 43,7 година. У јужнобанатској области чије је становништво старо 41,9 година, налази се општина са највишом просечном старошћу становништва – Пландиште у којој је становништво старо 44,7 година.

Друга општина са највећом просечном старошћу је сремска општина Ириг са 44,1 године просечне старости, а затим општина Сечањ, општина средњобанатске области, са 43,7 година просечне старости (РЗС, 20126).

И, на крају, старосно-полна пирамида становништва Војводине према најновијим доступним подацима РЗС, која је регресивног типа. Ова пирамида представља графички приказ дубоке демографске старости становништва Војводине.

⁴⁷ Град Нови Сад подељен је на две општине: поменуто општину Нови Сад и општину Петроварадин чије је становништво у просеку старо 41,2 године. Становништво Града Новог Сада старо је у просеку 40,0 година (РЗС, 20126).

Графикон 6. Просечна старост становништва 2011. године

Слика 2. Старосно-полна структура становништва Војводине 2017. године⁴⁸⁴⁸ Извор: Витална статистика РЗС, DevInfo Srbija.

Старење становништва општине Пландиште

Општина Пландиште налази се на 125 километара од Новог Сада у Јужнобанатској области и граничним делом се наслања на румунску границу. Ова општина „данас је релативно сиромашна, економски на релацији државна-акционарска-приватна својина, без јаким стратешких партнера“ (<http://plandiste-opstina.rs/o-plandistu/>).

Према последњем попису општина Пландиште има свега 11.336 становника, док се процењује да је 2016. године имала 10.562 становника. Становништво општине Пландиште (Јужнобанатска област) има највећу просечну старост у Војводини 44,7 година. Мушкарци су у просеку стари 43,4 године, а жене 46,1 година. У неким од 14 насеља општине просечна старост становништва прелази 50 година: Банатски Соколац 51,1; Стари Лец 50,6; Милетићево 50,1.

Удео становништва старијег од 60 година у укупном броју становника општине износи 27,6%, а удео млађих од 19 година 18,1%. Индекс старења је 1,52 што је показатељ стадијума најдубље демографске старости. Процес старења становништва ове општине можемо пратити преко промене удела становништва ових старосних група. Наиме, 1971. године када је општина имала 17.882 становника старијих од 60 година било је 14,0%, а младих од 0 до 19 31,0%. Већ 1991. године забележен је већи број старијих од 60 (24,4%) него становништва млађег од 19 година (21,6%)

Природни прираштај 2015. године био је -12,5‰, стопа наталитета исте године само 6,4‰, а морталитета 18,9‰, што ће утицати на још вишу просечну старост у наредном периоду.

(Извори: подаци Пописа 2011, процене становника 2016, витална статистика 2015. године, сајт општине)

3.2. Структура становништва Војводине према националној припадности⁴⁹

„Подаци о етничком саставу становништва релевантни су за разумевање културолошких разноликости становништва, положаја етничких група у друштву, праћење миграторних токова и других карактеристика етничких заједница, као и за дефинисање и реализацију бројних стратегија и политика за унапређење положаја припадника етничких група. Из тог разлога је званична статистика у свим пописима од 1948. до 2011. године посвећивала посебну пажњу етничким одликама становништва, чиме је створена богата статистичка грађа, пре свега о бројности етничких заједница на простору Републике Србије, али и о њиховим различитим демографским, образовним, друштвено-економским и другим особеностима.“

(РЗС, 2012: 9)

Потреба за испитивањем етничке структуре становништва и специфичности етничких група је неоспорна у земљама или регијама које карактерише велики број етничких заједница, јер су добри међуетнички односи веома важан услов развоја и напретка једног друштва. Војводина као једна од етнички најхетерогенијих регија Европе представља непресушан предмет истраживања како за социологе, тако и за етнологе, историчаре, политикологе. У етничком шаренилу становништва Војводине учествује преко 20 етничких група које се разликују по бројности, односно уделу у укупном броју становника, просечној старости, економској активности, образовној структури и другим демографским, али и културним карактеристикама.

⁴⁹ Део овог рада објављен је под називом *Етничке групе у Војводини на почетку 21. века* (види белешку), али је за потребе монографије допуњен.

Етничке групе у Војводини различитог су порекла. Пре свега, Мађари и Румуни су етничке групе чије су матичне државе наши суседи; затим, Чеси, Словаци, Немци, Украјинци јесу етничке групе које потичу из европских земаља које се не гранче са Србијом; као трећа група по пореклу могу се издвојити Хрвати, Црногорци, Македонци - етничке групе чија је матица нека бивша република СФРЈ.

Данашњу етничку мапу Војводине цртале су различите историјске промене, бројни ратови који су условљавали велика миграторна кретања, али и политичке промене које су се догађале у ранијој, и пре свега у новијој историји. Анализом кретања удела етничких група у становништву Војводине и друштвеног контекста, условно су издвојене три групе фактора.

Прву групу фактора који су утицали на демографски развој становништва Војводине и његову етничку структуру, чине друштвени услови, међу којима су најзначајнији рат на простору бивше СФРЈ деведесетих година прошлог века, њен распад и период транзиције који је уследио након тога. Као последица ратова на територији бивше Југославије јавља се велики миграторни талас који је у Војводину „донео“ највећи број српских избеглица, још од периода колонизације након Другог светског рата, али и утицао на емиграцију одређеног броја припадника неких етничких група.

Даље, на кретање броја припадника етничких група делује и дугорочни фактор смањења природног прираштаја, а низак или негативан природни прираштај карактеристичан је за скоро све етничке групе, сем за Роме. Међутим, и природно кретање становништва условљено је друштвеним променама, односно друштвеном кризом. Ако се узму у обзир детерминанте пада наталитета: производња (смањење удела пољопривредног становништва), становање, здравствена заштита, социјална заштита, касније ступање у брак, очигледан је утицај друштвене кризе на висину стопа наталитета (Стојшин, 2004). У обзир треба узети и последице транзиције, од којих су најважније пораст

незапослености, повећање удела сиромашног становништва, пораст стопе морталитета, скраћење очекиваног трајања живота, које такође утичу како на природно тако и на механичко кретање становништва.

Са друге стране, не треба заборавити да су на промене у етничкој структури становништва утицале и промене у националној опредељености становништва, што се нарочито односи на драстично смањење броја Југословена. Иако неки аутори промену у националном опредељењу издвајају као посебан фактор, она ипак представља последицу политичких промена које су се током „краја социјализма“ дешавале у Србији.

Праћење промена карактеристика етничких група у Србији, а самим тим и у Војводини, отежано је променама које су се током различитих пописних периода дешавале у методологији пописа⁵⁰.

Промене које се догађају у етничкој структури становништва и буђење националне свести које последњих деценија није карактеристично само за Србију, крајем 20. века доводе до све већег интересовања шире друштвене јавности за проучавање промена у етничкој структури. Процес кретања становништва у Војводини за истраживаче је још интересантнији због специфичних етничких, културних, образовних и друштвених карактеристика становништва. Због веома богате историје, али и ограниченог простора, у раду ће бити акценатовани само неки догађаји из новије историје који су утицали на данашњу етничку структуру становништва Војводине. У циљу што бољег разумевања положаја различитих етничких група у наредним редовима анализиране су само неке демографске и социјалне карактеристике најбројнијих етничких група у Војводини.

У земљама или регијама које карактерише велики број етничких заједница, анализа становништва према националности полазна је тачка анализе демографских, социо-економских и културних разлика етничких

⁵⁰ О овоме овде неће бити детаљније речи. Види: Breznik, 1991, Raduski, 2006.

група. Праћење промена карактеристика етничких група у Србији, а самим тим и у Војводини, отежано је променама које су се током различитих пописних периода дешавале у методологији пописа⁵¹ ове карактеристике становништва. На проблеме у праћењу кретања, пре свега броја етничких група, поред различите методологије пописа утицало је и "буђење националне свести код појединих националности, па онда – пораст становника који се изјашњавају као Југословени" (Брезник, 1991: 163), али и субјективност⁵² схватања овог обележја становништва.

Поред наведеног, на кретање бројности етничких група у Војводини утицали су различити фактори. Пре свега, механичко кретање, односно миграције припадника одређених етничких група; затим, низак природни прираштај карактеристичан за скоро све етничке групе, сем за Роме; а на промене у броју припадника одређених етничких група утицале су и промене у броју мешовитих бракова.

У наредним редовима анализиране су промене које су се у последње две деценије догодиле у оквиру најбројнијих етничких група у Војводини, а као извор података коришћени су пописи становништва и други статистички подаци.

* * *

Број становника Војводине између последња два пописа, 2011. и 2002. године, смањио се за 100.183 становника, што је након Другог светског рата друго забележено смањење броја становника. Смањење броја становника први пут се догодило у периоду између 1981. и 1991. године, када је број становника био мањи за 20.883 становника. Након тога, на

⁵¹ Овде неће бити детаљнијег говора о овим променама. Опширније види Брезник, 1991; Радушки, 2006.

⁵² Треба напоменути да принцип субјективности заправо „омогућује промену националног опредељења и то привремену (услед политичких, социо-психолошких и других разлога) или сталну (услед асимилационих процеса)" (Радушки, 2006: 181), и ово је заправо један од разлога отежаног поређења у кретању броја етничких заједница.

пораст броја становника 2002. године утицало је пре свега механичко кретање становника, односно досељавање великог броја избеглог становништва. Становништво Војводине 2011. године вратило се "на старо". Тако је број становника у Војводини 2011. године за 20.751 становника мањи него 1981. године, када је почело опадање броја становника услед веома ниских, а касније и негативних стопа природног прираштаја.

Табела 16. Етничка структура становништва Војводине

	1991.		2002.		2011.	
	број становн.	удео у %	број становн.	удео у %	број становн.	удео у %
укупно	2.013.889	100,0	2.031.992	100,0	1.931.809	100,0
Срби	1.143.723	56,8	1.321.807	65,1	1.289.635	66,8
Буњевци	21.552	1,1	19.766	0,9	16.469	0,8
Југословени	174.225	8,7	49.881	2,5	12.176	0,6
Словаци	63.545	3,2	56.637	2,8	50.321	2,6
Мађари	339.491	16,9	290.207	14,3	251.136	13,0
Македонци	17.472	0,9	11.785	0,6	10.392	0,5
Роми	24.366	1,2	29.057	1,4	42.391	2,2
Румуни	38.809	1,9	30.419	1,5	25.410	1,3
Русини	17.652	0,9	15.626	0,8	13.928	0,7
Хрвати	74.808	3,7	56.546	2,8	47.033	2,4
Црногорци	44.838	2,2	35.513	1,7	22.141	1,1

Извор: РЗС, 1993а; РЗС, 2003б; РЗС, 2012.

Напомена: Наведене су старосне структуре етничких група чији удео у укупном броју становника Војводине прелази 0,5%; разлику од 100,0% чине остале етничке групе

Војводина има "хетерогену етничку структуру бимодалног типа" (Радушки, 2006: 190). Иако у њој живе бројне етничке групе, најбројније су две етничке групе, Срби (66,8%) и Мађари (13,0%), који заједно чине 4/5 становништва Војводине.

Према попису становништва 2011. године у Војводини од 1.931.809 становника 66,8% становништва чине Срби, а 26,8% становника припадају другим етничким групама⁵³. У односу на претходни попис 2002. године удео Срба се незнатно повећао са 65,1% на поменутих 66,8%. Незнатно се повећао и број неопредељеног становништва за 1,48%, као и број становника које је уместо националне истакао регионалну припадност (за 0,98%).

Удео националних мањина⁵⁴ у Војводини константно се смањује. Националне мањине 1991. године чиниле су 41% укупног становништва Војводине⁵⁵, 2002. године удео се смањио на 30,6%, док је 2011. године у Војводини забележено 26,8% припадника других етничких група (табела 16).

Најбројнија национална мањина према попису 2011. године јесу Мађари, који и на нивоу Србије представљају најбројнију мањинску етничку групу (3,5%). Ова национална мањина обухвата 13,0% Војвођана, што је за 1,3% мање него на претходном попису (табела 15). Словаци су (2,6%) друга по бројности национална мањина, а затим следе Хрвати 2,4% и Роми 2,2%.

Поред Срба, једина етничка група у којој је дошло до повећања броја припадника и удела у укупном броју становника јесу Роми. Са друге стране, драстично је опао број Југословена, па је према последњем

⁵³ Разлику од 100% чини неопредељено становништво (4,19%), затим они који су истакли регионалну припадност (1,48%) и непознато (0,77%).

⁵⁴ Први попис на којем су се становници Србије (односно целе Југославије) изјашњавали о етничкој припадности био је попис 1948. године, а од становника се тражило да се изјасне које су народности.

⁵⁵ У Централној Србији регистровано је свега 10,5% од укупног броја становника који се нису изјаснили као Срби, а 89,5% становништва чине Срби.

попису забележено свега 12.176 припадника ове етничке групе. Промене у броју и уделу националних мањина између два пописа могу се приметити код већине етничких група. У наредним редовима биће укратко представљене специфичности кретања броја припадника бројнијих етничких група у Војводини.

Најбројнију етнички групу у Војводини чине **Срби** са 66,76% од укупног броја становника Покрајине. Повећање удела Срба у укупном броју становника бележи се од 1991. године када је удео Срба у укупном броју становника повећан са 56,8%, на 65,1% колико је било према попису 2002. године. Иако се удео Срба у укупном броју становника Војводине повећао, у последњој деценији 20. века није дошло до повећања броја Срба, јер је 2002. године било 178.084 мање припадника српске националности него 1991. године. 2011. године у Војводини живи 1.289.635 Срба.

Повећање удела Срба у укупном броју становника Војводине не може се тумачити позитивним наталитетом, већ механичким кретањем становништва. Наиме, у Војводини је према подацима UNHCR-а 2002. године⁵⁶ забележено 177.820 лица досељених из ратом захваћених подручја бивше Југославије, а највећи део избеглог становништва српске је националности. На ово повећање удела утицало је и драстично смањење броја Југословена, којих је 1991. године било 174.225, док се 2002. године као Југословен изјаснило свега 49.881 становник, а 2011. године у Војводини је живело свега 12.176 Југословена. Ово смањење броја Југословена типичан је пример субјективног принципа изјашњавања о етничкој припадности.

Срби су 2002. године најбројнији у општинама: Пећинци (92,5% од укупног броја становника), Сремска Митровица (87,3%), Рума (86,7%), Жабаљ (86,3%), Тител (84,9%), Инђија (84,9%) и Оџаци (82,8%).

⁵⁶ Извор: UNHCR Statistical Yearbook Country, 2002, стр. 306-307.

Најбројнија етничка група након Срба јесу припадници **мађарске националности**. Мађари 2011. године у односу на претходне пописне године, као и већина националних мањина, бележе смањење и броја и удела у укупном становништву Војводине. Наиме, удео Мађара у укупном броју становника Војводине, у периоду од 1991. до 2011. године, прво се смањивао са 16,9% (1991) на 14,3% колико је износио 2002. године, а затим на 13,0% (2011). У поменутом двадесетогодишњем периоду регистровано је 88.355 припадника мађарске националности мање. Пописом 2011. године забележен је даљи пад удела припадника мађарске националности на 13,0%, а последње деценије у Војводини број Мађара смањен је за 39.071 припадника ове етничке групе (табела 17).

У последњој деценији у општинама где Мађари чине већинско становништво, и апсолутну и релативну већину, дошло је до смањења и броја припадника ове етничке групе и удела у укупном броју становника тих општина. Највише припадника мађарске националности 2011. живи у општини Суботица (50.469 што чини 35,7% укупног броја становника општине Суботица) (табела 2). Апсолутну већину Мађари имају у пет општина: Кањижа (85,1%), Сента (79,1%), Ада (75,0%), Бачка Топола (58,0%) и Мали Иђош (54,0%).

Десет година раније у ову групу спадала је и општина Чока са 51,6%, али је 2011. године удео смањен на 49,7%. Поред Суботице и Чоке, релативну већину имају и у општини Бечеј (46,3%). Између два пописа удео је више смањен у општинама где је израчуната релативна већина Мађара, него у општинама где припадника ове националности има преко 75%.

Мађарска популација у Војводини спада у старије становништво. Просечна старост 2011. године била је 44,97 година. Овако висока просечна старост утицала је на нарушавање полне структуре ове популације, те услед краћег животног века мушкараца у укупном броју Мађара има 47% мушкараца и 53% жена.

Табела 17. Промене у уделу Мађара у становништву неких општина

	2002. година		2011. година	
	број Мађара	удео у укупном становништву општине	број Мађара	удео у укупном становништву општине
Суботица	57.092	38,5	50.469	35,7
Кањижа	23.802	86,5	21.576	85,1
Сента	20.587	80,5	18.441	79,1
Ада	14.558	76,6	12.750	75,0
Бачка Топола	22.543	58,9	19.307	58,0
Мали Иђош	7.564	55,9	6.486	54,0
Чока	7.133	51,6	5.661	49,7
Бечеј	20.018	48,8	17.309	46,3

Извор: РЗС, 2003б; РЗС, 2012.

* * *

И код припадника других националности дошло је до смањења броја становника, а смањено се и њихов удео у укупном броју становника Војводине.

Према попису 2011. године регистровано је 50.321 припадника **словачке националне мањине** што је за 6.316 Словака мање него 2002. године. Приближно исто смањење забележено је и у периоду између 1991. и 2002. године када се број Словака смањено за 6.908. С обзиром да је и за припаднике ове националне мањине карактеристичан негативан природни прираштај, чије вредности одговарају смањењу броја Словака, јасно је да је већи број умрлих него живорођених главни узрок смањења броја Словака, а не миграције које су карактеристичне за припаднике рецимо мађарске етничке групе.

Општина у којој Словаци 2011. године чине већинско становништво је Бачки Петровац, 65,4% од укупног броја становника општине, што је за један одсто мање него 2002. године (66,4%). Нешто више од половине Словака живи на селу, 55,8% од укупног броја припадника ове етничке групе, док 44,2% њих живи у градским насељима.

Словаци релативну већину имају у општини Ковачица 41,8%. У овој општини број Словака је у односу на 2002. годину мањи је за чак 7% (2002. удео је био 48,8%). Преко пет хиљада Словака живи и у Бачком Петровцу (8.772), Новом Саду (6.393), Старој Пазови (5.212) и Бачкој Паланци (5.047) (Ђурић В. Танасковић Д., Вукмировић Д. Лађевић П., 2014: 112).

Румуни, којих је према попису 2011. године у Војводини било 25.410, сконцентрисани су у јужном Банату, где живи 71% од укупног броја војвођанских Румуна. Њихов број се у односу на попис 2002. године смањио за 5.009, док је у периоду последње деценије прошлог века забележено смањење за 8.390 Румуна. Ни у једној општини Румуни нису већинско становништво.

Румуни су етничка група који имају највећи удео сеоског становништва у својој етничкој групи. Наиме, 2011. године забележено је да чак 73,8% војвођанских Румуна живи на селу, док свега 26,2% Румуна живи у градским насељима.

Према попису 2002. године, након Рома, Румуни имају најлошију образовну структуру. Чак 6,1% припадника ове етничке групе нема завршену основну школу, 3,5% има завршен од 1 до 3 разреда основне школе, а чак 30,3% Румуна има непотпуну основну школу (2004: 119).

Од укупног броја **Русина** који живе у Србији, чак 97,8% живи у Војводини. Удео Русина у укупном становништву Војводине 1991. године износио је 0,9%, 2002. године 0,8%, а 2011. године 0,7%. Русини такође у већем броју живе на селу (59,3% од укупног броја Русина) него у граду (40,7%)

Становништво општине Ковачица

Општина Ковачица налази се у Јужнобанатском округу. Од укупно 50.321 Словака који живе у Војводини, у општини Ковачица живи сваки пети припадник ове националне мањине. Односно, у општини Ковачица живи апсолутно највећи број Словака 10.577 - од укупног броја становника општине (25.274) према последњем попису највише има Словака (10.577), затим Срба (8.407) и Мађара (2.522) (РЗС, 2013г).

Највише становника у овој општини од 1869. године, првог званичног пописа становништва на територији Војводине, до последњег пописа становништва 2011. године, живело је 1961. године 34.654, а најмање на првом попису 1869. године 24.481. Данас у општини Ковачица, према последњем попису из 2011. године, живи 25.274 становника, а према процени за 2016. годину 24.249 што је мање становника него на првом званичном попису пре 140 година.

Последњи доступни показатељи природног кретања становништва општине Ковачица (из 2016. године) указују на веома ниску стопу наталитета 9,2‰ и високу стопу морталитета 15,6‰. У општини Ковачица је природни прираштај константно негативан још од 1980. године до данас. Тако су, на пример, најмање стопе природног прираштаја забележене 2005. године - 8,6‰; 2008. године -8,1‰; 2015. године -8,2‰. Просечна старост мајке при рођењу детета је 27,2 године, а просечна старост умрлог лица је 73,9 година (Витална статистика, 2017). Просечна старост становништва општине је 41,8 година (41,3 за Словаке и 43,2 за Србе) (РЗС, 2013г).

У општини Ковачица 19,3% становништва нема формално стечено образовање или је са непотпуним основним образовањем, 32,7% становништва старијег од 15 година има завршену основну школу, док је 40,6% становништва општине Ковачица завршило средњу школу. 7,2% становништва у Ковачици има више или високо образовање (РЗС, 2013а).

Број **Рома** повећава се из године у годину. Наиме, 1991. године у Војводини је живело 24.366 припадника ромске националности, 2002. године 29.057 Рома, а 2011. године 42.391 Ром. До овог повећања дошло је због високог природног прираштаја, али и због тога што се све већи број људи изјашњавају као Роми. За две деценије од 1991. до 2011. године број Рома скоро се удвостручио. Наиме, последње пописне године забележено је да у Војводини живи 42.391 Ром, што чини 2,2% од укупног броја становника.

Дакле, Роми су једна од ретких популација које имају позитиван раст броја припадника. Међутим, поред биолошке и миграционе компоненте, овде не смемо заборавити променљиве „етностатистичке исказе у различитим пописима становништва“ (Ђурић и др, 2014: 35)

За припаднике ромске националности карактеристично је да су просторно распрострањени у целој Војводини. Највише Рома 2011. године било је у Новом Саду 8,4%, а затим у општини Зрењанин (3.410, односно 8,0% од укупног броја Рома у Војводини). Роми најчешће живе у развијенијим општинама: Суботица (2.959), Панчево (2.118), Кикинда (1.981).

У последњих 30 година број Рома повећао се и у градским насељима (индекс 2011/1981 износи 215,3) и у сеоским насељима (индекс 2011/1981 износи 176,4). Са друге стране, број становника других националности у градским насељима незнатно се повећао (индекс 2011/1981 износи 104,9), али се смањио у сеоским насељима (индекс 2011/1981 износи 83,4) (Ђурић и др, 2014: 35).

Најлошију образовну структуру има управо ова етничка група. Близу једне трећине Рома, 30,1%, никада није ишло у основну школу, а 31,0% има непотпуну основну школу. Свега 0,06% Рома до 2002. године стекло је високо образовање.

Драстичан пад у броју припадника једне етничке групе забележен је код лица која су се изјашњавала као **Југословени**. Наиме, од 174.225

становника Војводине који су се у попису 1991. године изјаснили као Југословени, 2002. године изјаснио се свега 49.881 становник, што је за 71,4% мање него претходне пописне године. Последње пописне 2011. године свега се 12.176 становника Војводине изјаснило као Југословен, што чини 0,6% од укупног броја становника.

Најстарија популација у Војводини јесу **Хрвати**, чија је просечна старост 2011. године износила 51,02 године, а полна структура је толико нарушена да је исте године било 41% Хрвата и 59% Хрватица. Према попису 2011. године у Војводини живи 47.033 Хрвата, што је за 9.513 Хрвата мање него 2002. године. 2002. године у Војводини је забележено чак 18.262 Хрвата мање него 1991. године. Од укупног броја Хрвата који живе у републици Србији, 86,6% живи у Војводини. Смањење броја Хрвата може се тумачити пре свега исељавањем становништва у матичну државу, али и све старијим становништвом ове етничке групе.

Од 2002. до 2011. године број **Буњеваца** смањио се за 3.297, односно за 16,6%. Од 16.469 Буњеваца који живе у Војводини, чак 82,2% живи у општини Суботица, а 12,5% живи у општини Сомбор.

3.2.1. Старење етничких група у Војводини

У претходном поглављу било је речи о старосној структури становништва Војводине, а овде ће бити речи о појединим етничким групама. Анализу старости становништва различитих етничких група, у наредним редовима приказаћемо кроз промене које су се догодиле између два последња пописа 2002. и 2011. године.

Већ је показано да је становништво Војводине све старије, што се односи и на скоро све етничке групе у Покрајини.

Након Другог светског рата просечна старост свих етничких група је сваке пописне године све већа. Наиме, 1950. године становништво је у

просеку било старо 30,9 година, а 2010. године 40,9. Процењује се да је 2016. године просечна старост становништва 42,5 година.

Старосна структура становништва Војводине припада регресивном типу старосне структуре.

Најмлађе је становништво ромске националности, чија је просечна старост 2002. године износила 27,2 године⁵⁷. Чак 32,3% Рома млађе је од 15 година, док становништво старије од 65 година чини само 3,8% од укупне ромске популације у Војводини.

Просечна старост ромске популације 2011. године је тек нешто виша од прошлог пописа и износи 27,6 година. Старосна структура Рома налази се на граници прогресивног и регресивног типа. Становништво ромске националности спада у младо становништво⁵⁸, јер је само 3,8% становништва старије од 65 година.

Интересантно је да се међу млађе становништво убрајају и Југословени чија је просечна старост 2002. године била 35,6 година, а 9,6% Југословена старије је од 65 година. Међутим, према попису 2011. године просечна старост југословена је 47,5 година, што се не може тумачити демографским променама, већ је реч о изјашњавању о националној припадности, а становништво које је некада живело у СФРЈ је сваког пописа десет година старије, те се такви резултати очекују и у наредном попису.

Просечну старост нижу од 40 година 2002. године имали су и Срби и Црногорци, али су они, као и Југословени, у фази демографског старења становништва⁵⁹. Већ, 2011. године просечна старост припадника српске

⁵⁷ Уколико се посматрају и етничке групе које у укупном становништву Војводине учествују са мање од 0,5%, после Рома најнижу просечну старост имају Горанци (29,7), Албанци (32,5) и Муслимани (36,5).

⁵⁸ Према класификацији Уједињених нација младо становништво има мање од 4% становништва старијег од 65 година, зрело становништво има удео старих од 4 до 7%, а старо становништво има више од 7% старијих од 65 година.

⁵⁹ Процес демографског старења становништва почиње уколико је просечна старост већа од 30 година.

националности била је 41,4, а Црногораца 43,2 (РЗС, 2013г). За већину етничких група карактеристична је неповољна старосна структура и просечна старост становништва већа од 42 године.

Табела 18. Старосна структура етничких група у Војводини, 2002. г

	Број становника					
	0 - 14		15 -49		50 и више	
Срби	212.144	16,0%	662.756	50,1%	442.173	33,4%
Црногорци	5.801	16,3%	18.247	51,4%	11.374	32,0%
Југословени	9.282	18,6%	27.996	56,1%	12.516	25,1%
Буњевци	1.995	10,1%	8.533	43,2%	9.206	46,6%
Мађари	38.662	13,3%	115.494	39,8%	118.880	40,9%
Македонци	1.179	10,0%	5.898	50,0%	4.672	39,6%
Роми	9.384	32,3%	15.354	52,8%	3.885	13,4%
Румуни	4.649	15,3%	13.310	43,7%	12.196	40,1%
Русини	2.109	13,5%	7.236	46,3%	6.253	40,0%
Словаци	7.935	14,0%	26.793	47,3%	21.789	38,5%
Хрвати	6.112	10,8%	25.205	44,6%	25.102	44,4%
Укупно	322.214	15,8%	1.003.376	49,4%	697.840	34,3%

Извор: Попис становништва 2002. г.

Напомена: Наведене су старосне структуре етничких група бројнијих од 10.000

Посматрајући старосну структуру Хрвата, може се закључити да има више становништва старијег од 65 година (21,2%) од становништва млађег од 15 година (10,8%). Већи удео становништва старијег од 65 година од удела младог становништва у укупном броју припадника те етничке групе имају и Румуни, Мађари, Словаци и Русини (табела 18).

Попис 2011. године показао је да је просечна старост ових етничких група веома висока: просечна старост Мађара је 44,9; Румуна 44,5, Русина 44,9; Словака 44,0; Хрвата 48,6 година. Највишу просечну старост становништва 2002. године, 46,1 годину, имали су Буњевци⁶⁰. У наредном попису њихова просечна старост била је 48,6 година.

Удео старијих од 65 година у укупном броју припадника ове етничке групе повећао се са 23,1% 2002. године на 26,0% 2011. године. Само 9,5% Буњеваца млађе је од 15 година.

3.2.2. Матерњи језик националних мањина и могућности његове употребе

Према Закону о заштити права и слобода националних мањина, националне мањине и приватно и јавно могу слободно употребљавати свој језик (члан 10), који на територијама локалне самоуправе где они традиционално живе може бити у равноправној употреби (члан 11). Исто тако, мањинама је загарантовано “право на васпитање и образовање на свом језику у институцијама предшколског, основног и средњег васпитања и образовања” (члан 13).

Према подацима Министарства просвете, у местима где живе припадници националних мањина у Србији, настава се у школама, поред српског, одвија на још осам језика, док се још шест мањинских језика изучава у оквиру предмета Матерњи језик. Целокупно образовање на мањинским језицима, од 1. разреда основне до 4. разреда средње школе омогућено је на следећим језицима: румунски, мађарски, албански, босански, русински, словачки, бугарски и хрватски језик. Исто тако, ђаци имају могућност да слушају изборни предмет *Матерњи језик са*

⁶⁰ Уколико посматрамо просечну старост и оних етничких група чији је удео у укупном становништву мањи од 0,5%, најстарији су припадници немачке националности (52,1), затим Власи (50,2) и Словенци (49,1).

елементима националне културе на још четири језика, на чешком, буњевачком, влашком и ромском језику⁶¹.

Међутим, негативна страна за припаднике националних мањина који се школују на свом матерњем језику, је та што велики број њих након завршетка школовања не зна добро српски језик, што представља препреку њиховој интеграцији и активном учешћу у друштвеном, културном и политичком животу у српском друштву. Једно од могућих решења овог проблема представља спровођење препорука за унапређење квалитета наставе. Циљ ових препорука упућених од стране заштитника права грађана „је да ученици, припадници националних мањина, по завршетку школовања имају активно знање српског језика, а ученици српске националности да имају знање језика националне мањине, као језика друштвене средине“⁶². Решење је у развоју стандарда за учење српског језика као нематерњег и даљим развојем образовања на језицима националних мањина.

Попут етничке структуре становништва, и структура становништва према матерњем језику је разнолика. Већина етничких група чији се матерњи језик разликује од српског изјаснила да им је матерњи језик заправо језик њихове етничке групе. Код ових група разлика у броју припадника етничке групе и броја становника чији је то матерњи језик, је веома мала (Мађари, Румуни, Словаци, Русини).

Са друге стране, припадници етничких група чији је матерњи језик веома близак језику већинске етничке групе - српском, у мањем броју су наводили да је језик који одговара њиховој етничкој групи и њихов матерњи језик. Из тог разлога веома се разликују број припадника етничке групе и број људи који говоре језиком те групе (Буњевци,

⁶¹ Подаци су на нивоу целе Србије. Извор:

<http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/Друштво/1836838/Матерњи+језик+се+мо+ра+неговати.htm>

⁶² Извор: заштитник грађана <http://www.pravamanjina.rs/index.php/sr/aktivnosti/622-kvalitetno-obrazovanje-pripadnika-nacionalnih-manjina-na-maternjem-jeziku-je-u-interesu-celog-drutva>

Хрвати). Број становника Војводине којима је матерњи језик српски већи је од броја становника који су се изјаснили као Срби, те се претпоставља да се део Хрвата, Буњеваца, Рома и припадника осталих етничких група, као и оних неизјашњених, изјаснио да им је матерњи језик српски.

3.2.3. Учешће у политичком животу – национални савети

Поменути закон из 2009. године и Законом о националним саветима националних мањина, националне мањине могу да организују своје националне савете, што је већина и урадила. Сваки савет представља одређену националну мањину „у области културне аутономије и као вид самоорганизовања мањинских заједница, обезбеђује и институционализује учешће у процесу одлучивања и управљања о свим питањима у овим областима“⁶³.

Сврха формирања ових савета била је што већа могућност остваривања „права на самоуправу у култури, образовању, обавештавању и службеној употреби језика и писма“⁶⁴. Међутим, поставља се питање колико су припадници националних мањина заинтересовани за формирање и рад ових савета? Заинтересованост за њих у неку руку јесте и показатељ потребе за учешћем у политичком животу различитих етничких група.

Колика је заинтересованост за учешће у политичком животу, показали су избори за Националне савете националних мањина који су одржани у октобру 2014. године. Основна карактеристика већине етничких група је веома ниска излазност на изборе. Чини се да што је већа етничка група, мање је интересовање за националне савете. Тако су највећу излазност у оквиру своје националне мањине забележили Бугари међу којима је

⁶³ Извор: http://www.pravamanjina.rs/index.php/sr_YU/ostvarivanje-prava/manjinska-samouprava/nacionalni-saveti-nacionalnih-manjina

⁶⁴ Заштитник грађана, омбудсман, извор: http://www.pravamanjina.rs/index.php/sr_YU/ostvarivanje-prava/manjinska-samouprava/nacionalni-saveti-nacionalnih-manjina

гласало 66,2% припадника ове етничке групе, затим Грци од којих је гласало 64,5%, док је за чешки национални савет гласало око 51% уписаних Чеха. Припадници осталих етничких група на изборе за представнике својих националних савета изашли су у много мањем броју (на изборе је изашло 47,8% Немаца са правом гласа; 44% Украјинаца; 41% Словенаца; 41,5% Румуна; 40,6% од укупног броја Мађара; 40% Русина; 40,3% Албанаца; 37,6% Буњеваца; 35,6% припадника бошњачке националне мањине; 33,4% Ашкалија; 32% Влаха; 31% Словака; 28% Рома; 18,8% Египћана)⁶⁵.

Функције националног савета су, између осталог, да оснива установе, удружења, фондације и привредна друштва у областима културе, образовања, обавештавања и службене употребе језика и писма; предлаже представника националне мањине у савету за међунационалне односе у јединици локалне самоуправе; иницира доношење и прати спровођење закона и других прописа из области културе, образовања, обавештавања и службене употребе језика и писма; учествује у припреми прописа и предлаже измену и допуну прописа којима се уређују Уставом гарантована права националних мањина у области културе, образовања, обавештавања и службене употребе језика и писма; заузима ставове, покреће иницијативе и предузима мере у вези са свим питањима која су непосредно повезана са положајем, идентитетом и правима националне мањине (члан 10)⁶⁶.

* * *

У Војводини, многонационалној средини, број и удео етничких група у укупном броју становника мењао се услед различитих фактора. Негативан и веома низак природни прираштај утицао је на смањење броја свих етничких група, сем Рома. Овај фактор је пре свега утицао на промене у броју Словака, Русина и Румуна. Механичко кретање становништва

⁶⁵ Minority news <http://izbori.minoritynews.rs/propisi>

⁶⁶ Члан 10. Закона о националним саветима националних мањина

утицало је на повећање удела Срба у укупном броју становника Војводине. Исто тако утицало је на смањење броја Мађара и Хрвата. Због субјективног осећаја, односно због промена у изјашњавању о националној припадности, првенствено је смањен број Југословена.

Код етничких група са младом старосном структуром, као што су Роми, јављају се ниске стопе активности становништва. Последица тога је велики број издржаваног становништва, на пример, код Рома је сваки трећи становник млађи од 15 година.

Осим Рома, ни једна етничка група нема просечну старост становништва нижу од 30 година, те је све етничке групе у Војводини захватио процес демографског старења.

Код етничких група које су у поодмаклом процесу демографског старења (на пример, Буњевци код којих је сваки четврти становник старији од 65 година), постоји велики број лица са личним приходом, (пензионери). Као последица јавља се мањак радне снаге, јер је број лица из којих се регрутује радна снага мањи од броја лица која одлазе у пензију.

Роми, који чине мали удео у становништву Војводине, не могу битније да утичу на старосну структуру становништва Војводине чија је просечна старост порасла са 37,5 (1991. године) на 39,8 година (2002. године), док је 2011. године просечна старост становништва Војводине чак 41,8 година. Овај тренд старења становништва, у истим или сличним условима ниског фертилитета, без већих миграционих таласа, наставиће се и у наредним годинама.

3.3. СТАНОВНИШТВО И ОБРАЗОВАЊЕ

Образовна структура становништва анализира се преко два индикатора. Први је школска спрема, односно највиша завршена школа појединца, а други индикатор је писменост становништва.

„Под највишом завршеном школом подразумева се школа чијим је завршавањем лице стекло највиши степен образовања. Током протеклих деценија дошло је до значајног помака у образовном нивоу становништва Републике Србије. Квалитативне промене у образовној структури довеле су до промене бројности појединих образовних категорија - смањено је учешће лица без основног образовања, док је учешће лица са средњим, вишим и високим образовањем повећано.

Према резултатима Пописа 2011, готово сваки други становник Републике Србије старији од 14 година стекао је средње образовање. Следе лица са основним образовањем (20,8%) и вишим и високим образовањем (16,2%). Непотпуно основно образовање има 11% лица поменуте старости, док је без школске спреме 2,7% лица.“

РЗС, 2014в:38

Значај образовања за једно друштво не треба посебно истицати, а анализа образовне структуре становништва неке области указује на различите друштвене процесе и структуре.

Прво, можемо рећи да је образовна структура становништва, нарочито висина удела становништва са терцијарним образовањем, један од показатеља развијености неке области. Тако, на пример, највећи удео становништва са највишим образовањем има управо Београдски регион (27,8% од укупног броја становника старијих од 15 година), док је у регионима Јужне и Источне Србије (12,5%) и региону Шумадије и

Западне Србије (11,7%) овај удео више него дупло мањи. Са друге стране, у Београдском региону има најмање лица без завршене основне школе (1,2%), док је у Централној Србији преко 3,5% лица без образовања (Шобот, 2015: 169).

Исто тако, удео становништва без завршене или са непотпуном основном школом најмање је у београдском региону (5,3%), а највећи у Јужној и Источној Србији, чак 18,7%. У овом региону највећи је и удео неписмених 3,1%, док је у београдском региону неписмено 0,8% становништва (РЗС, 2013а). Овде треба напоменути и да је у Србији према попису 2011. године 48,6% мушкараца и 53,2% жена компјутерски неписмено⁶⁷, односно не користи рачунар ни у ком случају. Удео компјутерски неписмених особа је већи на селу, где 66,0% од укупног броја становника старијих од 10 година не користи рачунар, него у граду где је тај удео 41,0%.

Друго, иако социолози образовање најчешће посматрају као канал друштвене покретљивости односно као фактор друштвене мобилности којим је могућа промена друштвеног положаја појединаца, поставља се питање да ли је данас образовање ипак више фактор репродукције друштвених неједнакости. Не треба изгубити из вида да је према подацима последњег пописа показано да је популација са основним образовањем под већим ризиком од сиромаштва, посебно у односу на удео популације са средњом стручном спремом или завршеним вишим

⁶⁷ Пописом 2011. године први пут су прикупљени подаци о „компјутерској“ писмености. Компјутерска писменост је способност лица да користи основне рачунарске апликације у извршењу свакодневних задатака (на послу, у школи, код куће). У вези с тим прикупљени су подаци о томе да ли лице зна да врши обраду текста, израђује табеле, шаље и прима електронску пошту, као и да ли зна да користи интернет. Компјутерски писмена лица јесу лица која умеју да обављају четири основне активности на рачунару, и то: обраду текста, израду табела, слање и примање електронске поште и коришћење интернета. Лица која делимично познају рад на рачунару умеју да обављају једну, две или три активности на рачунару, али не и све четири. Компјутерски неписмена лица не умеју да обављају ни једну активност на рачунару, односно то су лица која у свакодневном животу не користе рачунар (РЗС, 2013а, 21-22).

или високим образовањем (Извештај Еуростудент 5: 12). Са друге стране, „преко 80% популације која је стекла диплому високошколске установе припада популацији која се не налази под ризиком од сиромаштва, не живи у домаћинствима лишеним услова неопходних за неометан живот“ (исто, 12). Чини се да је преииспитивање тврдње да је образовање канал друштвене покретљивости ипак оправдано. И социолози Шљукићи се питају да ли је образовање у савременим друштвима релевантан и довољан канал друштвене покретљивости, питајући се да ли је „образовање по себи довољан услов за брзо укључивање и адаптацију у турбулентној сфери рада, као и за напредовање у њој (и ван ње)“ (Шљукић, М. и С., 2013: 536).

Према подацима Националне службе за запошљавање на крају 2017. године у Србији од укупног броја незапослених чак 37,7% није имало завршено обавезно основно образовање (без основне школа и непотпуна основна школа), 45,3% од укупног броја незапослених имало је завршену неку средњу школу (25,3% било је са четвртим степеном стручне спреме, а 20,5% са трећим степеном) (НСЗ, 2018: 18). Истовремено, у укупном броју незапослених било је свега 0,03% доктора наука и 7,7% становништва са магистратуром и специјализацијом (исто, 18).

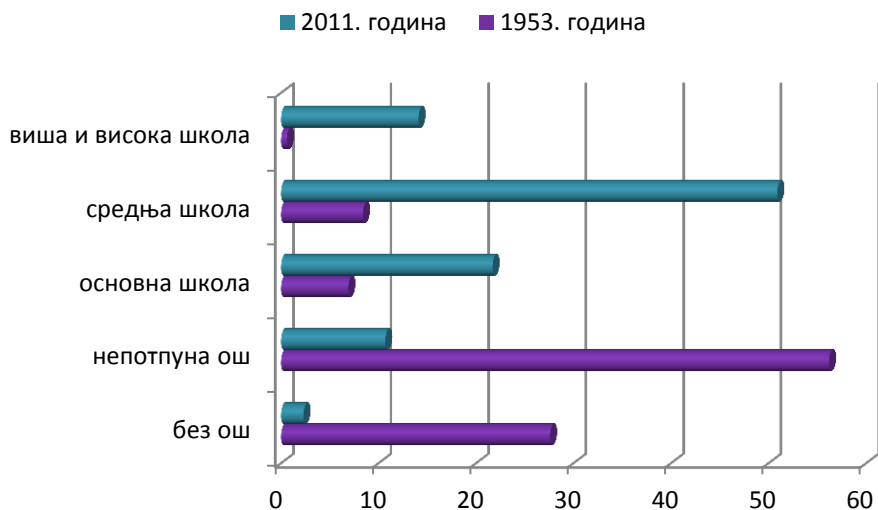
Промене које су се између два пописа догодиле у Србији указују на повећање степена образовања становништва. Удео становништва без школске спреме у Србији од 2002. до 2011. смањио се са 5,7% на 2,7%. Такође, смањио се и удео становништва Србије са непотпуном основном школом са 16,2% на 11,0%, док се број високообразованих повећао са 6,5% на 10,6% у укупном становништву старијем од 15. година.

* * *

Образовна структура становништва Војводине веома се променила за претходних 50 година. Највеће промене у овом периоду односе се на промену удела становништва без основне школе у укупном броју становника (графикон 7). Наиме, 1953. године у Војводини 83,8%

становништва није имало завршену основну школу, 1981. године тај проценат се смањио на 34,6%, док према попису из 2011. године 13,0% становништва нема завршену основну школу (табела 19).

Графикон 7. Промене у образовној структури становништва Војводине 1953. и 2011. године, у %

Проценат становништва које није имало никакво образовање смањио се у поменутом периоду са 27,6% на 2,3%. Удео становништва са непотпуном основном школом смањио се са 56,2%, колико је износио 1953, на 10,7% становништва 2011. године. Према последњем попису 2011. године само 2,3% становништва нема никакво образовање, што представља најнижи удео становништва без образовања у укупном броју становника. Пад удела, али и броја становника без завршене основне школе може се протумачити увођењем обавезног основног образовања, али и старењем, односно смртношћу генерација које су некада биле без икаквог образовања.

Највећи пораст забележен је код броја оних који су завршили средњу школу. Број становништва са средњошколским образовањем повећао се пет пута, а удео у укупном броју становништва порастао је са 8,4% до

50,9%. То значи да данас сваки други становник старији од 15 година има завршену средњу школу. У посматраном периоду у Војводини, повећао се и удео становника са вишим (4,9% према попису 2011. године) и високим образовањем (9,2% према попису 2011).

Табела 19. Образовна структура становништва Војводине старијег од 15 година, у %

	1953.	1981.	2002.	2011.
без основне школе	27,6	13,4	4,4	2,3
непотпуна ош	56,2	21,2	16,4	10,7
основна школа	6,9	31,7	24,9	21,7
средња школа	8,4	27,1	43,9	50,9
виша и висока	0,6	5,2	9,5	14,1
непознато	0,5	1,4	0,9	0,3

Извор: Пописи становништва 1953., 1981., 2002. и 2011. године

Од укупног броја становника без школске спреме, чак 74,0% су жене, 59,4% овог становништва живи на селу, а 56,0% је неписмено. Највећи удео, 69,8%, становништва са завршеним од 1. до 3. разреда основне школе су жене, а 62,2% овог становништва живи на селу. Жене чине већи удео и у броју становника са непотпуном основном школом (од првог до седмог разреда основног образовања), чак 63,6%.

Примарно, основно образовање 2011. године стекло је 21,7% становништва. Највише становништва завршило је средњу школу, чак 50,9%, а више и високо образовање има 14,1% становништва Војводине старијег од 15 година.

И према попису 2002. године највише становништва имало је завршену средњу школу. Од укупног броја становника са завршеном средњом школом, према попису 2002. године, 50% има средњу

четворогодишњу или петогодишњу стручну школу. Двогодишње и трогодишње стручне школе завршило је 37,8%, од чега је 70,9% мушкараца. Од 9,8% становништва старијег од 15 година који су завршили гимназију, чак 66,6% су жене (Стојшин, 2006).

Оваква образовна структура, додуше не као једини друштвени чинилац, условила је мању запосленост жена, нарочито међу старијим становништвом. Тако је, на пример, на нивоу целе Србије стопа запослености жена 38,1%, што је за 14,7 процентних стопа мање од стопе запослености мушкараца (52,8%) (РЗС, 2017: 62). Радни јаз између мушкараца и жена најмањи је стопама запослености према брачном стању 68,0% жена и 64,0% запослених мушкараца је у браку. Највећи јаз међу мушкарцима и женама је према старости јер је у групи становништва старог од 55 до 64 године запослено свега 32,5% жена и 52,8% мушкараца (исто, 62).

3.3.1. Тип насеља и образовање

Када се говори о образовним разликама становништва у граду и на селу, не сме се заборавити да у пописним подацима нема села, већ су насеља подељена на градска и остала. Иако статистички подаци „функционишу“ према овој подели, социолозима је недопустиво да не направе разлику између села и града. Не улазећи у суштинске разлике, само ћемо напоменути да се за одређење типа насеља користи два критеријума, односно статистички критеријум се „допуњује социопрофесионалним, те се селима сматрају насеља до 2000 становника и она са више од 60% пољопривредника“ (Митровић, 2007: 510). Према пописној методологији село је последњи пут у овом смислу „постојало“ још на попису 1971. године, а од „тада се примењује административна подела на „градска“ и „остала... Сада је статистички изгубљена аналитички значајна прелазна категорија (тзв. мешовита) и преостаје

само да се за „остала“ насеља претпостави да су сеоска.“ (Митровић, 2007: 510).

Ово питање село или град или мешовито насеље није битно само у питању образовања, већ и за остале социолошке анализе. Пошто ће ауторка ових редова користити термин село, изједначавајући термине „остала“ и сеоска насеља потребно је још навести поделу на мала и велика села: мала села (до 500) могу бити сасвим мала (1-100) и мала (100-500), а велика села (преко 1000 становника) која су ближа градовима могу бити велика (1000-2000), средње велика (2000-3000) и веома велика (преко 3000) (Митровић, 2007: 510).

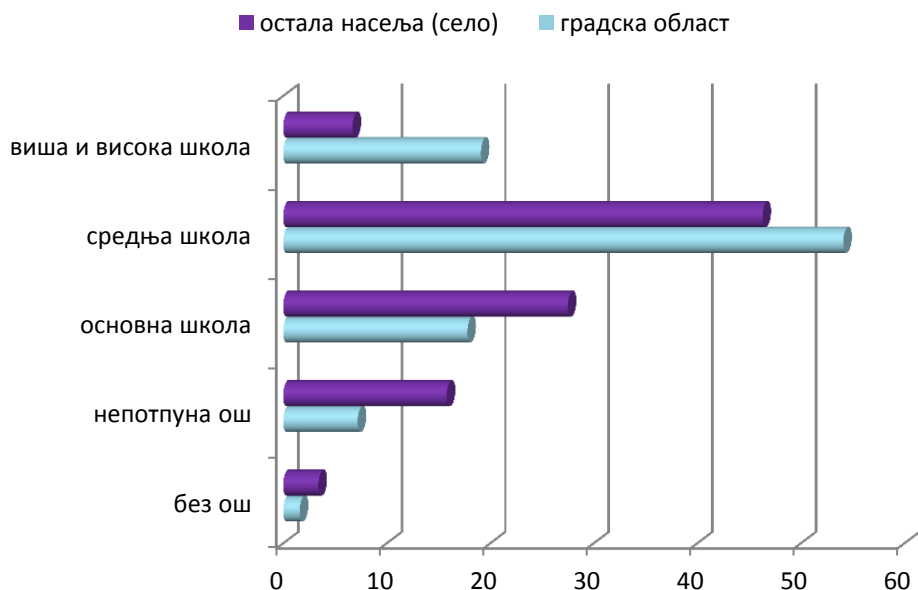
Анализа пописних података о образовној структури показала је да становништво које живи у градским срединама има виши степен образовања од становништва у селима Војводине. У градској средини, од укупног броја становника старијих од 15 година, 2002. године 62,9% становника имало је образовање више од обавезног основног образовања, док је тај проценат у осталим насељима био 40,9%. Према подацима наредног пописа, 2011. године удео становника са секундарним и терцијарним образовањем у градским срединама повећао се на 73,2%, а у сеоским на 53,0%, али се и даље уочава разлика село-град.

Највеће разлике између градског и сеоског становништва су у висини удела становништва са непотпуним основно школским образовањем. У градској средини тај проценат 2002. године био је 11,1%, а 2011. године смањио се на 7,2%.

Међутим, удео становништва са незавршеном основном школом у сеоској средини био је дупло већи, 23,4%, али се тај удео 2011. године смањио на 15,8% (табела 18). У градској средини 2011. године највећи удео становништва, 54,1% (графикон 8), има завршену средњу школу, а у

осталим насељима удео становништва са средњом школом је нешто нижи и износи 46,3%⁶⁸.

Графикон 8. Образовна структура сеоског и градског становништва Војводине 2011. године, у %

Посебно је занимљива промена у уделу становништва са основним образовањем. Наиме, док се тај број у градским срединама смањивао са 22,0% на 17,8%, у сеоским срединама тај удео је између два пописа остао и даље висок, са 28,7% смањивао се на 27,5%. Ово можемо протумачити одласком младих са села у градске средине управо ради школовања, са једне стране, и старењем сеоског становништва које се не школује даље, са друге стране.

⁶⁸ У централној Србији, према попису 2002. године, у сеоској средини образовна структура је још неповољнија. Без иједног завршеног разреда има 9,9% становништва старијег од 15 година, а са непотпуном основном школом је 28,0% становништва. Основно образовање стекло је 27,9%, а средњошколско образовање 28,4%. Више и високо образовање у селима централне Србије има само 3,3%, а за 2,4% становништва нема података (РЗС, 2003г).

Ипак највећа разлика у образовању становништва у односу на тип насеља, градска и остала, види се у уделу становништва са терцијарним образовањем. Наиме, у градским срединама у Војводини 2011. године 19,1% становништва имало је завршено више или високо образовање, док је у селима свега 6,7% становништва стекло терцијарно образовање. Удео високо-образованих је у градским срединама три пута већи од удела у сеоским срединама. Међу становништвом које има терцијарно образовање 3,8% чине магистри, а 2,4% су доктори наука (Шобот, 2015: 173).

Табела 20. Образовна структура становништва Војводине према типу насеља, 2002. и 2011. године, у %

	градска насеља		остала насеља	
	2002	2011	2002	2011
без основне школе	3,1	1,6	6,1	3,4
1-7 разреда ош	11,1	7,2	23,4	15,8
основно образовање	22,0	17,8	28,7	27,5
средње образовање	49,6	54,1	36,5	46,3
више и високо	13,3	19,1	4,4	6,7
непознато	0,8	0,3	0,9	0,3

Извор: РЗС, 2003г; РЗС, 2013а.

3.3.2. образовање према полу

Потреба за анализом образовне структуре становништва према полу произилази из потребе за праћењем промена у односу према образовању жена, а самим тим и променама у њиховом друштвеном положају. Специфичности односа становништва Србије, нарочито оног сеоског, према образовању жена условљене су стереотипима и

културним и социјалним ограничењима приступу образовању. Један од показатеља промена у друштвеном положају жена свакако су и промене у образовној структури. Не улазећи далеко у прошлост, када је „од средњег века до просветитељства полна разлика била уграђена у образовне праксе“ (Ивановић, 2002: 170), постављамо питање колико је родна идеологија у образовању присутна и данас.

Отпор женском образовању можемо посматрати као последицу његовог потенцијално лошег утицаја на традиционалне норме и промену улоге жене у традиционалној српској породици. Превазилажење класних и родних идеологија које условљавају однос према образовању жена први је корак ка родној равноправности, и његов најважнији услов.

Од 1806. године када је у Смедереву основана прва основна (мушка) школа у Србији⁶⁹, положај жена у образовном систему мењао се веома споро. Двадесет година касније, 1826. године у Србији је радило 16 варошких и неколико сеоских школа (РЗС, 2008: 244). У Србији је 1845. године била основана 181 школа, од тог броја тек је једна била женска, она основана у Параћину 1845. године (Ивановић, 2002: 187). У Србији је 1858. године је било 18 женских школа (исто, 187).

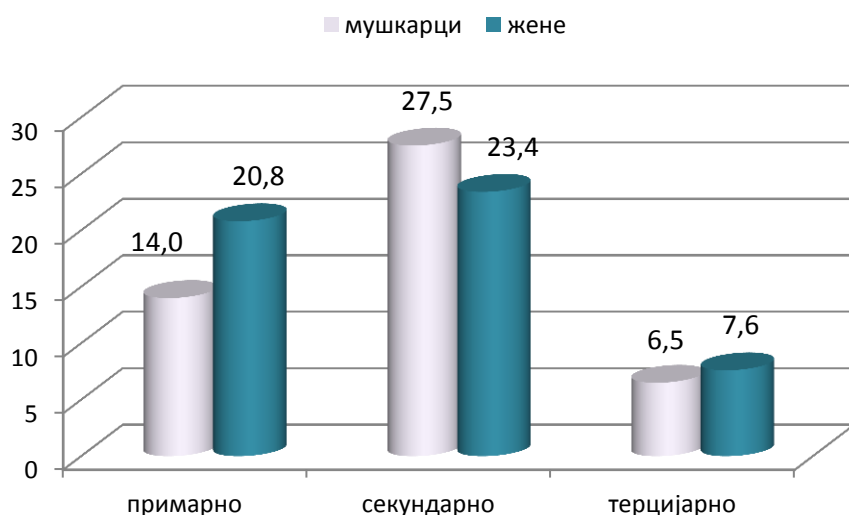
Каква је ситуација у Србији данас? Високе школе и факултете у Србији данас чешће уписују жене него мушкарци. Међу уписаним студентима 2016. године било је 56% жена, а исте године међу дипломираним студентима било је 58% жена (РЗС, 2017: 46). Међу студентима који су са успехом одбранили докторску дисертацију било је 57% жена и 43% мушкараца. Међутим, међу члановима Српске академије наука и уметности (САНУ), преко 90% од укупног броја чланова су мушкарци (исто, 46).

Територијално посматрано, више жена него мушкараца има терцијарно образовање у свега 6 општина у Србији. Поред београдске општине Палилула (25,5% жена и 23,4% мушкараца), овде спада и 5

⁶⁹ Извор: Два века развоја Србије, РЗС.

војвођанских општина. Међу њима су Нови Сад (28,4% жена и 27,0% мушкараца) и Бачки Петровац (11,3% жена и 9,1% мушкараца), али и 3 војвођанске општине у којима је удео високообразованих мањи од 10% - Кањижа (9,2% жена и 7,5% мушкараца), Србобран (7,4% жена и 6,2% мушкараца) и Жабаљ (6,4% жена и 5,1% мушкараца) (Шобот, 2015: 183).

Графикон 9. Образовање према полу 2011. године, у %

Иако је међу женама нешто већи удео жена са високим образовањем (9,6%) него код мушкараца (8,7%), јасно је да жене имају нижи степен образовања од мушкараца у Војводини.

У укупном становништву Војводине старијем од 15 година има 48,0% мушкараца и 52,0% жена. Највише Војвођана (27,5%) и Војвођанки (23,4%) старијих од 15 година има завршено средње образовање (табела 21). Другу по величини групу чини становништво са основним образовањем, 9,9% мушкараца и 11,9% жена.

Анализа образовне структуре становништва Војводине старијег од 15 година, показује да је највише мушкараца завршило средњу школу (57,1%), а затим основно образовање (20,5%) (табела 19). Међу женама је

за чак 11,9 процентних поена мањи удео њих које су стекле средње образовање него код мушкараца (45,2%), али је зато већи удео жена које имају непотпуно основношколско образовање (13,7%).

Табела 21. Образована структура становништва Војводине 2011. године старијег од 15 година према полу, у %

	удео у укупном становништву 15+		удео у укупном броју мушкараца и жена, 15+	
	мушко	женско	мушко	женско
укупно	48,0	52,0	100,0	100,0
без основне школе	0,5	1,8	1,2	3,4
1-7 разреда ош	3,6	7,1	7,4	13,7
основно образовање	9,9	11,9	20,5	22,9
средње образовање	27,5	23,4	57,1	45,2
више образовање	2,3	2,6	4,8	4,9
високо образовање	4,2	5,0	8,7	9,6
непознато	0,1	0,2	0,3	0,3

Извор: РЗС, 2013а.

* * *

Образовање у војвођанским областима. Иако разлике у образовној структури становништва војвођанских области постоје, оне нису толико значајне. Највећа разлика у образовној структури војвођанских области приметна је у различитим уделима високообразованог становништва у укупном становништву старијем од 15 година. Наиме, највећи удео високообразованих у укупном броју становника неке области има

јужнобачка област са 13,9% високообразованих, док је тај удео најмањи у сремској области, свега 6,4% (графикон 10).

Графикон 10. Више и високо образовање 2011. године, у %

Овако велика разлика у уделу становника са вишим и високим образовањем у јужнобачком округу у односу на остале области, можемо протумачити тиме што је јужнобачки округ седиште универзитетског центра где многи који су привремено досељени у Нови Сад ради школовања, и остану у њему.

У свим окрузима највећи су удели становништва које је завршило средњу школу (табела 22). Најмањи удео становништва са средњим образовањем има становништво Севернобанатске области 46,7%, а највећи становништво Срема 52,9%.

У свим областима контингент становништва са основним образовањем је други по величини и креће се од 18,6% у јужнобачкој области до 25,5% у севернобанатској области (табела 22). Иако је речено да разлике у образовној структури међу становништвом војвођанских области нису

значајне, треба напоменути да је образовна структура становништва јужнобачке области изнад војвођанског просека.

Табела 22. Образовна структура становништва у војвођанским окрузима, попис 2011. у %

округ	без ош	непотп уна ош	ош	ссс	више	високо
Војводина	2,3	10,7	21,7	50,9	4,9	9,2
Севернобачка	1,6	11,5	24,2	49,4	5,0	8,2
Средњебанатска	2,6	12,2	22,8	49,5	4,7	7,7
Севернобанатска	2,0	14,8	25,5	46,7	4,6	6,1
Јужнобанатска	2,7	11,9	23,7	49,3	5,1	7,0
Западнобачка	2,5	11,2	22,8	52,6	3,9	6,8
Јужнобачка	2,1	7,8	18,6	52,0	5,4	13,9
Сремска	2,7	11,5	21,7	52,9	4,4	6,4

Извор: Извор: РЗС, 2013а.

3.3.3. Неписмено становништво Војводине

Показатељ нивоа образовања становништва свакако је и ниво писмености становништва⁷⁰. Данас је просечна неписмена особа женског пола, има 71,5 годину и живи на селу (РЗС, 2013в: 15).

⁷⁰ „Писменост се дефинише као способност читања и писања. Писменим се сматрају ученици основних школа, ученици школа вишег ранга од основне, као и лица која се у моменту пописа не школују, али су завршила више од три разреда основне школе. Такође, писменим се сматрају и лица без школе и лица која су завршила 1–3 разреда основне школе и која су се изјаснила да могу да прочитају и да напишу текст у вези са

У Републици Србији има 232.925 неписмених, што чини 3,45% становништва старијег од 10 година. У Војводини је проценат неписменог становништва старијег од 10 година нешто мањи и износи 2,41% (односно 44.090 становника), док је у централној Србији неписмено 3,83% становништва (188.835 становника). Од укупног броја неписмених становника Србије, 18,7% живи у Војводини, а 81,3% у ужој Србији (РЗС, 2013а).

Удео неписмених у Војводини у укупном броју становника старијих од 10 година, 2011. године⁷¹ смањено се на 1,6%. Међу овим становништвом највише је оних најстаријих, старијих од 65 година (56,9%), затим старих од 50 до 64 (16,3). Најмањи удео у неписменом становништву има становништво старо од 10 до 14 година, 2,1% од укупног броја неписмених (РЗС, 2013а).

У укупном становништву старијем од 10 година, према попису 2011. године 2,3% жена је неписмено, а 0,8% мушкараца. Међу становништвом које живи у граду неписмено је 1,0% становништва, а на селу 2,4% од укупног броја становника старијих од 10 година (РЗС, 2013а). Међу сеоским становништвом у Војводини неписмено је 1,2% мушкараца и 3,6% жена.

У броју неписмених не виде се неке значајније разлике у војвођанским областима. На територији Војводине има 1,6% неписменог становништва:

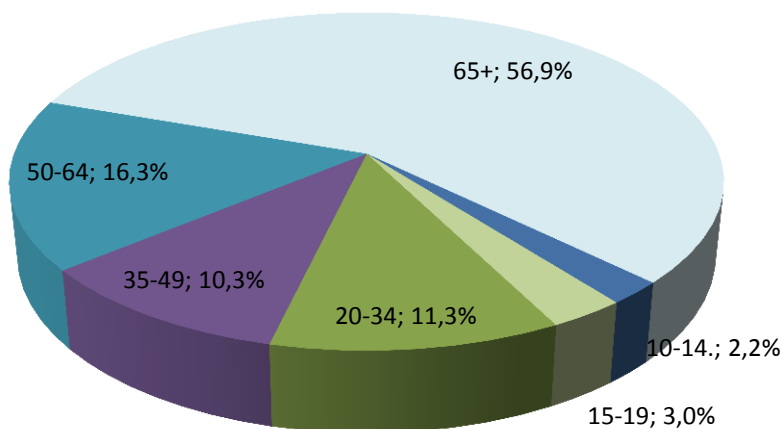
свакодневним животом, без обзира на то којим језиком и писмом се служе.“ (РЗС, 2013а: 19)

⁷¹ Од укупног броја неписменог становништва Војводине у 2002. години било је 19,9% мушкараца и 80,1% жена. У градској средини живело је 36,1% неписменог становништва Војводине, удео неписменог становништва у укупном градском становништву чинио је 1,5%. У селима Војводине живи 63,9% неписменог становништва Војводине, а чини 3,6% од укупног броја сеоског становништва старијег од 10 година. Број неписмених углавном расте са старашћу, те је од укупног броја неписмених у Војводини 69,8% старије од 60 година. Код неписменог становништва старијег од 65 година 88,2% су жене, док је код млађих старосних група међу неписменима подједнака заступљеност оба пола, те се може рећи да са старашћу расте и удео жена у броју неписмених што је последица друштвеног положаја жена пре и непосредно након Другог светског рата (Стојшин, 2006).

највећи удео неписмених у укупном становништву има становништво јужнобанатске области 1,9%, а најмањи удео је у севернобачкој области 1,2%. Међутим, разлике у уделу неписменог становништва у општинама Војводине су нешто видљивије. Тако је, према попису 2011. године, у Новој Црњи било 3,8% неписмених, у Пландишту 3,3%, у Жабљу 3,2%, Ковину 3,1%.

Са друге стране, у неким општинама јужнобачког округа (Сремски Карловци 0,9% неписмених, Бачки Петровац, 0,9%, Нови Сад 1,0%) и севернобачког (Ада 1,0%, Суботица 1,0%) забележени су најмањи удели неписменог становништва у укупном броју становника старијих од 10 година⁷².

Графикон 11. Неписмено становништво Војводине према старости, попис 2011. године у %

⁷² Општине са највећим уделом неписменог становништва у укупном броју становника старијег од 10 година, према попису 2002. године у Војводини били су: Пландиште (5,2%), Нова Црња (5,2%), Жабљ (4,9%) и Оџаци (4,8%). Најмањи удео неписменог становништва имају општине Суботица (1,0%), Кањижа (1,2%), Ада (1,3%) и Нови Сад (1,4%) (Стојшин, 2006). На основу ових података видимо да се удео неписмених смањује, наравно не због описмењавања, већ због смртности старијих особа које су углавном чиниле групу неписменог становништва.

Поред неписмености становништва, пописом 2011. године први пут је уведен још један показатељ образовног нивоа становништва - компјутерска писменост становништва. У Војводини је 34,9% становништва старијег од 15 година компјутерски писмено, 15,8% становништва делимично познаје рад на рачунару, а половина становништва (49,3%) је компјутерски неписмено (РЗС, 2013а).

Највише компјутерски писменог становништва живи у Јужнобачком округу (42,2% становништва округа), а најмањи удео компјутерски писмених у укупном броју становника старијег од 15 година је у Западнобачкој области (29,6%) и Севернобанатском округу (29,9%).

Графикон 12. Коришћење рачунара у Војводини 2011. године

Терцијарно образовање у Војводини

Поређење података последња два пописа указује на повећање удела становништва са вишим и високом образовањем.

Више образовање према попису 2002. године, у Војводини је имало 4,5% становништва старијег од 15 година. 74,7% становништва са вишим образовањем живи у градским насељима, а 25,3% у сеоским. Од укупног броја становништва са вишим образовањем 50,2% су жене, а 49,8% су мушкарци.

Општине са највећим уделом становништва са вишим образовањем су Нови Сад (6,6%), Сремски Карловци (5,3%), Вршац (5,2%), Зрењанин (5,0%), Сента (4,8%), Суботица (4,8%). Најмањи удео становништва са вишим образовањем имају општине Жабаљ (2,2%), Тител (2,3%) и Пећинци (2,4%)(Стојшин, 2006).

Високо образовање има 5,2% становништва Војводине. Од тога 84,5% живи у градским подручјима. За разлику од становништва са вишом школом, где је више жена, од укупног броја становника са високим образовањем 53,3% су мушкарци, а 46,7% су жене.

Општине са највећим уделом становништва са високим образовањем 2002. године биле су: Нови Сад (12,4%), Сремски Карловци (5,9%), Зрењанин (5,6%), Панчево (5,4%), Вршац (5,2%), Суботица (5,1%). Најмањи удео високообразованих имају општине Опово (1,4%), Жабаљ (1,8%), Тител (1,7%) и Пећинци (1,9%)(Стојшин, 2006).

Ови подаци показују да се терцијарно образовање углавном везује за становништво градских области. Исто тако, подаци пописа 2011. године указују на повећање удела становништва са високим образовањем на 9,2% од укупног становништва Војводине старијег од 15 година. Удео становништва са вишим образовањем у односу на 2002. годину није се значајније променио 2011. године (4,9%).

4. СТАНОВНИШТВО ГРАДА НОВОГ САДА – гравитациони центар становништва Војводине

*** Нови Сад се први пут спомиње 1694. године, „две године пошто је почела градња Петроварадинске тврђаве. Ту, на „Дунавском Гибралтару“, на 1255. километру ове реке, средњоевропска Хабзбуршка монархија се подизањем Тврђаве уздигла из пепела, после турске опсаде Беча 1683. године... Наспрам Тврђаве, на левој, мочварној обали Дунава, после протеривања Турака, крајем XVII века, Аустријанци су подигли мостобран, а око њега је никло насеље војника, занатлија и трговаца. Испрва је насеље названо Рацко (Српско) село, а касније Петроварадински шанац... почетком 18. века, грађани жељни слободе успели су, уз финансијски откуп од 80.000 форинти, да од царице Марије Терезије издејствују статус СЛОБОДНОГ КРАЉЕВСКОГ ГРАДА, под именом НОВИ САД. Било је то 1. фебруара 1748. године...”*

*** Од 1748. градом је управљао слободно изабрани Магистрат. Нови Сад је тада имао 4.620 становника. Према договору српског и несрпског становништва, наизменично су се на челним функцијама града смењивали православцац и католик... У Револуцији 1848/9, град је бомбардован и уништен. Неком чудном снагом, његови грађани су га обновили у комбинацији барока и других архитектонских стилова, уздигавши га у другој половини XIX века у „Српску Атину“. После Првог светског рата и распада Аустроугарске монархије 1918, Нови Сад је – као и цела Војводина – својом историјском одлуком ушао у састав Србије, односно новостворене Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, тј. будуће Југославије...”*

(Званична презентација Града Новог Сада; <http://www.novisad.rs/lat/istorija-novog-sada-2>)

Говорећи о процесима који су карактеристични за развој градова у „слабије развијеним земљама“, где можемо сврстати и Србију, Пушић наводи четири карактеристике ових градова (1997: 350-351). Ове карактеристике уочавају се и у развоју и расту Новог Сада. Прва карактеристика, популациона експлозија, у Новом Саду се не манифестује кроз велики удео становништва млађег од 15 година, али Нови Сад је једино насеље у Војводини са позитивним природним прираштајем. Друга карактеристика, недостатак радних места за оне који се досељавају из неразвијенијих средина, није додуше карактеристично само за Нови Сад, али свакако јесу досељавања ради проналажења посла. Треће, бесправна и запуштена насеља у ободу града, што у Новом Саду можемо препознати у Видовданском насељу, али и осталим ободним деловима града. И четврто, прекомерна концентрација становништва, о чему ће бити касније речи.

Пушић (2009: 300) наводи да иако су социјална сегрегација и промене у простору заправо еволутивни процес, постоје неке врсте друштвених револуција (ратови, транзиција, економска депресија) које доводе до великих промена у социјалној структури друштва и да је овакав талас захватио и Нови Сад. Наиме, овакве ситуације довеле су до популационог притиска на Нови Сад и осталих промена које су последица великог повећања броја становника.

У свим војвођанским општинама између последња два пописа становништва, 2002. и 2011. године, смањио се број становника, осим у граду Новом Саду. Град Нови Сад је са приградским насељима 2011. године имао 335.701 становника што чини 17,5% укупног становништва Војводине. Специфичности Новог Сада и његова улога гравитационог центра Војводине „преносе се“ и на већину од 15 приградских насеља града. Град Нови Сад чине општина Нови Сад у коју спадају насеља Бегеч, Будисава Ветерник, Каћ, Кисач, Ковиљ, Нови Сад, Руменка, Степановићево, Футог и Ченеј, док општину Петроварадин чине насеља Буковац, Лединци, Стари Лединци, Петроварадин, Сремска Каменица.

Становништво града Новог Сада константно је расло од Другог светског рата (графикон 13). Највећи индекс пораста од 1948. до 2011. године забележен је између 1961. и 1971. године 132,8, а најмањи између 1981. и 1991. године свега 106,1. Овај тренд лаганог пораста броја становника, који је након седамдесетих година карактерисао новосадско становништво, вероватно би се наставио да није дошло до другачијих друштвених кретања.

Већи број умрлих него живорођених у Новом Саду први пут је забележен 1993. године, а стопе природног прираштаја од тада до данас веома су ниске или негативне. На повећање броја становника у Новом Саду утицало је, пре свега, досељавање становништва.

Колико је Нови Сад пожељно имиграционо подручје, показује и константно повећање удела Новосађана у укупном броју становништва Војводине. Становништво Новог Сада је 1991. године чинило 13,3% од укупног броја становника Војводине. Наредни попис, 2002. године, указао је на повећање удела становништва Новог Сада у укупном броју Војвођана на 14,7%, док се 2011. године удео становништва Новог Сада у укупном броју становника Војводине повећао на 17,5%.

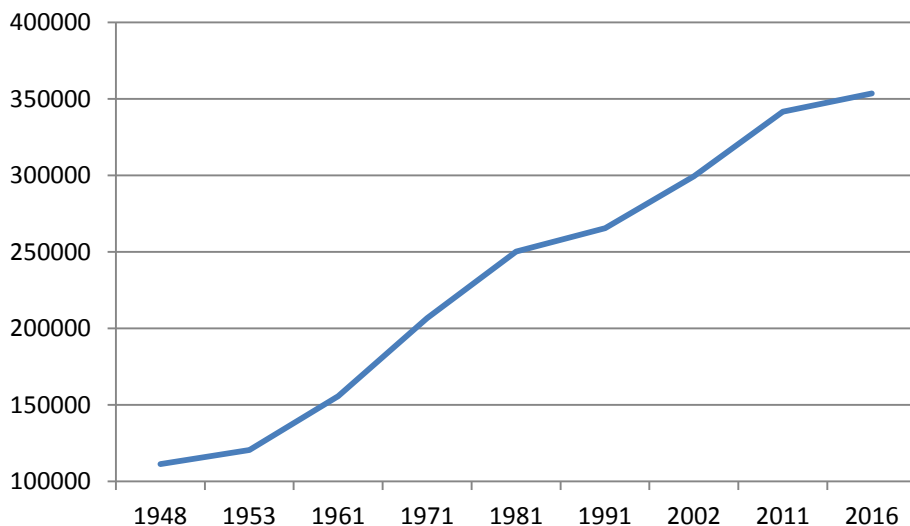
*** „...Поједине просторне целине Новог Сада углавном су имале нека социјална, градитељска, па и етничка и социопрофесионална обележја: Роткварија, Телеп, Петроварадин, Салајка, Подбара, Детелинара, Клиса, Видовданско насеље... Некада су се становници Новог Сада препознавали и идентификовали по делу града у коме су живели. За многе је било питање части припадање одређеном делу града. Ту се идентификовао и социјални, професионални, културни, па и национални идентитет...”*

(Пушић, 2009: 28)

Нови Сад је за становништво различитих делова Србије, нарочито за становништво Војводине, веома привлачан због могућности образовања и могућности проналажења посла, а како поменути миграторни процеси

утичу на целокуно становништво Новог Сада биће показано у наредним редовима.

Графикон 13. Кретање становништва града Новог Сада

4.1. Кретање броја становника у граду Новом Саду

Специфична миграторна кретања која су била последица рата на простору бивше СФРЈ имала су велики утицај на кретање становништва Војводине, али првенствено на становништво града Новог Сада. Становништво града Новог Сада у периоду између пописа 1991. и 2002. године повећало се за 33.830 становника, односно за 3.075,5 становника годишње (табела 21). Повећање броја становника углавном је последица досељавања. Само у периоду између два поменута пописа у Нови Сад се доселио 64.151 становник⁷³.

⁷³ У периоду од 1991. до 1995. године досељено је 39.583, а у периоду од 1996. до 2002. године 24.568 становника. Просечан годишњи пораст броја становника Новог Сада без досељеног становништва између два поменута пописа износио би -2.361,6 становника (РЗС, 2004а). У оквиру овог броја највише се досељавало становништво избегло са ратом захваћених подручја, а према попису 2002. године у Новом Саду је

Према попису 2002. године у Новом Саду је живело 37.599 избеглих становника, те је поменуте пописне године избегло становништво учествовало са 12,6% у укупном броју становника.

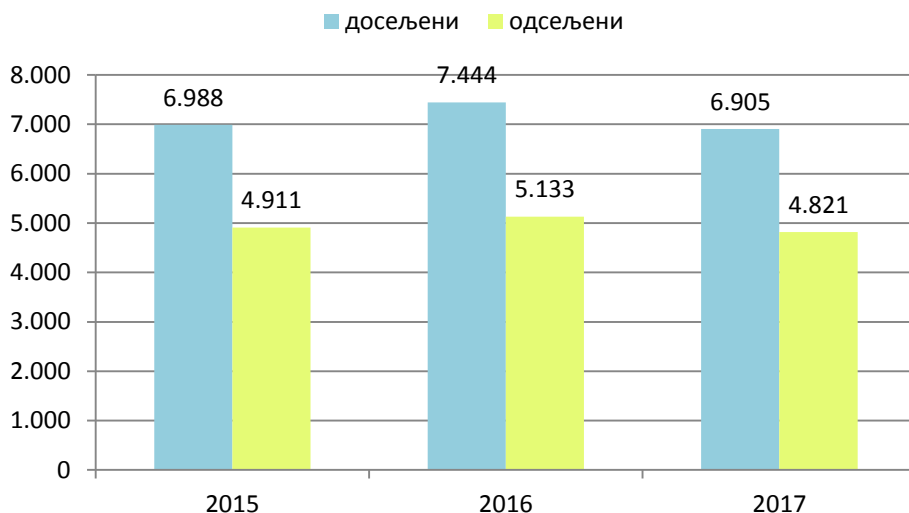
Према последњем попису 2011. године, у Новом Саду и приградским насељима живи 335.701 становник. Између последња два пописа број становника у Новом Саду се повећао за 36.407 становника, а просечан годишњи пораст износио је 4.045,2 становника. У периоду од 1991. до 2002. године у време бројних досељавања из бивших југословенских република годишње се у просеку досељавало 969,7 становника мање него прве деценије овог века.

Након „завршених“ присилних миграција и даље можемо тврдити да је Нови Сад и даље веома популарно имиграционо подручје, али данас пре свега за становнике других војвођанских општина, али и места из Централне Србије. Како се на територији Новог Сада у периоду између 2002. и 2011. године родило свега 924 становника више него што је умрло, јасно је да је на повећање броја становника у првој деценији овог века утицало превасходно механичко кретање становништва (табела 23).

Становништво Новог Сада расте и услед унутрашњих миграција. Ако погледамо податке РЗС о пресељавању унутар државних граница, јасно је да је Нови Сад веома пожељна дестинација. Наиме, само у последње три године доселило се 21.337 становника, а из Новог Сада отишло је 14.865 становника (графикон 14). Дакле, миграциони салдо 2015. године до 2017. године износи +6.472.

пописано 37.599 избеглица. Без избеглог становништва, Нови Сад би 2002. године имао 261.695 становника што је свега 574 становника више него према попису 1991. године.

Графикон 14. Унутрашње миграције у Новом Саду

Извор: РЗС, 2018б; РЗС, 2017а; РЗС, 2016а.

* * *

Међутим, иако је укупно становништво града Новог Сада константно расло, у приградским насељима града Новог Сада од Другог светског рата, односно пописа 1948. године до последњег пописа 2011. године број становника различито се кретао. Највећи утицај на миграциони салдо у насељима, а самим тим и на кретање броја становника имала је близина, односно удаљеност од Новог Сада.

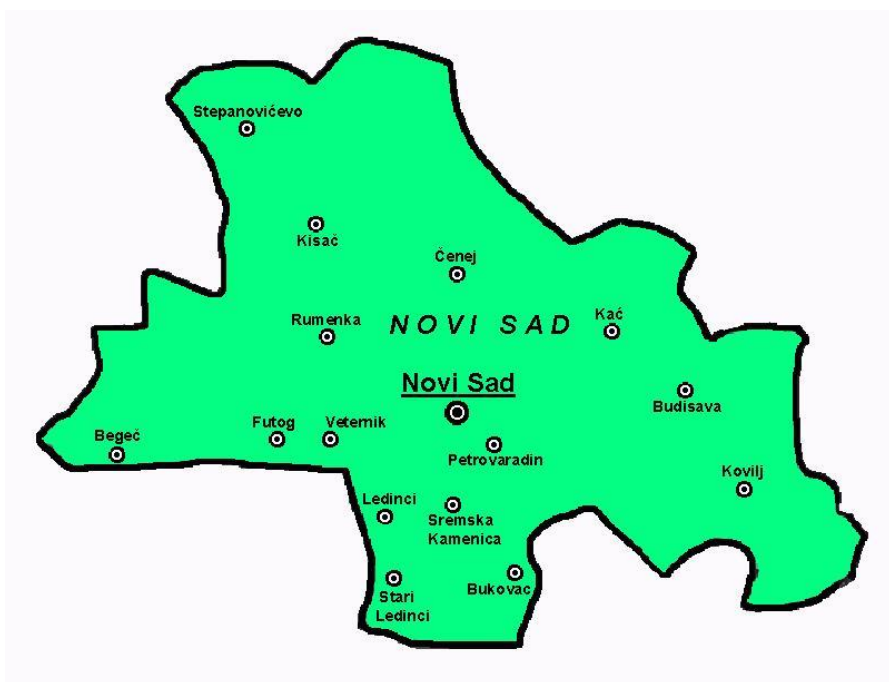
Подаци показују да су највише расла насеља најближа Новом Саду (Каћ, Ветерник, Футог, Буковац), док су најмањи пораст имала насеља најудаљенија од Новог Сада (Ковиљ, Кисач, Степановићево, Бегеч).

Након Другог светског рата становништво расте у свима местима тада општине Нови Сад, осим у месту Ченеј, где број становника константно опада до 1991. године⁷⁴. Број становника смањивао се и у Ковиљу између

⁷⁴ "Након Другог светског рата први пад броја становника у Војводини забележен је пописом 1991. године. Становништво се између пописа 1981. и 1991. године

1961. и 1991. године, као и у Степановићеву од 1971. до 1991. године. Пад броја становника, уз ниске или негативне стопе природног прираштаја наставио би се да није било механичког прилива становништва деведесетих година прошлог века (Стојшин, 2012).

Највећи индекс пораста од Другог светског рата до последњег пописа 2011. године имало је насеље Ветерник 2141,3, где се број становника повећавао за 255,6 становника годишње; затим насеље Сремска Каменица 480,4; Буковац 451,7; Лединци 401,4; Футог 340,1; Руменка 330,1; Нови Сад 319,5; Каћ 263,5; Петроварадин 250,0; Будисава 173,8; Бегеч 145,4 (графикон 15).

Слика 3. Карта града Новог Сада⁷⁵

годишње смањивало за 2.089 људи. Негативна стопа природног прираштаја у Војводини је први пут забележена 1989. године." (Стојшин, 2011: 229)

⁷⁵ Извор:

https://www.google.rs/search?q=prigradska+naselja+novi+sad&sa=X&biw=1309&bih=689&tbm=isch&source=iu&ictx=1&fir=C0SgvVPs0MUp0M%253A%252ClrYVmr8MLpQTtM%252C_&usg=AI4_-kQtFLAEWEbh_U2W0p2MGhkO3gzX3A&ved=2ahUKEwj8u-

Међутим, у насељу Кисач 2011. године живи мање становника (5.220) него 1948. године (5.664), а индекс 2011/1948 износи 92,2. Исто је и са насељем Ченеј у којем је након рата 1948. године живело 2.278 а 2011. године 2.095 становника (индекс 2011/1948 износи 91,9). У Ковиљу и Степановићеву број становника се 2011. године у односу на 1948. годину незнатно повећао. Индекс пораста 2011/1948 у Ковиљу је 100,4, а у Степановићеву 102,4 (графикон 15а).

Овако различито кретање становништва у приградским насељима узрокује условну поделу насеља града Новог Сада у три групе: у прву групу спадају насеља у којим се према свим пописним годинама становништво константно повећавало у насељима најближим Новом Саду (Нови Сад, Каћ, Лединци, Руменка, Сремска Каменица, Стари Лединци, Футог); другу групу чине насеља у којим је број становника растао до одређеног времена, а након тога почео да опада (Кисач, од 1981. године и Ковиљ⁷⁶ од 1961. године; Ветерник, Будисава и Бегеч насеља су у којима је први пад броја становника забележен последњим пописом 2011. године); трећу групу чине насеља у којим је број становника варирао од 1948. до 2011. године (Степановићево, Ченеј)⁷⁷ (Стојшин, 2006а: 120).

vT49PdAhWHyKQKHwVC-UQ9QEwC3oECAUQDA#imgsrc=zeMrLHjin5IAvM: ,
приступљено 22.09.2018.

⁷⁶ Ковиљ је једино повећање од 1961. године имао 2002. године након великог миграционог таласа, али је већ 2011. године поново забележен пад броја становника.

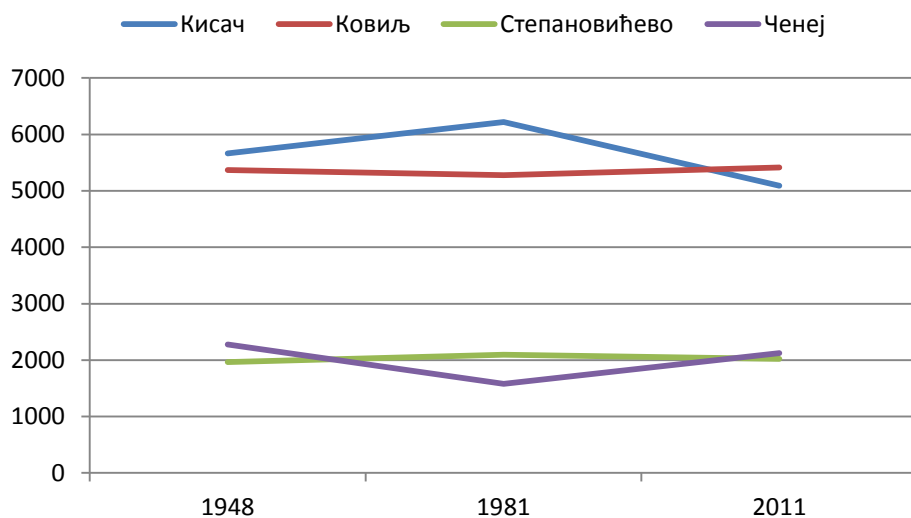
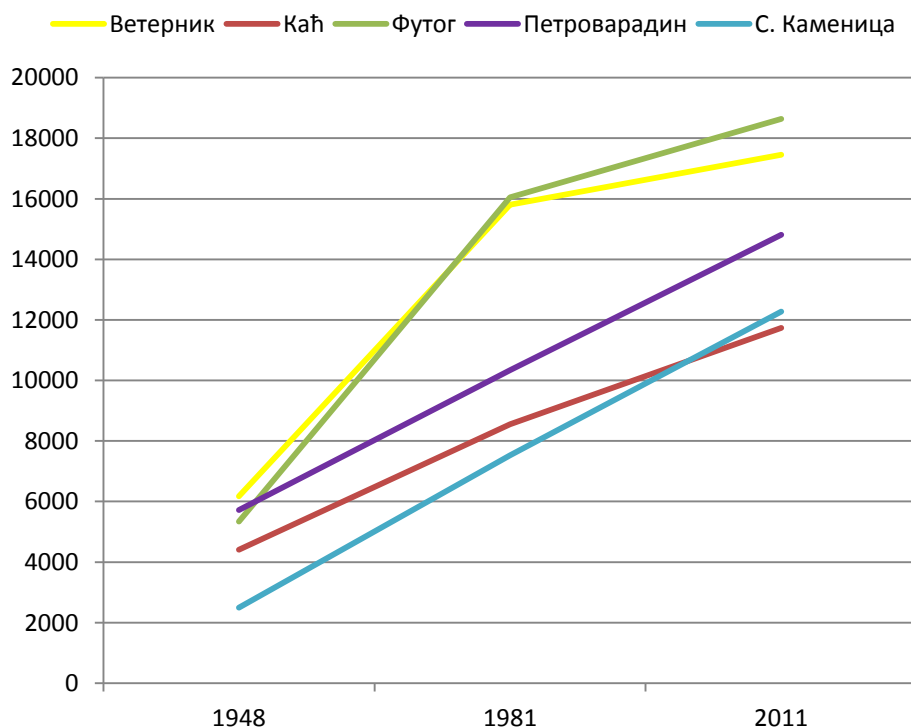
⁷⁷ Насеља Петроварадин и Буковац се условно могу сврстати у прву групу јер су у току посматраног периода бележили само по један пад броја становника, а осталих пописних година, број је константно растао. Буковац је смањење забележио 1953. а Петроварадин 1981. године.

Табела 23. Кретање броја становника у насељима града Новог Сада

насеље	број становника			индекс 2002/ 1991	индекс 2011/ 2002
	1991	2002	2011		
укупно	261.121	299.294	335.701	114,6	112,2
Бегеч	2.801	3.335	3.310	119,1	99,2
Будисава	3.385	3.825	3.633	106,8	95,0
Буковац	2.982	3.585	3.907	120,2	109,0
Ветерник	9.899	18.626	16.895	188,2	90,7
Каћ	9.491	11.166	11.612	117,6	104,0
Кисач	5.795	5.471	5.220	94,4	95,4
Ковиљ	5.224	5.599	5.389	107,2	96,2
Лединци	1.878	2.464	2.802	131,5	113,7
Нови Сад	177.266	191.405	221.854	108,0	115,9
Петроварадин	11.004	13.973	14.298	127,0	102,3
Руменка	4.299	5.729	6.444	133,3	112,5
С. Каменица	7.753	11.205	11.967	144,5	106,8
Степановићево	2.005	2.214	2.012	110,4	90,9
Футог	15.569	18.582	18.269	119,4	98,3
Ченеј	1.572	2.115	2.095	134,5	99,1

Извор: РЗС, 1993; РЗС, 2003в; РЗС, 2012б.

*Графикон 15. и 15а. Кретање броја становника у неким насељима
након Другог светског рата*

Пример раста једног насеља

****** У насељу Каћ, које је 8 километара удаљено од Новог Сада, број становника константно расте од Другог светског рата, о чему је већ било речи. Пораст броја становника пратила је и изградња читавих „насеља“. Наиме, на истоку, на излазу из насеља Каћ, према Будисави, изграђен је велики стамбени блок Сунчани брег од око 130 стамбених јединица. Исто тако на јужној страни Каћа према магистралном путу Нови Сад Зрењанин, након присилних миграција 90-их година 1997. године, сазидао је око 100 стамбених јединица, а тај део назван је Петровданско насеље. И овом насељу живи становништво досељено углавном из Славоније и Барање.

Природни прираштај имао је негативне или веома ниске вредности после 2000. године, тако да су аа повећање броја становника првенствено утицале миграције, односно досељавања становништва. Каћ је поред самог насеља Нови Сад, Ветерника и Футога био главно стециште миграната у општини у периоду 1961–2002 (Арсеновић и др, 2009).

* * *

У анализи кретања броја становника од првог послератног пописа 1948. године до данас поново се истиче већ поменути период распада СФРЈ и доласка великог броја избеглица на територију Војводине. Како је овај миграторни талас утицао на број становника приградских насеља града Новог Сада?

У периоду од 1991. до 2002. године број становника је порастао у свим насељима, осим у Кисачу где је сваке године у просеку било мање 34,4 становника (табела 23). Највећи просечан годишњи пораст забележен је у Новом Саду где се становништво у просеку годишње повећавало за 1070,8 становника, затим у Ветернику, где је просечан годишњи пораст

износио 759,5 становника. У другим насељима пораст броја становника био је слабијег интензитета.

Већ је речено да је пораст броја становника карактеристичан за већину насеља у последњој деценији прошлог века пре свега последица миграторних кретања. У табели 24 показано је колико би становника имала насеља града Новог Сада да деведесетих година није било великог броја досељеног становништва. Када се од броја становника 2002. године одузме број досељених, бројке показују да би пораст броја становника био забележен једино у Ветернику, а просечан годишњи пораст становништва износио би 43,6 становника годишње (Стојшин, 2006а).

Пад броја становника био би забележен и у Новом Саду где је израчунат просечни годишњи пораст од -1688,4 становника годишње. И у свим осталим местима дошло би до смањења броја становника, а највише становника годишње би "губила" она места у којима су досељавања била најобимнија, а која су најближа Новом Саду. Тако би на пример, просечан годишњи пораст у Петроварадину износио -218,4, у Футогу -96,7, у Каћу -41,8 (Стојшин, 2006а).

Колико су миграције у местима ближим Новом Саду одиграле пресудну улогу у повећању броја становника и пре миграторног таласа 90-их, показује и однос броја становника који од рођења живе у насељу и броја досељеног становништва. Према попису 2002. године у Ветернику је свега 17,0% од укупног броја становника живело од рођења у овом месту, а у Сремској Каменици 23,4% становништва. У Ченеју је од укупног броја становника једна трећина, 33,2% становништва, живела од рођења, а у Футогу 38,6% од укупног броја становника није досељено (Стојшин, 2006а).

Табела 24. Кретање броја становника без досељеног становништва

насеље	број становника		
	1991	2002 (без досељених*)	просечан годишњи пораст (без досељених)
укупно	261.121	235.143	-2.361,6
Бегеч	2.801	2.450	-31,9
Будисава	3.385	3.255	-11,8
Буковац	2.982	2.911	-6,5
Ветерник	9.899	10.379	43,6
Каћ	9.491	9.031	-41,8
Кисач	5.795	5.015	-70,9
Ковиљ	5.224	4.751	-43,0
Лединци	1.878	1.701	-16,1
Нови Сад	177.266	158.693	-1.688,4
Петроварадин	11.004	8.601	-218,4
Руменка	4.299	3.978	-29,2
С. Каменица	7.753	6.682	-97,4
Степановићево	2.005	1.786	-19,9
Футог	15.569	14.505	-96,7
Ченеј	1.572	1.405	-15,2

Извор: РЗС, 2004а

Напомене: *број становника израчунат је када је од броја становника сваког насеља према попису 2002. године одузет број досељених лица у периоду од 1991. до 2002. године (РЗС, 2004а)

Са друге стране, у насељима где је пре 1991. године бележен пад броја становника, већина становништва од рођења живи у тим местима, а досељавања су мањег обима. Тако на пример, у Кисачу 2002. године од рођења станује чак 80,8% од укупног броја становника, а у Ковиљу 60,4%.⁷⁸

Међутим, попис становништва 2011. године показао је да су досељавања изгубила место најзначајнијег чиниоца на пораст броја становника у насељима на ободу територије града Новог Сада. Наиме, и поред укупног пораста броја становника у граду Новом Саду, у 8 насеља дошло је до смањења броја становника.

Више становника 2011. него 2002. године забележено је у свега 7 насеља. Највећи просечан годишњи пораст забележен је у самом Новом Саду, чак 3.383,2 становника годишње. У Сремској Каменици просечан годишњи пораст од 2002. до 2011 године износио је 84,7 становника, у Руменци 79,4, Каћу 49,5, у Лединцима 37,5 у Петроварадину 36,1, док је у Буковцу становништво расло за 35,8 становника годишње.

Тренд опадања броја становника и у овом пописном периоду настављен је у Кисачу где је сваке године било 27,9 становника мање. Међутим, у Ветернику, у којем се од 1991. до 2002. године становништво увећало за 1.664 нова становника, у периоду између последња два пописа број становника смањио се 18.375 на 17.454 (просечан годишњи пораст -192,3 становника). Негативан просечан годишњи пораст од 2002. до 2011. године забележен је у Ковиљу -23,3, затим у Будисави -21,3, у Степановићеву -22,4, у Футогу -34,8, у Ченеју -2,2, и Бегечу -2,8.

⁷⁸ У Будисави је према попису 2002. године од рођења у истом месту живело 50,2%, у Бегечу 42,5%, у Буковцу 39,6%, у Каћу 44,1%, у Лединцима свега 0,4%, а у Старим Лединцима 31,3%. Од рођења је у истом месту у Руменци живело 32,5% становништва, а у Степановићеву 47,0%, у Петроварадину 26,0%, а у Новом Саду 41,9% од укупног броја становника (РЗС, 2004а).

4.2. Природно кретање становништва града Новог Сада

И поред тога што су миграције имале одлучујућу улогу у кретању становништва, никако не треба заборавити утицај природног прираштаја као детерминанте кретања становништва.

Шездесетих година прошлог века (од 1961. до 1970.) природни прираштај је у свим насељима био позитиван, али се седамдесетих година у Ченеју и Бегечу први пут бележи већи број умрлих него живорођених. У наредном међупописном прериоду од 1981. до 1991. године негативан природни прираштај бележи се и у Ковиљу и Кисачу, док се деведесетих, ратних, година негативан природни прираштај бележи и у Новом Саду, Степановићеву и Петроварадину. Природни прираштај у Новом Саду је "до 1997. године био је веома низак, али позитиван.

Од 1998. године однос броја живорођених и умрлих се мења, те су на овом подручју први пут забележене негативне стопе природног прираштаја (Стојшин, 2010: 398). У првој деценији 21. века и даље се повећава број насеља града Новог Сада са негативним природним прираштајем, а више умрлих него живорођених први пут се бележи у Лединцима, Каћу и Сремској Каменици⁷⁹

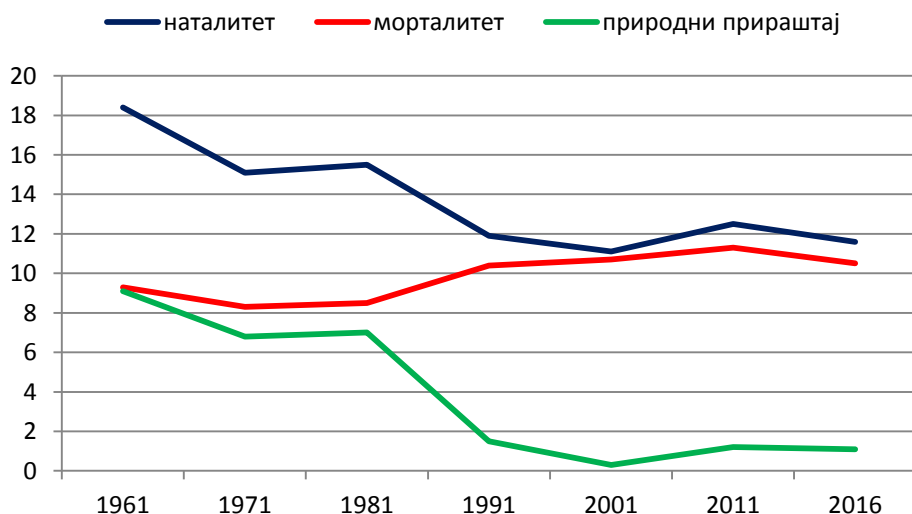
Ђурђевић и Ђурчић (2005) кажу да када насеље једном поприми депопулационе карактеристике оно се више не опоравља, а негативне вредности постају све изразитије, што се може потврдити и преко примера насеља града Новог Сада.

Дакле, јасно је да би становништво расло много мањом брзином, или чак опадало уколико би природни прираштај био једина компонента пораста броја становника. Тако би се рецимо, у периоду од 1991. до 2011. године број становника града Новог Сада повећао за само 2.128

⁷⁹ Опширније види Ђурђевић, Б., Ђурчић, С., 2005.

становника⁸⁰. Због механичког кретања број становника у овом периоду био је много већи - повећао се за 74.580 становника (дакле 72.452 досељених становника и 2.128 због позитивног природног прираштаја).

Графикон 16. Природни прираштај становништва града Новог Сада

Стопе морталитета у Новом Саду уједначене су током посматраног периода. "До 1997. године стопе морталитета кретале су се до 11,0%, а од 1998. године бележе благи пораст. Најнижа стопа морталитета забележена је на почетку посматраног периода 1991. и износила је 10,4%. Највише стопе биле су 2004. и 2005. године, 12,1%." (Стојшин, 2010: 399). Након тога, стопа морталитета благо опада.

И број живорођене деце у граду Новом Саду у овом периоду прилично је уједначен. Највише стопе наталитета забележене су 2009. и 2011. године 12,5% (табела 25). Најмање живорођене деце на хиљаду становника било је 1999. године, 10,1%.

⁸⁰ Ово је разлика разлику броја живорођених (71.853) и броја умрлих (69.725) у посматраном периоду.

Табела 25. Природни прираштај становништва града Новог Сада

	стопа наталитета	стопа морталитета	природни прираштај
2006	12,2	11,6	0,6
2007	12,0	11,6	0,4
2008	11,9	10,8	1,1
2009	12,5	11,2	1,3
2010	12,3	11,1	1,3
2011	12,5	11,3	1,2
2012	12,3	11,1	1,2
2013	12,1	10,5	1,6
2014	11,8	11,1	0,6
2015	12,0	11,2	0,8
2016	11,6	10,5	1,1

Извор: Витална статистика за дате године

* * *

Колико се природно кретање становништва разликује у приградским насељима?

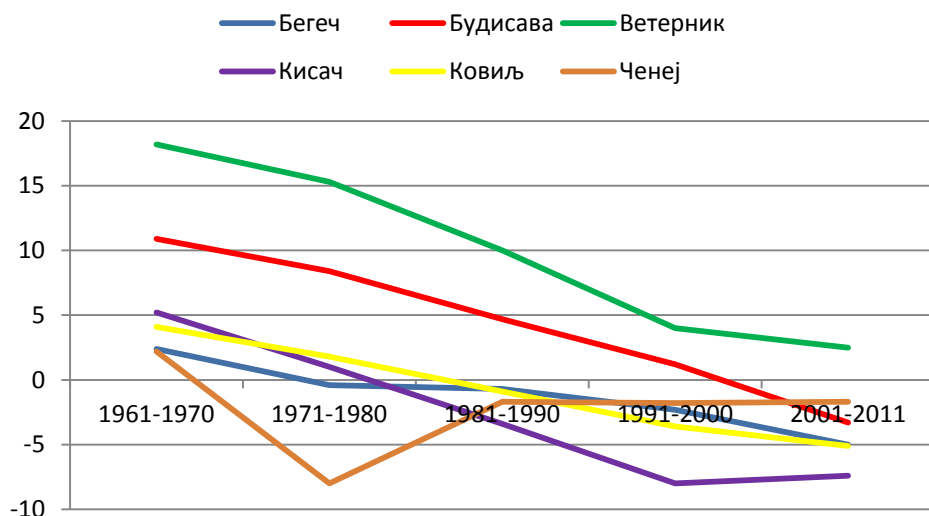
Почетком деведесетих у четири насеља забележен је негативан природни прираштај, док је већ 2003. године, већи број умрлих него живорођених забележен у чак десет насеља града Новог Сада.

Највиша вредност природног прираштаја забележена је 1993. године у Буковцу 11,7‰, док је најнижи природни прираштај забележен у Кисачу 1999. године, чак -12,6‰. У Новом Саду вредности природног прираштаја биле су веома ниске и кретале су се од -1,8‰ до 0,9‰.

Утицај друштвене и економске кризе, као и рата, на природно кретање становништва највидљивији је по ниској стопи наталитета 1999. године, када она на нивоу града Новог Сада износи свега 9,7‰. Ипак, на веома низак природни прираштај утицале су пре свега стопе наталитета и морталитета. Како је у претходним редовима наведено да је Кисач имао више становника 1948. године него данас, треба напоменути да је једна од најнижих вредности природног прираштаја забележена управо у Кисачу 1999. године, чак -12,6‰. Стопа моратлитета у овом насељу 2000. године износила је чак 20,9‰, а просечна старост становника овог места је према попису 2011. године 41,7 година.

Најниже стопе морталитета имало је становништво Ветерника које према попису 2011. има најнижу просечну старост 38,2 године, а затим Буковца и Футога, док су највише стопе бележене у Кисачу и Ковиљу. Ковиљ и Кисач су насеља у којима је сваке године у посматраном периоду забележен већи број умрлих него живорођених. Најнижа стопа морталитета у посматраном периоду забележена је 1999. године у Ветернику свега 3,4‰.

Графикон 17. Природни прираштај у неким насељима града Новог Сада, 1961-2011 године

Најнижа стопа наталитета у посматраном периоду забележена у Бегечу 2001. године и износила је 6,4‰, а највиша у Буковцу 1993. године 17,5‰. Буковац је насеље са највећим стопама наталитета, а просечна старост становништва овог насеља је 39,8 година.

Веома високе стопе смртности у поменутиим насељима могу се тумачити неповољним кретањима у старосној структури.

Наиме, анализа стопа морталитета на нивоу насеља, показује да је најниже стопе имало становништво Ветерника, Буковца и Футога, насеља са најмањом просечном старошћу; док су највише стопе бележене у Кисачу, Ковиљу и Степановићеву – насељима са највећом просечном старошћу.

4.3. Старосна структура становништва Новог Сада

Становништво града Новог Сада, као и целокупно становништво Војводине, налази се у поодмаклој фази демографског старења. Основни показатељ за то је 13,7% становништва града Новог Сада старије је од 65 година.

Исто тако, просечна старост становништва града Новог Сада према попису 2011. године износи 40 година, 38,5 за мушкарце и 41,3 за жене. У приградским насељима просечна старост креће се од 38,2 године у Ветернику до 42,6 година у Степановићеву. У свега пет насеља просечна старост становништва нешто је нижа од 40 година (Ветерник 38,2; Руменка 39,6; Каћ 39,7; Нови Сад 39,8; Буковац 39,8), док је у осталим насељима преко 40 година (Футог и Ковиљ 40,3; Петроварадин и Будисава 41,0; Ченеј 41,1; Бегеч 41,5; Сремска Каменица и Кисач 41,7; Лединци 42,4 и Степановићево 42,6).

Промене које су се у старосној структури становништва догађале у последњих 20 година (пописи 1991., 2002. и 2011. године) огледају се пре

свега у промени удела младог и старог становништва у укупном броју становника (табела 26).

Наиме, према попису 2011. године удео младог становништва од 0 до 19 година Новог Сада износи 20,8% и смањио се од 1991. године за 5,2 процентна поена у односу на 1991. годину (табела 24). То значи да је данас тек сваки пети становник града Новог Сада млађи од 20 година. Са друге стране, удео старог становништва, односно становништва старијег од 60 година повећао се са 15,5% (1991. године) на 21,8% (2011. године).

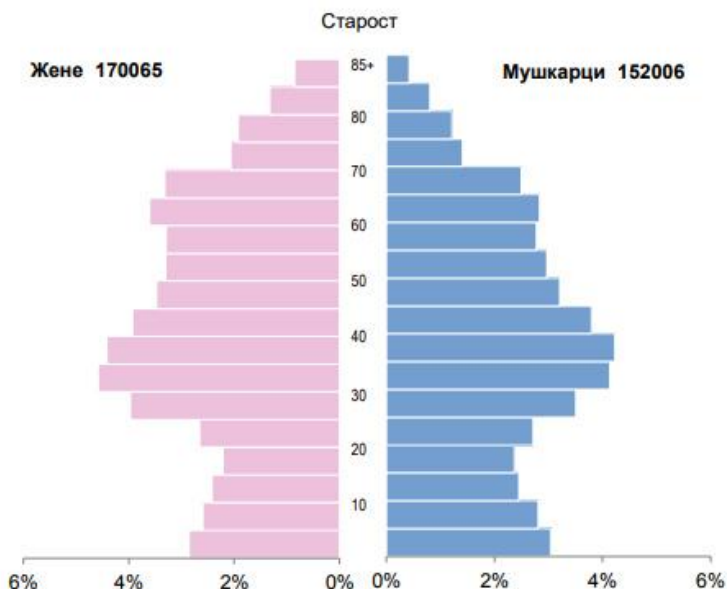
Како изгледа старосна структура становништва Новог Сада према најновијим подацима из 2017. године, видимо на слици 4, на старосно-полној пирамиди. И ова пирамида, пирамида регресивног типа, показује да становништво Новог Сада стари. Основа пирамиде указује на веома ниске стопе природног прираштаја, односно на биолошко необнављање становништва.

Са друге стране, избочине на пирамиди у старосним групама од 25 до 40 година, имајући на уму стопе природног прираштаја, указују на досељавање становништва управо ове старости.

Табела 26. Старосна структура становништва Новог Сада

	1991	2002	2011
укупно	265.464 (100,0)	299.294 (100,0)	615.371 (100,0)
0-19	68.883 (26,0)	66.675 (22,3)	127.795 (20,8)
20-39	78.274 (29,5)	86.892 (29,0)	179.193 (29,1)
40-59	75.658 (28,5)	86.457 (28,9)	174.050 (28,3)
60+	41.062 (15,5)	58.358 (19,5)	134.333 (21,8)

Извор: РЗС, 1993; РЗС, 2003в; РЗС, 2012б.

Слика 4. Старосно-полна пирамида становништва града Новог Сада 2017. године⁸¹

* * *

У посматраном периоду, између последња два пописа, у већини приградских насеља дошло је до повећања удела старог становништва, али и до пада броја становништва млађег од 15 година.

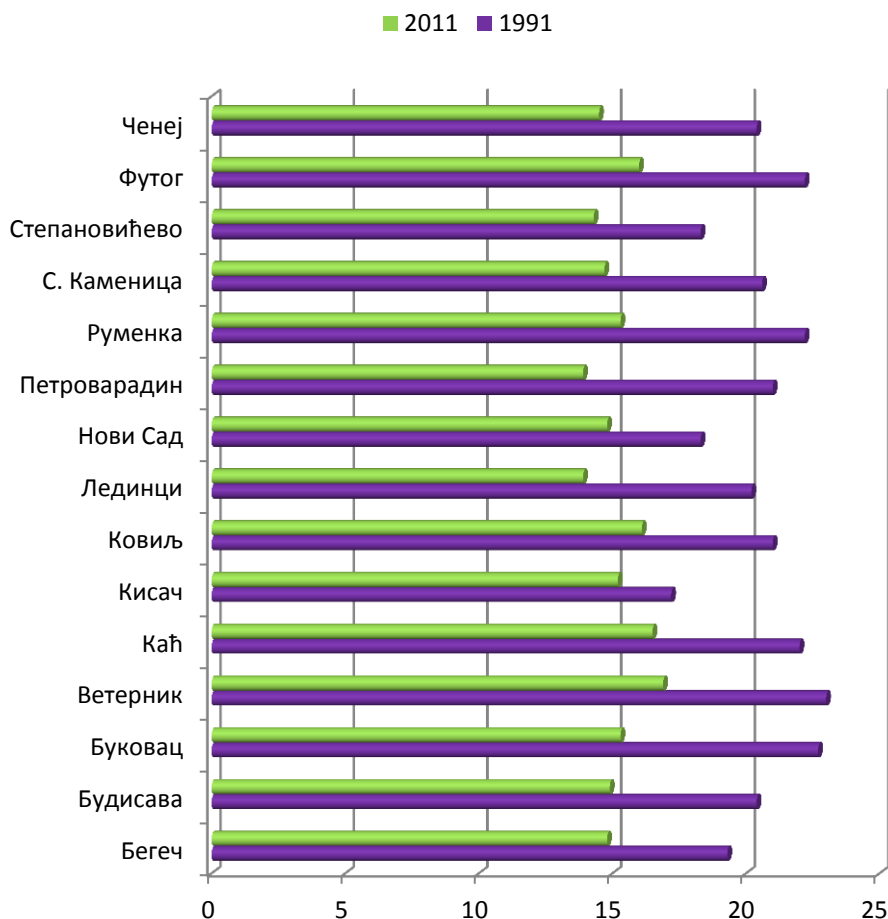
Анализа старосне структуре у приградским насељима показује да највећи удео старог становништва, односно становништва старијег од 65 година 2011. године имају Степановићево 17,7%, затим Лединци 17,4%, Сремска Каменица 17,0% и Кисач 16,9%⁸². У овим насељима најмањи је удео становништва млађег од 14 година. Тако је у Лединцима 13,9% становништва млађе од 14 година, а у Степановићеву 14,3% (попис 2011).

⁸¹ Извор: Витална статистика РЗС, Профил август 2018. године, DevInfo Србија.

⁸² 2002. године највише старог становништва има у Степановићеву 18,9% (1991. године било је 12,9% становништва старијег од 65 година), а затим у насељима Кисач (16,4%), Ченеј (15,2%), Ковиљ (15,1%), Нови Сад (14,7%) (РЗС, 2003в).

Са друге стране, најмањи удео старог становништва према попису 2011. године, имају насеља Ветерник 11,4%, затим Буковац 12,3% и Каћ 12,9%, насеља у која су се на територији града Новог Сада најчешће досељавали. Колико „брзо“ становништво стари показују и подаци пописа 1991. године када је у Ветернику било свега 3,7%, а у Буковцу 4,9% становништва старијег од 65 година.

Графикон 18. Удео младих од 0 до 15 година у укупном становништву насеља 1991. и 2011. године, у %

Становништво Ветерника и Буковца су примери „младог“ становништва. Ветерник је насеље са најмлађим становништвом у граду Новом Саду, са највећим природним прираштајем до 1991. године када је просечна старост била 35,1 година, а 19,8% становништва било је млађе од 15 година. Међутим, Ђурђевић наводи да је у декади 1991-2000. Ветерник имао најмању стопу природног прираштаја јер је „време интензивног насељавања младог становништва у Ветерник завршено, да је то становништво такође при крају своје репродукције и да, ако не буде даљих интензивних насељавања, у Ветернику се може очекивати врло брзо старење становништва и депопулација“ (Ђурђевић, Ђурчић, 2005: 82).

Становништво Буковца 1991. године имало је просечну старост 36,4 године, а 18,1% становништва било је млађе од 15 година. Двадесет година касније, 2011. године у Буковцу има 15,3 становништва млађег од 15 година, а становништво је у просеку старије за три године (39,8 година).

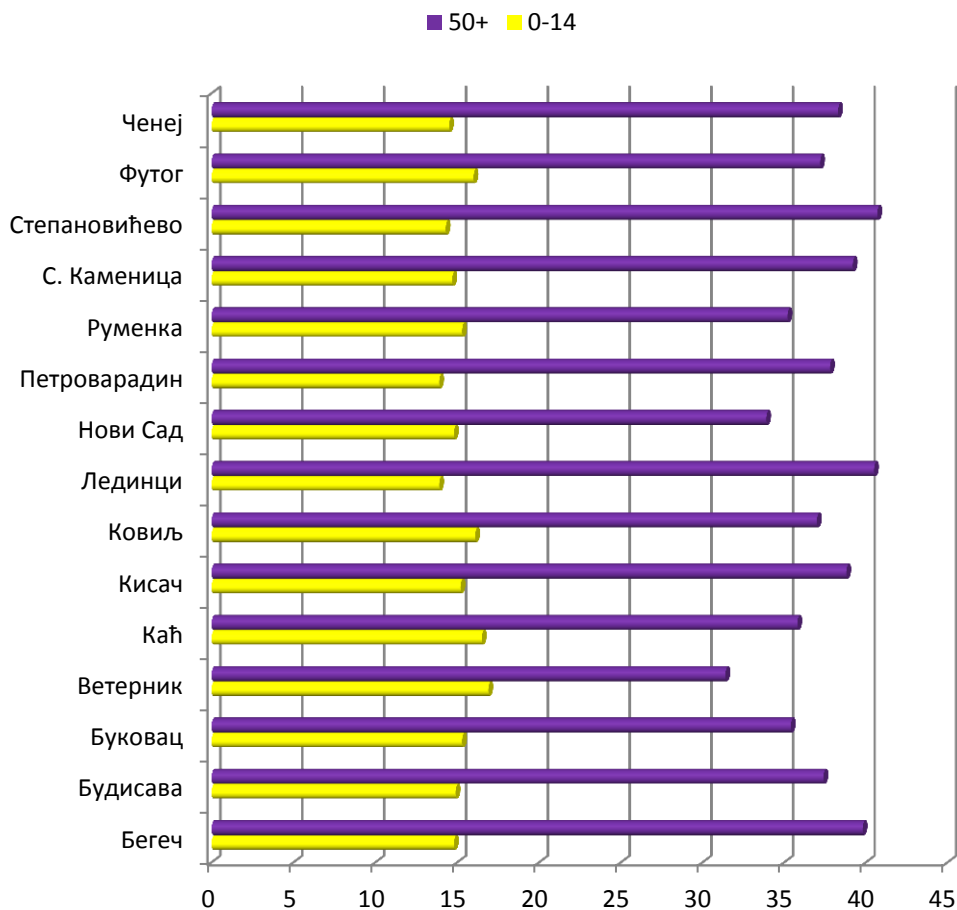
Колико је старење становништва захватило сва насеља, показује и поређење удела старосних контингената према пописима 1991. и 2011. године (табела 25). Једино је у поменутом Буковцу и Ветернику 1991. године било више младог (0-14) него становништва старијег од 50 година. У осталим местима удео становништва старијег од 50 година био је нешто већи од удела становништва 0-14 (Каћ, Руменка, Футог) и много већи у насељима Ченеј, Степановићево, Кисач, па чак и сам Нови Сад.

Двадесет година касније, подаци пописа 2011. године указују на то да је у већини насеља две петине становништва старије од 50 година (табела 27, графикон 19). У Степановићеву је 40,7% становништва старије од 50 година, а у Лединцима 40,5%. Са друге стране, удео становништва млађег од 15 година смањено се у свим насељима и креће се око 15% у укупном броју становника.

У Новом Саду и већини околних приградских насеља константно расте број становника. Међутим, на пораст броја становника није утицао

велики број рађања, већ првенствено миграције становништва. Према интензитету пораста броја становника насеља, може се закључити да се становништво највише досељавало у Нови Сад, Ветерник, а затим места поред Новог Сада. Са удаљеношћу насеља од Новог Сада опада и интензитет пораста. Природни прираштај је позитиван, али веома низак. Становништво града Новог Сада је у поодмаклој фази демографског старења, те се може очекивати даљи пад броја становника.

Графикон 19. Однос удела становништва старог 0-14 и 50+ у насељима града Новог Сада 2011. године

Табела 27. Старосна структура становништва насеља града Новог Сада 1991. и 2011. године, у %

Насеља	1991. године			2011. године		
	0-14	15-49	50+	0-14	15-49	50+
Бегеч	19,3	51,1	29,6	14,8	45,4	39,8
Будисава	20,4	55,2	24,4	14,9	47,7	37,4
Буковац	22,7	56,2	21,1	15,3	49,3	35,4
Ветерник	23,0	56,5	20,5	16,9	51,7	31,4
Каћ	22,0	53,6	24,4	16,5	47,7	35,8
Кисач	17,2	47,4	35,4	15,2	46,0	38,8
Ковиљ	21,0	46,7	32,2	16,1	46,9	37,0
Лединци	20,2	54,1	25,7	13,9	45,6	40,5
Нови Сад	18,3	50,7	31,0	14,8	51,3	33,9
Петроварадин	21,0	52,9	26,1	13,9	48,3	37,8
Руменка	22,2	54,0	23,8	15,3	49,5	35,2
С. Каменица	20,6	53,2	26,2	14,7	46,1	39,2
Степановићево	18,3	46,2	35,5	14,3	45,0	40,7
Футог	22,2	53,7	24,1	16,0	46,8	37,2
Ченеј	20,4	46,3	33,3	14,5	47,2	38,3

Извор: РЗС, 1993; РЗС, 20126.

4.4. Утицај абортуса на природни прираштај - пример становништва Новог Сада⁸³

У претходним редовима показано је да у Новом Саду расте удео старог становништва, а смањује се удео младог становништва. Нарочито је значајно што се смањује број младог становништва које тек треба да уђе у репродуктивни период.

На број рођене деце у једном друштву делују бројни фактори. Малачић⁸⁴ у оквиру групе чинилаца који утичу на трудноћу и порођај говори о утицају намерних прекида трудноће на наталитет. О детерминантама фертилитета говори и Ђурђев, наводећи да оне⁸⁵ „делују кроз следеће три категорије варијабли: жељени број деце, потенцијални број деце и трошкове регулисања фертилитета, што утиче на контролу рађања, а ова на крајњу последицу, на број живорођене деце“ (Ђурђев, 2001:71). Контрола фертилитета поред коришћења контрацепције, постиже се и намерним прекидом постојеће трудноће.

Према последњим подацима званичне статистике 2016. године у Србији је пријављено 15.526 прекида трудноће. Најзаступљенији су били медицински индуковани прекиди трудноће, односно намерни прекиди трудноће којих је било 11.093, односно 71,4%, а најчешће су га обављале жене у доби 25–34 године (46,6%). Међу женама које су имале намерни

⁸³ Неколико пасуса овог поглавља објављено је у тексту Стојшин, Снежана (2011). Утицај социо-демографских фактора на коришћење контрацепције, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књига XXXVI-2, Нови Сад, стр: 299-308

⁸⁴ Малачић је чиниоце који утичу на наталитет поделио на непосредне и посредне. У непосредне убраја узроке који утичу на формирање заједнице између мужа и жене, затим начин регулисања полних односа унутар заједнице, настанак концепције, неплодност због добровољних узрока и узроке који утичу на трудноћу и порођај. Посредни узроци делују преко непосредних, а најчешће се наводе економски, социјални, психолошки (опширније види 1988: 6).

⁸⁵ У базичне детерминанте фертилитета становништва убрајају се модернизација (образовање, урбанизација), културни фактори (религиозна и етничка припадност), генетски фактори (опширније Ђурђев, 2001: 70-78).

прекид трудноће било је 4,2% жена млађих од 20 година. Највећи број прекида трудноће (31,8%) је забележен код жена које већ имају двоје деце, док је удео жена без деце које су имале легално индукован прекид трудноће био 30,1% (Здравствено-статистички годишњак, 2016: 439)

Број намерних прекида трудноће на подручју Новог Сада почетком деведесетих година се смањује⁸⁶. Сумња у податке, не само на овом подручју, појавила се због наглог пада броја намерних прекида трудноће, који се, имајући у виду број ранијих абортуса и непромењене стопе коришћења контрацептивних средстава, није заиста променио. Наравно, реч је о опадању уредно пријављених абортуса, јер се од 1990. године отварају приватне клинике које углавном пријављују само део обављених намерних прекида трудноће⁸⁷.

Број абортуса извршених на Клиници за гинекологију и акушерство у Новом Саду сваке године је нижи, јер се жене вероватно рађе опредељују за приватну праксу.

Смањењем броја пријављених абортуса чини се да опада број абортуса који се изврши на једно живорођење. На пример, из табеле 26. види се да је 1991. године на једно живорођено дете извршен 1,08 абортуса, а 1999. године, „само“ 0,32. Међутим, имајући у виду да тачан број абортуса може бити само већи, јасно је да ни однос броја абортуса и броја живорођене деце није одговарајући.

⁸⁶ Према статистичким подацима број абортуса опада и на подручју Војводине. На пример, 2005. године у Војводини је пријављен 6.381 абортус, од чега је 87,1%, (5.561) намерних прекида трудноће. Наредне године од 6.267 абортуса 5.059, односно 80,7%, чинили су намерни прекиди трудноће. У Војводини је 2007. године пријављено 5.174 абортуса, а 74,5% (3.857) били су намерни. Извор: Институт за јавно здравље Србије за дате године.

⁸⁷ О проблемима тачног броја абортуса види опширније Стојшин, 2008.

Табела 28. Однос броја абортуса и броја живорођене деце на подручју Новог Сада 1991 –1999. године

година	број абортуса		број живорођене деце	број абортуса на једно живорођење
	Град Нови Сад	ГАК		
1991	3420	2028 (59,3)	3175	1,08
1992	3325	1977 (59,5)	3116	1,07
1993	2830	1576 (55,7)	2962	0,96
1994	1561	1280 (81,2)	3208	0,45
1995	1993	1257 (63,1)	3346	0,59
1996	1282	780 (60,8)	3192	0,40
1997	921	557 (60,4)	2999	0,31
1998	899	684 (76,1)	3041	0,30
1999	890	846 (95,1)	2807	0,32

Извори: Гинеколошко-акушерска клиника Нови Сад за дате године;

Институт за здравствену заштиту у Новом Саду; витална статистика за дате године

Напомена: У загради се налази удео абортуса извршених у Гинеколошко-акушерској клиници у укупном броју абортуса у Новом Саду

Како су ови подаци непотпуни, анализа утицаја намерног прекида трудноће на наталитет допуњена је емпиријским истраживањем. Овде су коришћени и подаци емпиријског истраживања спроведеног 2007. године на Клиници за гинекологију и акушерство у Новом Саду (Стојшин, 2008). Испитано је 220 жена⁸⁸ у фертилном периоду старости од 15 до 49 година.

⁸⁸ Узорак је био подељен у две групе. Прву групу чинило је 120 испитаница одабраних случајним узорком на територији града Новог Сада (Нови Сад и приградска насеља). Најмлађа испитаница имала је 20, а најстарија 49 година. Другу групу чинило је 100

За ову анализу коришћени су подаци о оствареном и жељеном броју деце испитаница, о броју абортуса, о понашању у случају наредне трудноће.

Од 220 испитаница 158 имало је децу, 306 живорођене деце, односно 1,9 деце у просеку. Децу нема 62 испитанице, односно 28,2% од укупног броја испитаница.

Једно дете има 27,2% жена, 55,1% испитаница има двоје деце, а троје деце има 14,5% од укупног броја жена које имају децу. Само 3,2% испитаница има 4 и више деце.

Да ли бисте желели да имате још деце? Само 36,7% од укупног броја жена које имају децу кажу да би волеле да имају још деце, док је 63,3% испитаница рекло да не жели више да рађа.

Иако би нешто више од једне трећине жена које већ имају децу желело још деце, ипак, то не значи да ће их и имати. Мање од половине жена које желе још деце 42,9% родиле би децу уколико затрудне, 23,8% њих не би родило дете, а чак 33,3% жена нису сигурне да ли би се одлучиле за рађање или намерни прекид трудноће иако желе још деце.

Уколико затрудни 30,5% од укупног броја испитаница каже да би родило дете, док би се 38,6% њих одлучило за намерни прекид трудноће. Скоро трећина жена, 30,9%, нису сигурне какву би одлуку донеле. То значи да би скоро половина будућих трудноћа највероватније завршила намерним прекидом трудноће.

Да ли сте имали абортус? Од укупног броја испитаница чак 72,3% имало је намерни прекид трудноће, а само 27,7% није. 159 жена имало је 366 намерних прекида трудноће, што значи да је свака жена са абортусом у просеку имала 2,3 абортуса⁸⁹.

испитаница које су у време истраживања дошле на Клинику за гинекологију и акушерство у Новом Саду ради намерног прекида трудноће. Најмлађа је имала 16, а најстарија 45 година (Стојшин, 2008).

⁸⁹ Није урачунат број абортуса испитанице која не зна колико их је имала до сада.

Испитанице које имају децу (1,9 деце у просеку) имале су до момента истраживања 326 намерних прекида трудноће, односно једна жена у просеку је имала 2 абортуса. Број абортуса и даље већи од броја живорођене деце.

На једно живорођено дете извршен је 1,07 намерних прекида трудноће. Жене које имају једно дете имале су у просеку 1,67 намерних прекида трудноће, а жене са двоје деце 1,95 абортуса. Испитанице са троје деце имале су 2,96 абортуса, а оне са четворо деце у просеку 3,2 намерна прекида трудноће. Са порастом броја деце расте и број абортуса.

Табела 29. Однос броја досадашњих абортуса и броја живе деце жена испитаница са намерним прекидом трудноће

број ранијих абортуса	број жена	број живе деце				
		нема	једно	двоје	троје	четири
укупно	189	31	43	87	23	5
без абортуса	31	-	13	17	1	-
један	61	25	11	21	2	2
два	47	5	10	27	5	-
три	24	1	5	11	5	2
четири	11	-	1	4	6	0
пет +	15	-	3	7	4	1

* * *

Абортуси представљају значајан фактор ниског природног прираштаја. Иако још нису ни близу краја репродуктивног периода, само трећина

жена би родила дете уколико затрудни. Остале испитанице одлучиле би се пре за намерни прекид трудноће, него за рађање.

Статистички подаци показују да опада број намерних прекида трудноће. Међутим, због непотпуног броја пријављених абортуса на једном подручју не може се у потпуности сагледати утицај абортуса на број живорођене деце.

Подаци емпиријског истраживања показују да је број абортуса и даље већи од броја живорођене деце. Намерни прекиди трудноће директно утичу на кретање стопа наталитета, а самим тим и на висину природног прираштаја (Стојшин, 2011).

Колики је стварни број абортуса?

Основни проблем у одређивању степена утицаја намерних прекида трудноће на фертилитет, а тиме и на природни прираштај, у последње две деценије огледа се у непотпуној статистици, односно у непознавању тачног броја абортуса. Проблем није новијег датума. У досадашњим истраживањима фертилитета, указује се на проблем валидности података о броју абортуса. На пример, још 1968. године при испитивању варијабилног фертилитета у Војводини, аутори наводе да на постојећи број абортуса у овом региону (37.142) треба додати још неколико хиљада за које се претпоставља да су илегални (1978: 55). Тада је рођено 21.758 деце „дакле знатно мање него регистрованих абортуса у здравственим установама“ (1978: 55). На сваки порођај извршено је 1,7 абортуса.

Данас је проблем сличан. Разлика је у томе што на постојећи број намерних прекида трудноће додајемо број абортуса извршених у приватним клиникама који нису уредно пријављени. На пример, у Београду су се до 1991. године на једно живорођено дете обављала два прекида трудноће “да би се последњих година на 2-3 живорођена детета обавио 1 прекид” (Приказ, 2008). Међутим, прави проблем поређења броја живорођене деце и броја абортуса огледа се у претпоставци „да се око 2/3 прекида трудноће обави у приватним здравственим установама и ординацијама које не достављају законом прописан образац пријаве” (Стојшин, 2011).

5. БУДУЋНОСТ СТАНОВНИШТВА СРБИЈЕ – утицај глобализације⁹⁰

Значај проучавања демографске димензије глобализације огледа се у потреби проучавања становништва као могућег потенцијала или кочнице друштвеног и економског развоја. Управо ова димензија глобализације представља одговарајући оквир за проучавање и разумевање кретања како светског становништва, тако и становништва Републике Србије. Расправа о овом аспекту глобализације подразумева праћење кретања броја становника, односно анализу пада броја становника услед сиромаштва и високих стопа морталитета, глади, присилних миграција; затим, питање глобалних миграција услед економских разлога и промена на тржишту рада; питање продуженог животног века и последица и промена које се јављају услед старења становништва, нарочито у развијеним земљама.

Демографска димензија указује на две крајности светског становништва. Са једне стране, глобалне демографске промене у развијеним земљама огледају се у започетом процесу депопулације, у све већем проценту старијег становништва и продуженом просечном трајању живота. Са друге стране су сиромашне земље у којима су високе стопе природног прираштаја, односно све већи пораст броја становника.

Становништво Србије карактерише депопулација и све већи удео старог становништва у укупном броју становника. Ове промене у популацији, односно, депопулација, негативне стопе природног

⁹⁰ Већи део овог поглавља објављен је у раду: Стојшин, Снежана (2013). Глобализација и демографски трендови у Републици Србији, у *Глобализација и десуверенизација*, Међународни тематски зборник радова, ур. В. Вулетић, Ј. Ћирић, У. Шуваковић; Београд: Српско социолошко друштво, Институт за упоредно право; Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, стр. 919-931. Међутим, рад је за потребе ове монографије проширен и обogaћен новим подацима.

прираштаја и све старије становништво, утичу на друштвени и економски развој. Смањује се удео радно способног становништва, повећавају се трошкови за здравствену заштиту, повећава се број пензионера, а поставља се и питање концепта активног старења становништва.

5.1. Демографски аспекти глобализације

У тражењу одговора на бројна питања која се најчешће постављају о глобализацији, питања о значењу глобализације, почецима ове појаве, објашњењу феномена глобализације и питање последица глобализације на различите области друштвеног живота (Вулетић, 2006), чини се да је акценат, пре свега, стављен на изучавање економског и донекле културног аспекта глобализације. У расправама које су до сада вођене о глобализацији, аутори су најмање пажње посветили демографском аспекту глобализације. Глобалне демографске промене прожимају и утичу на све остале аспекте глобализације. Истраживачи никако не смеју занемарити изучавање ове димензије, јер становништво и његове структуре представљају могући потенцијал или кочницу друштвеног и економског развоја.

Демографска димензија глобализације представља одговарајући оквир за проучавање и разумевање кретања светског становништва, односно становништва Републике Србије, и пружа могућност предвиђања утицаја одређене демографске ситуације на остале аспекте друштвеног развоја. Расправа о демографском аспекту глобализације подразумева праћење и истраживање различитих глобалних демографских промена, од којих су најважније: праћење кретања броја становника, односно анализа утицаја различитих фактора на пад броја становника (сиромаштво, високе стопе морталитета, глад, присилне миграције); затим, питање глобалних миграција које су најчешће условљене економским разлозима и променама које се догађају на тржишту рада;

питање продуженог животног века и последица и промена које се јављају услед старења становништва, нарочито у развијеним земљама.

Изучавање демографске димензије глобализације указује на две крајности кретања светског становништва. Са једне стране, глобалне демографске промене у развијеним земљама огледају се у започетом процесу депопулације, у све већем проценту старог становништва и продуженом просечном трајању живота. Са друге стране су сиромашне земље у најнеразвијенијим деловима света, које, као на пример афричке земље, карактерише висока смртност, или, пак, арапске и азијске земље за које је специфичан све већи пораст броја становника услед високих стопа природног прираштаја (пример Индија) (Милорадовић, 2011).

Специфичности периода пре почетка глобалних демографских промена, односно демографске транзиције, могу се сажети у једној реченици: "Пре почетка демографске транзиције живот је био кратак, много деце се рађало, раст становништва је био спор, а становништво је било младо" (Lee, 2003: 167). Раније наведене демографске промене условиле су промене у социјалној и економској сфери у Европи, те је дошло до повећања животног стандарда, повећања нивоа образовања, друштво постаје све више урбано, жене су у много већем броју укључене на тржиште радне снаге, и слично. Рехер (Reher, 2011) наводи да ове социјалне и економске промене аутори из различитих области проучавања, на жалост, не доводе у везу са демографским променама, ни директно ни индиректно.

Овај аутор наводи да ће јачина утицаја демографске транзиције на друге области живота зависити пре свега од брзине демографских промена и каже да ће се ове промене у неразвијеним земљама света одвијати много брже него у европским земљама у претходној демографској транзицији. Опадање веома високих стопа морталитета и наталитета у неразвијеним деловима света, догодиће се услед повећања

коришћења контрацептивних средства⁹¹, антибиотика, уз помоћ међународног програма вакцинације и спровођења мера за повећање нивоа јавног здравља који су и биће промовисани од стране локалних власти и различитих међународних организација (Рехер, 2011).

И пројекције становништва од стране УН показују да до 2050. године светско становништво и даље расте. Тада ће према пројекцијама на планети живети више од 9 милијарди људи, уз просечан годишњи пораст од 83 милиона становника, а од поменуте године услед наведених демографских промена, број становника почеће да опада.

5.2. Основни правци кретања светског становништва

Према подацима Уједињених нација средином 2017. године светска популација бројала је 7,6 билиона становника. Највише светског становништва живи у Азији, око 60% од укупног броја становника на земљи, док је други континент по броју становника Африка⁹² у којој живи 15,2% светског становништва. Становништво Европе обухвата свега 7% светског становништва (Eurostat, 2012). Најнасељенија земља је Кина са

⁹¹ Чак ни у Европи контрацептивна средства нису свуда "популарна". Анализа статистичких података Уједињених нација за прву деценију 21. века о коришћењу контрацептивних средстава у европским земљама упућује на могућност поделе земаља у две групе. "Прву групу углавном чине развијене земље у којима веома висок проценат жена у репродуктивном периоду користи модерна контрацептивна средства, а мали је број намерних прекида трудноће. Другу групу најчешће чине земље у развоју у којима се жене у планирању породице углавном ослањају на намерни прекид трудноће, док је степен коришћења контрацептивних средстава, нарочито модерних, веома низак." (Стојшин, 2011: 300)

⁹² Петровић коментарише Кенедијеве мрачне прогнозе за овај део света и каже: "Још је гора ситуација у субсахарској Африци, јединој области за коју стручњаци Уједињених нација не предвиђају опадање сиромаштва у XXI веку. Демографски бум, изазван вакцинацијом и лековима, оптеретио је ове државе безнадежно, и сва је шанса да ће тај тренд бити настављен, и да ће се до 2025. становништво Африке триплирати. Наставиће се притисак на градове, који повећава социјалну нестабилност и компликује многобројне међудржавне сукобе." (Петровић, 2003: 166)

19,2% светске популације, док становништво Индије чини 17,8% светске популације⁹³, након њих САД има 4,5% (Eurostat, 2012).

Светска популација удвостручила се за свега 40 година, од 1960. до 2000. године (УН, 2012). Међутим, "у периоду 2000-2005. у чак 84 земље фертилитет је био на нивоу простог обнављања или испод тог нивоа. Ове земље чиниле су 2,8 милијарди или 45% светског становништва." (Ђурђевић, 2006: 11).

Ипак, пројекције⁹⁴ показују да ће број становника већине европских земаља укључујући и Русију, почети да опада од 2010. године, што би требало да потврде и недавно спроведени пописи становништва у већини европских земаља, а да ће број становника са 495 милиона, до 2050. године опасти на 422 милиона. Само у три државе се према пројекцијама УН очекује повећање броја становника у Албанији, Македонији и Турској⁹⁵ (Мунс, 2007), а сличне карактеристике кретања има и становништво српске покрајине Косова и Метохије⁹⁶. Са друге стране, у Северној Африци и Блиском Истоку, где је 2005. године живело

⁹³ И Кина и Индија спровode рестриктивну популациону политику, "али се ипак сматра да ће до 2025. обе ове државе имати по 1,5 милијарду становника. Стога постоји оправдана бојазан од глади у овим земљама, у којима се становништво у великом проценту бави пољопривредом. Међутим, кинески успеси у осавремењавању пољопривреде и увећању приноса омогућавају и оптимистичка очекивања. Али, бројност становништва негативно утиче на осавремењавање производног процеса, аутоматизација и роботика не играју велику улогу у земљама које имају вишак радне снаге и у којима се сеоско становништво одлива у пренасељене градове, пунећи сиротињске четврти и дижући стопу криминала." (Петровић, 2003: 165)

⁹⁴ "Под пројекцијама становништва се, у најширем смислу, подразумева моделирање демографске будућности на основу претпоставки које у време њиховог дефинисања могу, али и не морају да изгледају вероватне. Најважнији циљ пројекција (посебно средњорочних и дугорочних) јесте сагледавање демографских, али и ширих друштвено-економских последица остварења одређених претпоставки на којима су оне засноване." (РЗС, 2011: 6)

⁹⁵ Турска и Албанија су 2017. године, поред Ирске (6,6‰) и Исланда (5,3‰), имале највиши природни прираштај у Европи: Турска 10,8‰, Албанија 3,0‰ (Eurostat, 115/2018, 10.07. 2018)

⁹⁶ У изворном тексту (Мунс, 2007) Косово је наведено као четврта држава.

313 милиона људи, 2025. предвиђа се пораст на 432 милиона а 2050. године на 542 милиона људи (исто, 2007).

Пораст светског становништва

* Према пројекцијама Уједињених нација, светска популација ће достићи 9,8 милијарди људи 2050. године, и 11,2 милијарди 2100. године. Чак и под претпоставком да ће ниво фертилитета наставити да опада, претпоставља се да ће становништво расти у просеку за 83 милиона годишње. Кина (са 1,4 милијарде становника) и Индија (1,3 милијарде становника) ће према пројекцијама УН остати две најмногољудније земље, са 19%, односно 18% од укупног светског становништва. Очекује се да ће 2024. године број становника Индије премашити број становника у Кини.

Међу десет највећих земаља, Нигерија је најбрже расте. Иако тренутно заузима 7. место по величини, предвиђа се да ће непосредно пре 2050. године премашити и САД и постати трећа по величини земља на свету. Више од половине глобалног раста према пројекцијама од 2017. до 2050. године бити концентрисано у малом броју земаља. Наиме, очекује се да ће се половина раста светске популације концентрисати у само девет земаља: Индији, Нигерији, Конгу, Пакистану, Етиопији, Танзанији, Сједињеним америчким државама, Уганди и Индонезији.

У Африци се и даље бележе високе стопе раста становништва. Између 2017. и 2050. године очекује се да ће популација 26 афричких земаља најмање удвостручити своју тренутну величину. Концентрација глобалног раста становништва у најсиромашнијим земљама представља значајан изазов за власти у спровођењу Агенде за одрживи развој (Agenda for Sustainable Development) до 2030. године, чији је циљ да оконча сиромаштво и глад, прошири и унапреди здравствене и образовне системе, затим, постизање родне равноправности и оснаживање жена, смањење неједнакости.

Извор: *The World Population Prospects: The 2017 Revision, published by the UN Department of Economic and Social Affairs*

5.3. Старење становништва – стари/нови демографски проблем

За Европу, односно Европску Унију, карактеристична су два екстрема: са једне стране у великом броју држава забележене су најниже стопе фертилитета икада, а са друге стране у Западној Европи бележи се најдуже очекивано трајање живота у свету (Мунс, 2007). Управо низак фертилитет и повећање очекиваног трајања живота условљавају поремећаје у старосној структури становништва већине европских земаља: европска популација стари, односно, смањује се број млађих од 20 година, а расте број становника старијих од 60 година. Овај тренд се најчешће назива "демографско старење" (Мунс, 2007) и треба га разликовати од индивидуалног старења (Бобић, 2008: 9), о чему је већ било речи.

Временски, почетак процеса старења становништва који је "настао" у Западној Европи, везује се за период након шездесетих година прошлог века. Крајем 20. и почетком 21. века старење становништва постаје "доминантна особина демографског развојка" (Бобић, 2008: 9) не само у Западној Европи већ у њеном великом делу. Важност проучавања старосне структуре огледа се у њеном утицају на друштвени развој неке популације, и најчешће преставља огледало развоја одређене популације током дужег временског периода.

Старење становништва, односно константно повећање удела старог становништва у укупном броју становника, последица је комбинације различитих демографских фактора као што су ниске стопе наталитета у дужем временском периоду уз које се не обезбеђује проста репродукција становништва, затим велики број миграната, пораст очекиваног трајања живота. Старење становништва утиче на све остале структуре становништва и на његово кретање. И у земљама које имају веома високе стопе наталитета или висок пораст становништва долази до демографских промена. Тако се у Кини велики пораст становништва

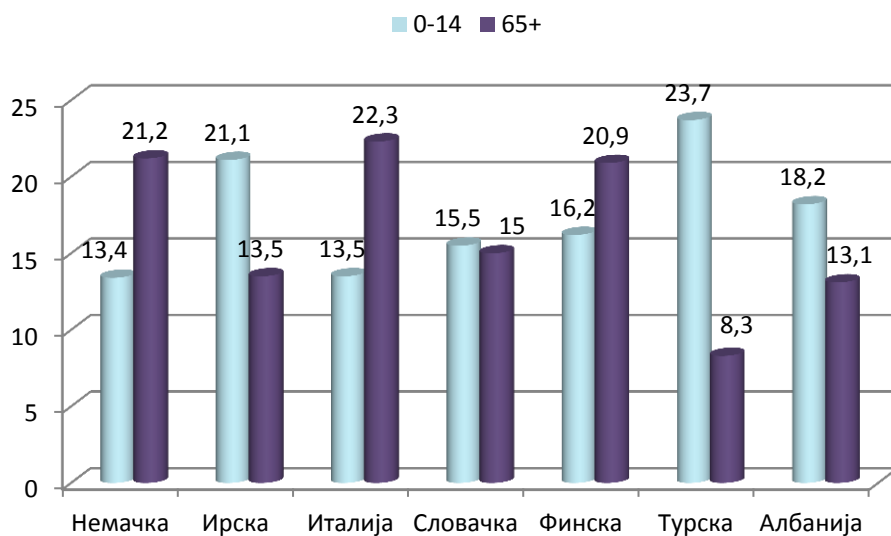
полако успорава, а Индија и Латинска Америка које имају младу популацију, налазе се на почетку ових демографских промена.

Промене у браку и породици полако утичу на промене у репродуктивном понашању. Процес старења на различите начине утицаће на различите популације. Пред популације са великим бројем старог становништва постављају се захтеви обезбеђења бриге за старе, здравствене заштите, активног старења. Старење радне снаге утицаће на продуктивност, а са друге стране, државе са младим становништвом очекује све већа потражња радних места.

У Европи је 2011. године, тачније у ЕУ-27, старо становништво (преко 65 година) у укупном броју становника учествовало са чак 17,5%. Исте године забележено је и мање младог становништва (0-14 година) од старог, које је чинило је 15,6% од укупног броја становника ЕУ-27. Међу чланицама ЕУ највећи удео младог становништва има Ирска 21,3%, а најмањи Немачка 13,4% и Бугарска 13,2%. Наравно, обрнуто је са бројем становника старијих од 65 година, којег највише има у Немачкој, 20,6% од укупног броја становника те земље, а најмање у Ирској, 11,5%. Када је реч о земљама које нису чланице ЕУ, најмлађе становништво има Турска са 25,6% младог и свега 7,2% старог становништва.

Просечна старост становништва земаља ЕУ 2017. године била је 42,8 године. Најстарије је становништво Немачке са 45,9 година просечне старости (Eurostat, 2018). У целој Европи 2017. године просечна старост становништва најмања је у Турској 31,4 године, Албанији 35,6, а затим на Исланду 36,3 и Ирској 36,9 (Eurostat, 2018) (слика 5).

Графикон 20. Удео старог и младог становништва у неким земљама Европе у 2017. години

Табела 30. Пројекције просечне старости светског становништва за 2050. и 2100. годину

	просечна старост					
	Свет		Европа		Србија	
	2050.	2100.	2050.	2100.	2050.	2100.
фертилитет						
низак	40,9	48,6	51,3	56,3	55,8	63,2
висок	32,0	35,2	40,1	39,2	44,2	40,1
средњи	36,1	41,2	45,7	46,8	50,6	49,2
константан	30,7	22,6	48,0	51,9	51,4	56,7

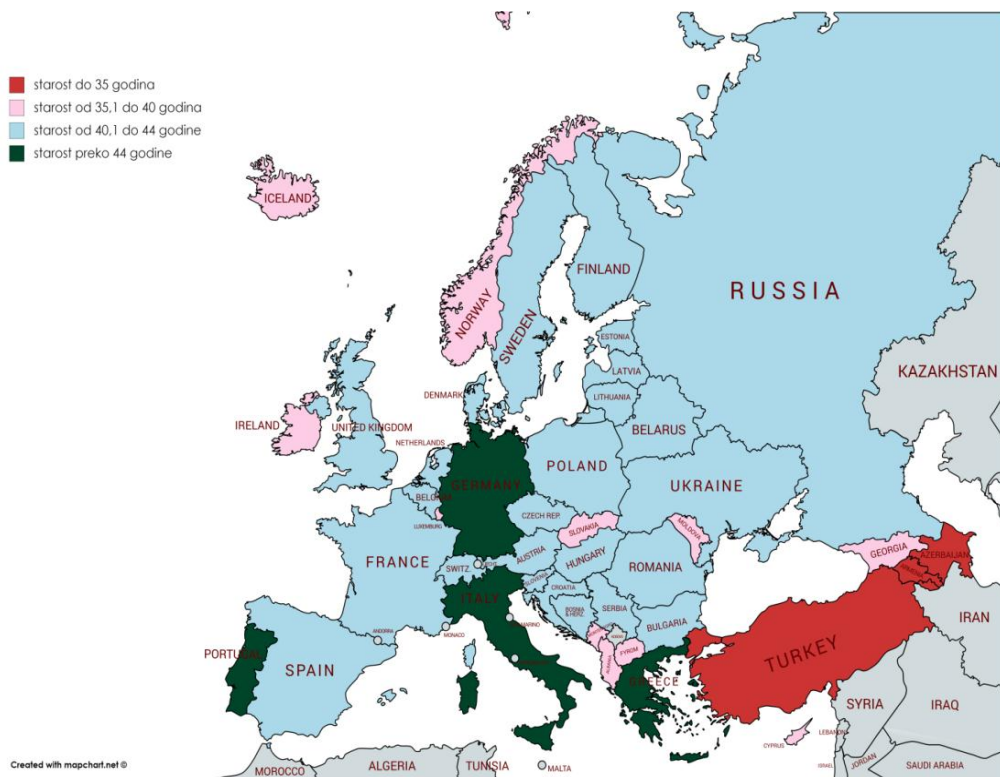
Извор: Уједињене нације, *World Population Prospects: The 2012 Revision*

Према пројекцијама Уједињених нација из 2012. године (табела 30) светско становништво наставиће да стари у свим варијантама висине фертилитета, осим уколико се не наставе тренутне стопе фертилитета које ће узроковати да светско становништво 2100. године у просеку буде старо свега 22,6 година. Према овим пројекцијама становништво Србије ће у скоро свакој варијанти висине фертилитета бити старије од просечног Европљанина за четири до пет година.

И подаци Светске здравствене организације (World Health Organisation) указују да светско становништво убрзано стари. Процењује се да ће се између 2000. и 2050. године број становника на Земљи старијих од 60 година удвостручити, са удела од 11% на 22% од укупног броја становника, односно уместо 605 милиона, 2050. године биће 2 билиона старог становништва (WHO, 2012). Зато ова организација има за циљ да што боље организује здравствену заштиту, рехабилитацију и дугорочну бригу, превенцију од болести и друге активности.

Пошто је старо становништво све бројније, а животни век све дужи "приликом проучавања различитих димензија старења у свету све више се ова популација дели на три подгрупе: "младо старо" становништво (young old) од 65 до 74 године, старо становништво од 75 до 84 године, и "најстарије старо" (Девеџић, 2012: 46).

Процењује се да ће просечна старост становништва у Европској унији 2060. порасти на 47.9 година, док ће удео старог становништва 2060. године износити чак 30% у укупном броју становника (Giannakouris, 2008: 1).

Слика 5. Просечна старост становништва у европским земљама, 2017. године⁹⁷

Већ је наведено да старосна структура има великог утицаја на друге структуре становништва, а овде ће само укратко бити наведено како старење становништва утиче на кретање броја радноспособног становништва. Радно способно становништво (15-64) у ЕУ 2011. године чинило је 66,9% становништва. Међутим, наведене пројекције становништва Европе показују веома значајан утицај на будућност старосне структуре становништва, те ће број радно способног становништва (15-64 године) са 328 милиона колико је рецимо у Европи било 2005. године 2050. године опасти на 268 милиона.

⁹⁷ Карта је направљена на основу података Eurostata за 2017. годину.

Према пројекцијама 2050. године у Европи ће бити свега 188 милиона активног становништва. Ради поређења можемо напоменути да ће се број радно способног становништва у Северној Африци и Блиском Истоку у овом периоду удвостручити: од 195 милиона колико је забележено 2000. године на 365 милиона 2050. године (Munc, 2007). И пројекције Уједињених нација и европске статистике (Eurostat) становништва показују да ће 2060. године у Европској унији на једну особу старију од 65 година бити мање од два радноспособна становника (Eurostat, 2012).

Старост становништва ЕУ 2017. године

* Становништво 28 земаља Европске уније 1. јануара 2017. године процењено је на 511,5 милиона. У укупном броју становника ЕУ-28 млади људи (0 до 14 година) чинили су 15,6% становништва, а удео старог становништва (65 година или више) износио је 19,4% (повећање од 0,2 процентних поена у односу на претходну годину и повећање за 2,4 процентна поена у поређењу са 10 година раније). Радно способно становништво (старости од 15 до 64 године) имало је удео од 64,9% у укупној популацији.

Највећи удео младих у укупном броју становника у државама чланицама ЕУ, у 2017. години, забележен је у Ирској (21,1%), док је најмањи удео забележен у Немачкој (13,4%). Што се тиче удела лица старијих од 65 година у укупном броју становника, највеће уделе имала је Италија (22,3%), Грчка (21,5%) и Немачка (21,2%). Ирска је земља са најнижим уделом старог становништва (13,5%).

Извор: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Population_structure_and_ageing#The_share_of_elderly_people_continues_to_increase

5.4. Шта је са становништвом Србије?

У Србији је између пописа 2011. и 2002. године забележено 311.139 становника мање⁹⁸. Становништво Србије је сваког дана све старије. Према попису 1981. године удео младог становништва био је дупло већи од удела старог становништва, а 2002. године први пут је забележен већи број старог него младог становништва (табела 31).

Табела 31. Удео старосних група у укупном становништву Србије

	1981.	1991.	2002.	2011.
укупно	100,0	100,0	100,0	100,0
0-14	20,7	19,4	15,8	14,3
15-44	43,2	42,7	40,4	38,7
45-64	25,4	26,0	27,2	29,6
65+	10,8	11,9	16,7	17,4

Извор: РЗС, 20126.

Поређења ради, подсетимо се старосне структуре становништва Европске уније. На почетку 2012. године 15,6% становништва било младо од 0 до 14 година, 66,6% становништва старо је од 15 до 64 година, а 17,8% становништва ЕУ старије је од 65 година. Младо становништво у

⁹⁸ На смањење броја становника утицале су миграције, али и веома ниске стопе природног прираштаја. "У периоду 1991-2011 у Србији је значајно повећан број општина са нултим и негативним прираштајем становништва. Негативан природни прираштај је 1991. имала свака друга општина, док је у 2011. готово занемарљив број општина са позитивним природним прираштајем. У 2011. години 51 општина је забележила негативан природни прираштај већи од -1%. Општине са највећим негативним природним прираштајем налазе се углавном на привредно неразвијеном и емиграционом подручју. У периоду 2002-2011, скоро 1/5 општина је изгубила преко 15% становништва." (Демографска анализа Србије, 2013).

Србији 2011. године чинило је 14,3% од укупног броја становника, од 15 до 64 одине старо је 68,3% становништва, а старог становништва има 17,4%.

Уколико од неколико класификација старосне структуре прихватимо поделу становништва на младо (0-14 година), средње (15-64) и старо (преко 65 година) становништво, при чему је нека популација млада уколико има удео старог становништва мањи од 4%, средње је зрелости уколико се удео старог становништва креће од 4% до 7%, и старо становништво је уколико је удео старог становништва већи од 7%, јасно је колико је становништво Европе, а нарочито Србије старо.

Просечна старост становника Турске 2012. године, најмлађег становништва у Европи, била је једнака просечној старости становништва Србије из пописа 1953. године. Просечна старост становништва Србије повећавала се из године у годину, а на последњем попису 2011. године израчунато је да је становништво Србије у просеку старо 42,2 године (табела 32).

Табела 32. Просечна старост становништва Србије

пописна година	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
просечна старост	28,9	29,3	30,4	32,3	33,7	37,1	40,2	42,2

Извор: РЗС, 20126.

Каква је будућност становништва Србије? Основна карактеристика становништва Србије у наредних 40 година биће наставак процеса депопулације у све три варијанте висине стопа фертилитета. Чак и у варијанти високог фертилитета у Србији ће, према пројекцијама Републичког завода за статистику, 2052. године бити мање становника него 2002. године. У случају ниских стопа фертилитета, поменуте године

биће чак 2 милиона мање становника Србије (табела 30). Процене Уједињених нација указују на могућност стварања још лошије демографске слике Србије, према којој ће у случају средње варијанте фертилитета у Србији 2100. године живети 4.054.000 становника, са константним фертилитетом 3.176.000 становника, са ниским фертилитетом само 1.737.000 становника. Само у случају повећања стопа фертилитета Србија ће 2100. године имати 7.652.000 становника (UN, 2012).

Табела 33. Пројекција укупног становништва Републике Србије, 2002, 2032. и 2052.

варијанта фертилитета	година			индекс раста 2052 (2002 = 100)
	2002.	2032.	2052.	
ниска	7515	6475	5647	75.1
средња	7515	6851	6565	87.4
висока	7515	7071	7193	95.7

Извор: РЗС, 2011.

Ни старосна структура неће бити "млађа". Наиме, удео старог становништва у укупном броју становника Србије ће се повећавати. У варијанти средњег фертилитета у Србији ће 2050. године бити 23,2% старог становништва. У варијанти ниског фертилитета предвиђа се удео од 26,7% старог становништва укупном броју становника, а у варијанти високог фертилитета 21,3% старог становништва⁹⁹ (РЗС, 2011). Према

⁹⁹ "Према свим варијантама пројекција, неминовно је смањење учешћа радно способног становништва (15-64) у укупној популацији, а пад би се кретао од 5,5% до 7,6%, зависно од варијанте. Као последица раста учешћа старијег становништва и пада учешћа становништва радног узраста, очекује се раст стопе зависности старијег становништва." (Демографска анализа Србије, 2013).

пројекцијама у константној висини фертилитета просечна старост становништва Србије 2050. године биће 51,4 године, а 2100. године 56,7. а уколико фертилитет настави да опада просечна старост становништва Србије 2050. године биће 55,8, а 2100. 63,2 године (табела 33). У случају константне висине фертилитета на 1000 становника 2050. године рађаће се 6,9 деце (UN, 2012).

Каква је будућност становништва Војводине? Одговор на ово питање, или боље рећи одговори, налазе се у последњим пројекцијама становништва које је РЗС објавио за период од 2011. до 2041. године (први пут на нивоу општина и градова), применом аналитичког метода (РЗС, 2014г). Пројекције су рађене у варијанти ниског, средњег и високог фертилитета, у варијанти константног фертилитета и морталитета и варијанти нултог миграционог салда¹⁰⁰.

Према резултатима пројекција „процес депопулације био би континуиран током читавог пројектованог периода и према свим варијантама пројекција“ (РЗС, 2014г: 12), а „депопулација би била најинтензивнија под претпоставком остварења константне варијанте“ (исто, 12). У свих 5 варијанти у Војводини би дошло до смањења броја становника: најмање становника предвиђа се у варијанти константног фертилитета и морталитета 2041. године када ће према пројекцијама у Војводини бити 1.542.028 (индекс 2041/2011 79,8). Највећи индекс пораста у периоду 2041/2011 предвиђа се у варијанти високих стопа фертилитета, 91,7, када се предвиђа 1.773.055 становника што је такође мање него 2011. године (РЗС, 2014г: 14).

¹⁰⁰ „Прве три варијанте имају исту комбинацију хипотеза о морталитету и миграцијама, а међусобно се разликују само према усвојеној варијанти о фертилитету. Четврта варијанта је рађена на основу претпостављеног константног фертилитета и морталитета и очекиваних миграција. Пета варијанта се, у односу на средњу варијанту, разликује једино у погледу хипотезе о миграцијама – овог пута је претпостављен нулти миграциони салдо. Последње две варијанте имају аналитички карактер, а не прогностички.“ (РЗС, 2014г).

Према овим пројекцијама предвиђају се и промене у старосној структури становништва Војводине. Пораст удела становништва старости од 0 до 14 година предвиђа се једино у варијанти високог фертилитета, док се у осталим варијантама предвиђа даље опадање удела најмлађег становништва (табела 34). Са друге стране, у свим варијантама предвиђа се пораст удела старог становништва у односу на 2011. годину, а највећи удео становништва старијег од 65 година предвиђа се у варијанти ниског фертилитета и нултог миграционог салда 26,4%. У односу на 2011. годину повећаће се и удео становништва старијег од 80 година, и то у свим прогностичким варијантама.

Табела 34. Пројектоване промене у старосној структури Војводине

	2011. године	фертилитет 2041. године				
		низак	средњи	висок	константан	нулти МС
0-15	14,4	10,8	13,2	15,5	11,7	13,2
15-64	69,3	62,8	61,6	60,1	65,5	60,4
65+	16,3	26,4	25,3	24,4	22,8	26,4
80+	3,1	8,2	7,8	7,5	5,9	8,1

Извор: РЗС, 2014г: 18-19

Према пројекцијама становништва за исти период у свим војвођанским областима осим јужнобачке области доћи ће до смањења броја становника и у варијанти средњег фертилитета и у варијанти нултог миграционог салда (табела 35)¹⁰¹.

¹⁰¹ На нивоу области и општина „пројекције су урађене у две варијанте: средња и варијанта нултог миграционог салда. Приликом постављања хипотеза коришћена је богата база података о досадашњем кретању фертилитета, морталитета, унутрашњих миграција, као и процењеног броја становника, према резултатима пописа становништва 2002. и 2011. године, на нивоу општина.“ (РЗС, 2014г: 69).

Пројекције у варијанти средњег фертилитета показују да ће у свим војвођанским општинама, осим у граду Новом Саду (индекс 2041/2011 износи 112,0) и Сремским Карловцима (индекс 101,4) доћи до смањења броја становника (РЗС, 2014г). Међутим, у варијанти нултог миграционог салда у свим општинама Војводине, па и у ове две, доћи ће до смањења броја становника. Ово поново потврђује да пораст броја становника Новог Сада у великој мери зависи од константног прилива становништва.

Табела 35. Пројекције броја становника у војвођанским областима

област	2011.	2041.			
		средња варијанта		нулти миграциони салдо	
		апсол. вр.	индекс	апсол. вр.	индекс
Западнобачка	188.447	146.309	77,6	145.457	77,2
Јужнобанатска	294.043	257.264	87,5	244.705	83,2
Јужнобачка	615.190	618.454	100,5	548.320	89,1
Севернобанатска	147.890	117.292	79,3	117.088	79,2
Севернобачка	186.985	164.032	87,7	152.266	81,4
Средњобанатска	187.860	149.857	79,8	149.865	79,8
Сремска	312.530	260.735	83,4	259.775	83,1

Извор: РЗС, 2014г

* * *

Претходни редови донекле су указали на специфичности појединих глобалних демографских трендова и отворили бројна питања о њиховом утицају на остале сфере живота. Јасно је да се светско становништво мења, односно налази у демографској транзицији. Ове промене подразумевају прелазак од великог броја рађања и великих породица ка малом броју живорођене деце и малим породицама, али и

трансформацију од кратког ка дужем очекиваном трајању живота. У веку који је тек почео најважнија последица ових трендова биће старење становништва, како у Европи која већ увелико осећа последице ових промена, тако и у осталом делу света где су ове промене или тек почеле или се њихов почетак предвиђа у скорој будућности.

Глобалне промене у систему вредности и ставовима о породици и репродукцији за последицу имају окретање према појединцу и његовој каријери; слабљење друштвених породичних веза, промену начина живота под утицајем глобализације културе и нових вредносних промена; везивање уз корпорацију и одустајање од породице (пример Јапана), распад традиционалне породице, афирмација различитих сексуалних оријентација; одустајање од рађања или рађање једног или два детета; појава алтернативних облика сексуалности (Милорадовић, 2011).

Становништво Србије је са становништвом већине европских држава прошло кроз ове промене, те га већ годинама карактерише депопулација и све већи удео старог становништва у укупном броју становника. Депопулација, негативне стопе природног прираштаја и све старије становништво, утичу на друштвени и економски развој. Смањује се удео радно способног становништва, повећавају се трошкови за здравствену заштиту, повећава се број пензионера, а поставља се и питање концепта активног старења становништва. Тражење одговора на постављена питања и решења за наведене "проблеме" захтева велики напор од истраживача, али и од целокупног друштва.

Population – a sociological perspective

The sociological perspective of researching population, i.e. the connection between demographic processes and structures and a wider social context, is necessary because of the research of the influence of the characteristics of population on the development of a society. Studying the biological, socio-economic and cultural structure of the population, i.e. the changes that happen in these structures, offers an insight into possible changes and the causes of these changes, but it also allows for the predictions of the movement of the population. Similarly, the study of migratory processes enables us to discover and understand the causes of the spatial movement of the population, especially the consequences that they have on the society as well as the individual. Researching the characteristics of these structures and processes without offering a sociological perspective most often remains connected only with keeping track of statistical data and does not lead to a deeper understanding and explanation of these and other social processes.

This study focuses on the movement of population in Serbia as well as certain structures it has. Firstly, we devote our attention to the theoretical framework necessary for understanding the processes which are analyzed and we point to methodological characteristics of migratory research so far as well as some shortcomings of the existing data on migratory processes. On the macro and micro levels we investigate mutual influences of the movement of population on structures as well as mutual influences of mechanical and natural movement of the population. In addition, we also investigate some of the consequences of these processes and their mutual influences. The interpretation of the data collected in the study is done at several levels – at the level of entire Serbia, Autonomous Province of Vojvodina, administrative districts in Vojvodina, and the town of Novi Sad. At some of these four levels

we analyze individual migratory processes, the structure of the population according to the age, education and ethnicity, as well as their mutual influence. We pay special attention to the analysis of mechanical and natural movement of the population of the town of Novi Sad and the consequences that the said movements have had on the age structure of the population of this Vojvodinian centre towards which many people from the Province gravitate.

It was demonstrated that the demographic image of Serbia, Vojvodina and Novi Sad is primarily characterized by the decrease in the size of the population, i.e. depopulation, then by negative natural population growth, population aging, as well as emigratory depopulation which is present in the largest part of Serbia. It was also demonstrated that the birth rate has a falling tendency, while the death rate is on the rise in almost all municipalities of Vojvodina. The only area of Vojvodina with a low but positive population growth is the region of South Bačka, or more precisely the town of Novi Sad. According to the latest data, in 2016 in Vojvodina only the population of Novi Sad had a positive population growth. The population of this gravitational centre is constantly on the rise, mostly because of internal migrations. Other Vojvodinian regions are characterized by the negative migration balance and a very low, negative population growth. This has caused a decrease in the size of the population in a larger number of Vojvodinian municipalities and, on the other hand, a constant rise in the population of Novi Sad.

Finally, the analysis, especially of the age structure of the population, returns to the macro level and is shifted to the context of changes that happen to the European population, which is also inevitably growing older. It is demonstrated that in the century that has just begun the most important consequence of demographic changes is the aging of the population, both in Europe which has already felt the consequences of these changes and in the rest of the world, where these changes have just begun or are predicted to begin in the near future.

Global changes in the system of values and attitudes towards the family and reproduction, which have happened Serbia as well, result in the individual turning towards themselves and their career, in weakening of social familial ties, in the change of way of living under the influence of the globalization of culture and new value changes, in making ties with corporations and even giving up on having a family, in the disintegration of the traditional family, in the affirmation of various sexual orientations, in the changes in reproductive behaviour, i.e. deciding not to have children at all or to have just one or two children.

The population of Serbia with the population of most European countries has gone through these changes already and is therefore characterized by depopulation and an increasing number of old people in the total population. Depopulation, negative population growth and an increasingly older population influence social and economic development. This decreases the share of working age population, increases the cost of health protection and the number of pensioners, but it also raises the question of the active aging of population. Finding the answers to these questions and finding solutions to these “problems” requires both researchers and the entire society to make great efforts.

Литература

- Арсеновић, Д., Ивановић, Љ., Ђурђевић, Б. (2009). Прородни прираштај Каћа и његов утицај на промену броја становника у периоду од 1961. до 2009. *Зборник радова Департамента за географију, туризам и хотелијерство* 38/2009. 100-107.
- Арадурај, А. (2011). *Kultura i globalizacija*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Babin, M., Pantić, N., & Vukasović, M. (2009). Reprodukција социјалних неједнакости кроз образовне транзиције у Marković, J. (Ur.), *Analiza karakteristika siromaštva u Srbiji* (str. 25- 45). Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, Vlada Republike Srbije.
- Bauman, Z. (2003). Turisti i vagabundi, u: Vladimir Vuletić (ur): *Globalizacija – mit ili stvarnost*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 251-273.
- Bell, M. & Ward, G.(2000). Comparing Temporary Mobility with Permanent Migration, *Tourism Geographies*, 2(1):97-107.
- Бјељац, Ж. (2006). Демографско кретање румунске популације у Војводини, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, број 121, стр. 375-382.
- Бјељац, Ж., Радовановић М. (2016). Мултидисциплинарно проучавање значајнијих миграција на примеру територије Војводине (Србија) у 20. веку, *Гласник Етнографског института САНУ*, LXIV (3): 493-507
- Божиловић, Н. (2014). Глобализација културе и нови идентитетски обрасци, *Социолошки преглед*, vol. XLVIII, no.4, стр. 531-548.
- Bogue, D. (1969). *Principles of Demography*, New York: John Wiley and Sons.
- Брезник, Д. (1991). *Становништво Југославије*, Титоград: Конзорцијум Института друштвених наука.
- Брезник, Д. (1988). *Демографија, анализа методи, модели*, Београд: Научна књига

- Бобић, М. (2007). Демографија и социологија – веза или синтеза, Београд: Службени гласник.
- Бобић, М. (2008). Старење становништва Србије – стање, перспективе и приступ "активног" старења, *Геронтологија*, вол 35. бр. 1, стр. 9-30.
- Bobić, M., Babović M. (2013). Međunarodne migracije u Srbiji – stanje i politike. *Sociologija* vol. LV (2): 209-228.
- Бобић, М., Весковић Анђелковић, М., Кокотовић, В. (2016). Студија о спољним и унутрашњим миграцијама грађана Србије – са посебним освртом на младе, Београд: Међународна организација за миграције.
- Бобић, М. (2013). Постмодерне популационе студије. Демографија као интерсекција, Београд: ИСИ ФФ и Чигоја штампа
- Бабовић, М. Цвејић, С, Ракић, Д. (2007). Положај избеглица на тржишту рада и мере њиховог активног запошљавања, Београд: Група 484.
- Болчић, С. (2002). Исељавање радне снаге и „одлив мозгова“ из Србије током 90-их, у *Србија крајем миленијума*, ур. С. Болчић, А. Милић, Београд: Институт за социолошка истраживања, ФФ у Београду
- Вуксановић, Г. (2001). *Југословенске избеглице, између жеље и могућности за повратком*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Вулетић, В. (2006). *Глобализација*, Зрењанин: Градска народна библиотека.
- Гиденс, Е. (2005). *Социологија*, Београд: Економски факултет
- Giannakouris, K. (2008). Ageing characterises the demographic perspectives of the European societies, Eurostat: Population and social conditions, 72/2008.
- Голубовић, П.; Марковић-Крстић, С. (2006): Кретање становништва Војводине током 20. и почетком 21. века, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, број 121., Нови Сад.
- Grečić, V. (2010). Srpska naučna dijaspora "tamo i ovde". Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

- Девеџић, М., Стојиљковић Ј. (2012). Ново поимање старости – перспективна старост, *Становништво*, 1/2012, стр. 45-68.
- De Haas, H. (2008). Migration and Development – A Theoretical Perspective, IMI Working paper 9, International Migration Institute, University of Oxford, <http://www.imi.ox.ac.uk/about-us/people/hein-de-haas#sthash.a1hos6MU.dpuf>
- Duvel, F. (2012). *Qualitative reseach in migration studies*. Florence: European University Institute - Robert Schuman Centre for Advanced Studies.
- Ђурђевић, Б. (2007). Миграције, одредница у *Социолошком речнику* (ур.) Мимица, Богдановић, Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Ђурђевић, Б. (2006). Изазови депопулације, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, Нови Сад, број 121, стр. 11-17.
- Ђурђевић, Б. (2006). Кретање становништва Србије према досадашњим пописима становништва, у: *Становништво и домаћинства Србије према попису 2002. године*, уредник Горан Пенев, РЗС, ИДН ЦДИ, Београд.
- Ђурђевић, Б., Ђурчић, С. (2005). Демографски раст града Новог Сада, *Зборник радова Департмана за географију, туризам и хотелијерство*, 33-34/2005, стр. 77-109.
- Ђурђевић, Б. (2001). *Основне технике у демографији*, Нови Сад: ИТП Змај.
- Ђурђевић, Б. (1986): Развој спољних миграција у Војводини, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, број 80, Нови Сад.
- Ђурић, В., Танасковић, Д., Вукмировић, Д. (2014). *Етноконфесионални и језички мозаик Србије*, Београд: РЗС.
- Ивановић, Н. (2002). Образовање жена: изазов заједници?, *Реч, Часопис за књижевност и културу и друштвена питања*, бр. 65/11, март 2002., 169-193.
- Kaufman, V., Bergman, M.M., Joye, D. (2004). Motility: Mobility as Capital, *International Journal of Urban and Regional Research*, Volume 28.4 December, pp. 745-756.

- Кицошев, С. (1995). Полно-старосна структура етничких група у Војводини према попису становништва 1991. године, *Зборник Матице Српске за друштвене науке*, број 99, Нови Сад.
- Кицошев, С. (1997). Промене у етничкој и верској структури становништва Војводине током 20. века, *Теме*, бр. 3-4, стр 255-264.
- Кораћ, М. (2012) У потрази за домом, Београд: Завод за уџбенике.
- Lanzieri, G. (2013). Towards a 'baby recession' in Europe? Differential fertility trends during the economic crisis, Eurostat: Population and social conditions 13/2013.
- Lee, R. (2003). The Demographic Transition: Three Centuries of Fundamental Change *Journal of Economic Perspectives*, vol. 17, n. 4, Fall 2003, pages 167–190.
- Лукић, В. (2015). *Две деценије избеглиштва у Србији: попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији*, Београд: Републички завод за статистику.
- Lukić, V. (2016). Understanding transit asylum migration: Evidence from Serbia, *International Migration*, 54(4), 31-43.
- Lukić, V. (2017). О односу информационо-комуникационих технологија и међународних миграција, *Становништво*, 55, 2, 53-68.
- Marjanović, M. (2015). Миграције радне снаге и njen uticaj na demografsku sliku i tržište rada u Srbiji, Београд: Међународна организација за миграције IOM.
- Марјановић, М. (1997): Да ли је Војводина имала демографску експлозију?, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, број 102-103., Нови Сад.
- Massey, D., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. & Taylor, E. (1993). Theories of International Migration: A Review and Appraisal, *Population and Development Review*, Volume 19, Issue 3, 431-466, доступно на:

<http://www2.scedu.unibo.it/colombo/dida/materiali/massey%20et%20al%201993.pdf>

Massey, D. S and J. E. Taylor (2004). *International Migration. Prospects and Policies in Global Market*, Oxford: University Press.

Massey Douglas S. (2013). Building a Comprehensive Model of International Migration, *Eastern Journal of European Studies*, 2013; 3(2): 9–35.

Мацура, М. (1997). Старење становништва и популациона политика, у *Изабрани радови, Становништво и развој*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 103-120.

Macura, M. (1997). Demografsko i antropološko u nauci o stanovništvu. u: Branislav J. Đ. (ur.). *Izabrani radovi – Stanovništvo*, knj. 1, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 32-49

Mesić, M. (2002). *Međunarodne migracija: tokovi i teorije*, Zagreb: Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta.

Mežnarić, S. (1986). *Bosanci, a kuda idu Slovnci nedeljom*, Beograd: Filip Višnjić.

Michael J. Greenwood, Gary L. Hunt (1985). The Early History of Migration Research Revisited, <http://www.colorado.edu/econ/courses/spring12-4292-001/Greenwood%20and%20Hunt%20Migration%20Research%20History.pdf>

Милорадовић, А. (2011). *Друга модерна – фрагменти о култури Запада*, Загреб: Центар за политиколошка истраживања.

Митровић, М. (2007). Село, у *Социолошки речник*, ур. Богдановић, М., Мимица, А., Београд: Завод за издавање уџбеника, 510-511.

Митровић, М. (2015). *Села у Србији промене структуре и проблеми одрживог развоја*, Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. Попис пољопривреде 2012. Београд: РЗС http://media.popispoljoprivrede.stat.rs/2015/11/Sela_u_Srbiji.pdf

- Morokvašić, M. (2003). Migracije u Evropi- zabrinutost povodom proširenja Evropske unije na istok, *Stanovništvo*. 1-4, 131-145.
- Munc, R. (2007). Europe: Population Change and its Consequences – An Overview, <http://www.berlin-institut.org/online-handbookdemography/europe.html>
- Nikitović, V. (2013). Migraciona tranzicija u Srbiji: Demografska perspektiva. *Sociologija*, 55(2): 187-208.
- Нововић, Т. (2013). Инвестициона стратегија западnobачког округа са трогодишњим акционим планом, Национална алијанса за локални економски развој, http://kula.rs/wp-content/uploads/razvoj%20kula/Investiciona_strategija.pdf
- Орачић, В. Т. (2009). Викендашка кретања – облик циркулације или миграције? *Geografija*, <http://www.geografija.hr/hrvatska/vikendaska-kretanja-oblik-cirkulacije-ili-migracije>.
- Pavlov, T. Kozma R., Veleв B. (2012). *Dijaspора kao resurs lokalnog razvoja*, Beograd: Grupa 484.
- Park, R. (1928). Human Migration and the Marginal Man. *American Journal of Sociology*, 33(6), 881-893. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/2765982>
- Пенев, Г. (2006). Војвођанске миграције током 1990-их година: више досељених мање одсељених, *Зборник Матице Српске за друштвене науке*, број 121, 77-86.
- Пенев, Г., Војковић, Г., Девеџић, М. (2006). Србија међу демографски најстаријим земљама, *Наше теме*, бр. 1, Београд: Службени гласник.
- Петровић, В. (2003). Глобализација и будућност - над књигом *Припрема за XXI век* Пола Кенедија, у *Аспекти глобализације*, група аутора, Београд: Београдска отворена школа.
- Петровић, Р. (1987). *Миграције у Југославији и њихов етнички аспект*, Београд: Истраживачко издравачки центар ССО Србије.

- Петровић, Р., Благојевић, М. (1989). *Сеобе Срба и Црногораца са Косова и из Метохије*, Београд: САНУ.
- Полети, Д. (2013). Савремене радне миграције у европском контексту – економски и политички аспекти, *Социологија* LV 2(2013), 333-348.
- Предојевић Деспић, Ј. (2010). Ка разумевању детерминанти међународних миграција данас – теоријска перспектива, *Становништво* 1/2010, стр. 25-48.
- Пушић, Љ. (1997). *Град, друштво, простор*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Пушић, Љ. (2009). *Град без лица*, Нови Сад: Mediterran Publishing.
- Радовановић, С., Кнежевић, А. (2014). *Роми у Србији*, Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији, Београд: РЗС.
- Радушки, Н. (2006). Структура становништва према националној припадности и матерњем језику, у *Становништво и домаћинства Србије према попису 2002. године*, (2006). ур. Горан Пенев, Београд: Републички завод за статистику, ИДН, Друштво демографа Србије.
- Рашевић, М. (2016). *Миграције и развој у Србији*, Београд: Међународна организација за миграције.
- Reher, D. S. (2011). Economic and Social Implications of the Demographic Transition, *Population and Development review*, n. 37, p. 11–33.
- Ritzer, G. (1995). *The MacDonaldization of Society*, Thousand Oaks: Pine Forge.
- Robertson, R., Khondker, H. (1998). Discourses on Globalization. Preliminary Considerations, *International Sociology*, 13 (1) 25-40.
- Santos, Boaventura de Soza (2002). *Procesi globalizacije, Reč, Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja*, no. 68/14, decembar 2002. године, <http://www.womenngo.org.rs/feministicka/tekstovi/boaventura-de-soza-santos.pdf>

- Станковић, В. (2014). *Србија у процесу спољних миграција*, Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији, Београд: РЗС.
- Станојевић, Д. (2012). Обележја друштвеног положаја младих, у Млади – наша садашњост, ур. Томановић, С., Јарић, И., Мојић, Д., Драгишић Лабаш, С., Љубичић, М., Живадиновић, И., Београд: Чигоја штампа, стр. 53-80.
- Стевановић, Р. (2005). Избеглиштво и демографски раст становништва Србије, *Становништво*, 1-4, стр. 43-60.
- Стевановић, Р. (2006). Мигрантско становништво Србије, у: *Становништво и домаћинства Србије према попису 2002. године*, уредник Горан Пенев, Београд: РЗС, ИДН ЦДИ.
- Socijalna dimenzija studiranja u Srbiji – EUROSTUDENT, V izveštaj za Republiku Srbiju, (ur.) Savić M., Živadinović I., Beograd: Univerzitet u Beogradu <http://www.finhed.org/media/files/EUROSTUDENT%20V%20izvestaj%20Srbija.pdf>
- Стојшин, С., Чикић, Ј. (2017). Глобално – локално у представи жене у Србији, у: *Глобализација&глокализација, Међународни тематски зборник*, ур. Шуваковић, У., Марковић-Савић О. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини; Београд: Српско социолошко друштво: Институт за политичке студије, 843-855.
- Стојшин, С. (2012). Промене у структури становништва према активности и незапосленост – методолошке специфичности истраживања, *Зборник Промене у друштвеној структури и покретљивост*, Нови Сад: Филозофски факултет, 306-318.
- Стојшин, Снежана (2011). Промене у кретању становништва Војводине, Тематски зборник *Друштво, структура, промене*, ур. Срђан Шљукић, стр 224-243, Нови Сад: Одсек за социологију, Филозофски факултет

- Стојшин, Снежана (2011). Утицај социо-демографских фактора на коришћење контрацепције, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књига XXXVI-2, Нови Сад, стр: 299-308.
- Стојшин, Снежана (2010). Утицај намерног прекида трудноће на природно кретање становништва, *Зборник за друштвене науке Матице српске*, бр. 131, Нови Сад.
- Стојшин, С. (2008). *Абортус – друштвени аспект и могућности његовог истраживања*, Нови Сад: Школска књига.
- Стојшин, С. (2006). Образовна структура становништва Војводине, *Зборник радова Филозофског факултета у Новом Саду*, XXXI.
- Стојшин, С. (2006а). Промене у кретању становништва града Новог Сада у периоду између два пописа, *Зборник за друштвене науке Матице српске*, бр. 121.
- Стојшин, С. (2004). Друштво у транзицији и промене у кретању становништва – пример Војводине, *Социолошки преглед XXXVIII*, јануар-јун, стр. 355-365
- The World Population Prospects: The 2017 Revision, published by the UN Department of Economic and Social Affairs, доступно на <https://www.un.org/development/desa/en/news/population/world-population-prospects-2017.html> (21. јуни 2017. године, Њујорк)
- Thomas, W., Znaniecki, F. (1996 [1918-1920]). *The Polish Peasant in Europe and America. A Classic Work in Immigration History*. Illinois: University of Illinois Press.
- Ђурчић, С. (1996). *Број становника Војводине*, Нови Сад: Матица Српска.
- Ђурчић, С. (2006). Једна мало позната миграција ка Војводини, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, број 121., Нови Сад.
- Чикић, Ј., Стојшин С. (2017). Дневне миграције женског становништва у Војводини, *Социолошки преглед*, vol. LI (2017), no. 2, стр. 236-254.
- Friganović, M. (1990): *Demogeografija: stanovništvo svijeta*, Zagreb: Školska knjiga.

- Нову, В. (2011). Колико их је напустило земљу? Расељавање грађана бивше Југославије, у *Миграције, кризе и ратни сукоби на Балкану с краја 20. века*, ур. Пенев, Горан, Београд: Друштво демографа Србије.
- Шљукић М., Шљукић С. (2013). Образовање и друштвена покретљивост: мит о меритократији и социјални капитал. *Теме*, година XXXVII, број 2, стр. 535-553.
- Шобот, А. (2015). Образовне карактеристике становништва, у *Популација Србије почетком 21. века*, Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. у Републици Србији ур. Никитовић, В., Београд: РЗС
- Šobot, A. (2010). Rodna neravnopravnost – izazov savremene demografije, *Sociologija*, Vol. LII (2010), N° 1, str. 41-54.
- Cohen, S., Duncan, T. and Thulemark, M. (2015). Lifestyle mobilities: the Crossroads of Travel, Leisure and Migrations. *Mobilities*, 10 (1): 155-172.
- Cohen, S. and Gössling, S. (2015). A darker side of hypermobility. *Environment and Planning A*, 47: 1661-1679.
- Commission of the European Communities (2006). The demographic future of Europe – from challenge to opportunity, Brussels.
- Castles, S, Miller, M.J. (2003) *The Age of Migration*, NY, London: The Guilford Press.
- Sheller, M. and Urry, J. (2006). New mobilities paradigm. *Environmental Planning A*, 38 (2): 207-226.
- Williams, A. M., Hall, C. M. (2000). Tourism and migration: New relationships between production and consumption. *Tourism Geographies*, 2 (1), 5-27 *Tourism Geographies*, January 2000.
- Wertheimer-Baletić, A. (1999): *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb: Mate.
- UNECE (2009). Економска комисија Уједињених нација за Европу: Политика старења, Извод, бр. 1, 2009. године.

United Nations (2012). Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat, *World Population Prospects: The 2012 Revision*, <http://esa.un.org/unpd/wpp/index.htm>

World Health Organisation, <http://www.who.int/ageing/en/>

Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjima, Službeni glasnik RS br. 72/2009

http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_prava_i_sloboda_nacionalnih_manjina.htm

Minority news (2014). <http://izbori.minoritynews.rs/propisi>

<http://www.pravamanjina.rs/index.php/sr/aktivnosti/622-kvalitetno-obrazovanje-pripadnika-nacionalnih-manjina-na-maternjem-jeziku-je-u-interesu-celog-drutva>

(2013). Демографска анализа Србије 2011. године

http://www.mrrls.gov.rs/sites/default/files/attachment/Demografaska%20analiza%20Srbije%202011_lat.pdf

(2004). Етнички мозаик Србије, Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне горе, Београд, 2004.

<http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G2002/pdf/G20024061.pdf>

(2002). UNHCR Statistical Yearbook Country, 2002, стр. 306-307

(1978). *Варијабле ниског фертилитета становништва и намерни абортуси у САП Војводини*, Нови Сад: Клиника за гинекологију и акушерство

(1988). *Природни прираштај у САП Војводини и фактори који на њега утичу*, Нови Сад: Медицински факултет

Статистички извори података:

РЗС, *Општине у Србији*, 1999-2008 године, Београд: Републички завод за статистику, Статистички годишњак за сваку наведену годину.

- РЗС (1993). *Становништво, пол и старост*, Попис становништва, домаћинства и станова 1991. године, Књига 4, Београд: Савезни завод за статистику.
- РЗС (1993а). Становништво према националној припадности, Попис становништва 1991,
<http://publikacije.stat.gov.rs/G1991/Pdf/G19914020.pdf>
- РЗС (2003). *Активност и пол*, Попис становништва, домаћинства и станова 2002. године, Књига 5, Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2003а). *Вероисповест, матерњи језик, национална или етничка припадност, према старости и полу*, подаци по општинама, Попис становништва, домаћинства и станова 2002, године, Књига 3, Београд: Републички завод за статистику Србије.
- РЗС (2003б). *Национална или етничка припадност*, Подаци по насељима, Попис становништва, домаћинства и станова 2002, године, Књига 1, Београд: Републички завод за статистику Србије.
- РЗС (2003в). *Пол и старост*, Попис становништва, домаћинства и станова 2002. године, Књига 2, Београд: Републички завод за статистику Србије.
- РЗС (2003г). *Школска спрема и писменост*, Подаци по општинама, Попис становништва, домаћинства и станова 2002, године, Књига 4, Београд: Републички завод за статистику Србије.
- РЗС (2004). *Пољопривредно становништво*, Попис становништва 2002., Попис становништва, домаћинства и станова 2002., Књига 7, Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2004а). *Миграциона обележја*, Подаци по насељима, Попис становништва 2002., Попис становништва, домаћинства и станова 2002., Књига 8, Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2008). *Два века развоја Србије*, Београд: Републички завод за статистику.

- РЗС (2011). *Пројекције радне снаге Републике Србије 2010-2050*, Становништво Србије 2, Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2012). *Национална припадност*, Подаци по општинама и градовима, Попис становништва, домаћинстава и станова 2011, године у Републици Србији, Књига 1, Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2012а). *Демографска статистика у Републици Србији, 2012*. Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2012б). *Старост и пол*, Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. године у Републици Србији, Књига 2, Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2013). *Миграције*, Попис становништва, домаћинства и станова 2011, Књига 9, Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2013а). *Становништво, школска спрема и писменост*, Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. године, Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2013б). *Демографска статистика у Републици Србији, 2013*. Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2013в). *Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. у Републици Србији, школска спрема, писменост и компјутерска писменост*, Брифинг 31. јануар 2013. <http://media.popis2011.stat.rs/2012/publikacije/Obrazovne%20karakteristike.pdf>
- РЗС (2013г). *Вероисповест, матерњи језик и национална припадност*, Подаци по општинама и градовима, Попис становништва, домаћинстава и станова 2011, године у Републици Србији, Књига 4, Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2014). *Демографска статистика у Републици Србији, 2014*. Београд: Републички завод за статистику.

- РЗС (2014а). *Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002, 2011 - подаци по насељима*, Попис становништва, домаћинства и станова 2011. године у Републици Србији, Књига 20, Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2014б). *Извори средстава за живот*, Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији, Књига 16. Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2014в). *Пописни атлас 2011*, Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији, Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2014г). *Пројекције становништва Републике Србије 2011-2041*, подаци по општинама и градовима, Попис становништва 2011., Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2015). *Демографска статистика у Републици Србији, 2015*. Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2015а). *Унутрашње миграције у Републици Србији 2014. године*, Саопштење 186, 15.07.2015. Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2015б). *Србија у процесу спољних миграција*, Саопштење за јавност, 24.04.2015. Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији, Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2015г). *Две деценије избеглиштва у Србији*, Саопштење за јавност 04.06.2015., Попис становништва, домаћинства и станова 2011. године у Републици Србији, Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2016). *Демографска статистика у Републици Србији, 2016*. Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2016а). *Унутрашње миграције у Републици Србији 2015. године*, Саопштење 170, 30.06.2016. Београд: Републички завод за статистику.

- РЗС (2017). *Жене и мушкарци у Републици Србији*, Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2017а). *Унутрашње миграције у Републици Србији 2016. године*, Саопштење 174, 30.06.2017. Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2018). *Статистика запослености и зарада*, Саопштење ЗП14 бр. 17 (2018), год. LXVIII, 25.01.2018., СРБ017 ЗП14 250118 Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС (2018а). *Севернобанатска област*, Профил 2018. године, http://devinfo.stat.gov.rs/SerbiaProfileLauncher/files/profiles/sr/1/DI_Profile_Severnobanatska%20oblast_EURSRB001002004.pdf
- РЗС (2018б). *Унутрашње миграције у Републици Србији 2017. године*, Саопштење 172, 29.06.2018. Београд: Републички завод за статистику.
- Витална статистика становништва Новог Сада 1991-2008 године*, Нови Сад: Покрајински завод за статистику.
- Здравствено-статистички годишњак Србије*, (за 2005, 2006, 2007 годину), Београд: Институт за јавно здравље Србије.
- Eurostat (2012). *European population compared with world population* http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/European_population_compared_with_world_population
- Eurostat. *Population Projection* http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Population_projections
- Eurostat (2011). *Population structure in 2011*. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Population_structure_and_ageing
- Eurostat (2018). *Population, Structure and Ageing 2018*; https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Population_structure_and_ageing

- ИОМ и КИРС (2012). *Миграциони Профил РС за 2011. годину*, Београд
- DevInfo (2018). Регион Војводине 2017, Профил август (2018). DevInfo, Srbija, http://devinfo.stat.gov.rs/SerbiaProfileLauncher/files/profiles/sr/1/DI_Profile/Region%20Vojvodine_EURSRB001002.pdf
- НСЗ (2018). *Незапосленост и запошљавање у Републици Србији*, Статистички билтен Број 188, Април 2018. Београд: Национална служба за запошљавање.
- (2009). *Статистички приказ здравствене делатности у Београду за 2008. годину*, Београд: Градски завод за заштиту здравља

БЕЛЕШКА

У књизи се налазе три у целости објављена рада, који су за потребе монографије допуњени новим подацима и тумачењима, као што је и наведено у самом тексту.

Стојшин С. (2015). Основне карактеристике просторне покретљивости становништва Србије, *Зборник радова Друштво и простор Урбани и рурални простор економски правни и организациони простор*, ур. П. Миленковић, С. Стојшин и А. Пајванчић-Цизељ, стр. 201-213, Нови Сад: Српско социолошко друштво, Филозофски факултет у Новом Саду, Институт за упоредно право из Београда.

Стојшин, С. (2013). Етничке групе у Војводини на почетку 21. века, ур. Шљукић С., Шљукић М., *Промене и препреке*, Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за социологију, стр. 95-108.

Стојшин, С. (2013). Глобализација и демографски трендови у Републици Србији, у *Глобализација и десуверенизација*, међународни тематски зборник радова, (ур.) В. Вулетић, Ј. Ћирић и У. Шуваковић; Косовска Митровица, Београд: Српско социолошко друштво; Институт за упоредно право; Филозофски факултет Универзитета у Приштини.

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Др Зорана Ђинђића 2.
21000 Нови Сад
Tel: +381214853900
www.ff.uns.ac.rs

Редизајн и припрема за штампу
Игор Лекић

Штампа
Футура
Петроварадин

Тираж 300

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

314.93(497.11)

СТОЈШИН, Снежана

Становништво - социолошка перспектива / Снежана Стојшин.
- Нови Сад : Филозофски факултет, 2018 (Петроварадин : Футура)

Dostupno i na: <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2018/978-86-6065-489-4>. - Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија. - Summary.

ISBN 978-86-6065-489-4

а) Становништво - Социолошки аспект - Србија
COBISS.SR-ID 326840839

ISBN 978-86-6065-489-4

9 788660 654894